ПЕТДИ МАГСЫМОВ

НИЛИ КЕСИЛЕН ТҮПЕҢ

ПЕТДИ МАГСЫМОВ

НИЛИ КЕСИЛЕН ТҮПЕҢ

Повесть

АШГАБАТ
«Түркменистан»
1988

ББК 84Түрк7
М14

Магмысов Петди
М14 Нили кесилен түпең: Повесть. — А.: Түркменистан, 1988, с.

Петди Магсымовың «Ак гапжык», «Ики диш» повестлери окыжылара өңден танышдыр. Языжының «Нили кесилен түпең» атлы тазе повестинде хем яшлары тербиелемекде машгаланың ролы, бу угурдан милиция ишгәрлериниң алып баряң асыллы ишлери барада гүррүң берилйәр.

М $\frac{4702590201-072}{М551\ (14)-88}$ 45—88 84Түр7

ISBN 5—8320—0042—0

© «Түркменистан» неширяты, 1988

Шәхерлилер көп йыллардан бәри мунуң ялы ыссыны гөрмәндилер. Көлегеде гызгынлык кырк-кырк еди дережә галып, гижелерине-де ол отуздан ашак дүшенокды. Шәхерлилер бу ягдая чыдам этселер-де, салкын ерлерден гелен мыхманлар велин, шәхерден тизрәк гитмек билен болярдылар.

Милицияның бетондан дикеллилен ики гат жайы хас хем ыссыды. Ине, шу йүрегедүшгүнч ыссыда милицияның подполковниги Иллиев гүнүзың ишледи. Ол йүзүнден сырыгян дерини сүпүрип, етишдигинден үзңүксиз жыңңырдаян телефонлара, радиогеплешиклере жогап бержек болуп, дынувсыз херекет эдйәрди.

Бөлүмиң ишгәрлериниң аладасы башдан аглык. шәхер көчелеринде гуллук боржуның ерине етирилишине гөзегчилик этмели, боляи вакалары еринде барламалы, этмишиниң үстүндедир-у бейлеки ягдайда тутулып гетирилйәнлериң гүнәлерини селжермели. Бейлеки милиция органлары билен хабарлашып дурмалы. Шу аладаның эсасы аграмы-да нобатчының, милицияның подполковниги Иллиевиң гердениие дүшйәрди.

— Ким? Хә, ёлдаш майор, бу сизми? Хава, Назаровы уградым. Хениз хабар ёк. Боля, телефон эдериң — дийип, ол трубканы орнунда гоюп етишмәнкә, бейлеки телефон жыңңырдады.

— Ким? Сесиң бирхили чыкяр-ла? Бокурдагым

агыряр? Ярамок? Гараш, ярым сагатдан сени чалышарлар. Ек, хөкман барар, гараш.

— Маңа жогап бермедиңиз-ле, ёлдаш подполковник — дийип, халиден бәри гарашян хортаң аял Иллиевиң голайына гелди.

— Гайындыр гелин гиң ховла сыгман урушян болса, муңа милиция нәме эдип билерка? Өрән агыр меселе... Боля, эртир сагат докузда участок инспекторы барарам, меселәни еринде чөзерем.

Шол вагт үч телефоның үчүсем ызлы-ызына жыңңырдады.

Иллиев четки телефоның трубкасыны алды-да, оны гулагына тутуп: «Гарашың» дийип, столуң үстүнде гойды. Үчүнжини аланда трубкада зенан сеси эшидилди.

— Кеселханадан?.. Бирже минут... хазир язян. Айдыбериң!— Иллиев күти дендерин ачып язмага башлады.— Сагат йигрими икиде, — Ол габат гаршысында диварадан асылгы дуран сагада серетди. — Ярым сагат өң, агыр яралы халда... Ким? Хава, гражданин Нурыев Гара кеселхана гетирилди. Яздым. Нәмеден яраланандыгы белли ми? Операция этмәге тайярлык гөрүлйәр! Боля, хабарыныз үчин саг болуң. — Иллиев трубканы гойды-да, рация эглип:

— Ёлдаш лейтенант, Ковусовы яныма иберин... Хава, гитмели, чалт иберин — дийди.

Гапыдан орта бойлы, гарангыз майор гирди.

— Ёлдаш майор, шәхериң кеселханасына ярадар гетирилипдир. Дессине гидиң-де, догторлар билен гүрлешиң, ягдайы еринде аныклап, шоңа гөрә херекет эдиң. Ине, ярадарың фамилиясы — дийип, Иллиев Ковуса шабат ялы кагыз узатды.

Ковусов гиденсоң, Иллиев болан хадыса хакда ойланды. «Нәхили ягдайда яраландыка? Эгер вака женаята дахыллы болса, оңуң үстүни ачмак башардармыка?» Хер хили пикирлер нобатчының бейнисине долярды. Хава, шәхерде болян женаятларың үстүни ачмак еңил дүшмейәрди. Нобатчы муны ики ягдай билен багланышдырярды, я ишгәрлериң депренишиниң говшак, я-да женаятчылар «тежрибели».

— Гачгагы зордан тапдык, ёлдаш подполковник — дийип, гапыдан гирен яш милиционер Иллиевиң пикирини бөлди. Иллиев орнундан туруп, милиционериң

элини гысды, оны янында отуртды. Милиционер чыгжаран йүзүни сүпүрди.

— Машын бай көседи-хов. Ене-де аккумляторы чөкүпдир. Гөни ики сагат хеләкледи. Ёлдаш подполковник, мен-а шу машындан халыс ирипдирин.

— Буйругы ерине етирипсиңиз, боля. Отурың-да, бираз дем-дынжыңызы алың, оняча мен аккумлятор хакда ойланып гөрейин — дийип, Иллиев чилим соруп отурышына гашларыны чытып, намедир бир затлары хакыдасына гетирҗек болды, агыр йүк эгниндеп басян ялы дөшүни стола иплады. Бирден хем йүзи ягтылып гитди. Дикленди, серҗантың йүзүне серетди.

— Бар, шофёра айт, гаража гидип, шу гүнки ремонтдан чыкан машыны гетирсин. Эртире ченли оңушык эдиң. Эртир завхоза айдарыс, ол ниреденем болса, бир аккумулятор тапар. — Иллиев чекип гутармадык чилимини күлдана оклап, серҗант гапыдан чыкып гиденсоң ызындан гепледи. — Көсенйәс, нәтҗек, башга алач ёк. Бу көне машынлар инди бизе хезил берҗек дал, бирисини йөретсең, икинҗиси ятяр. Ханы, машынсыз бу ишлере етиш-дә гөрейин.

Иллиев улаг хакдакы пикирини җемләп етишмәнкә, көмекчиси лейтенант Сейидовың сесиниң эшидип, орнундан чалт галды. Сейидовың хемлели гүрлейши оңа ярамады. Ол коридора чыканда, лейтенант билен пете-пет гелди.

— Не бейле гопгун турузян?

— Булара геп дүшүндирип болмаса нәтҗек? «Гарашып халыс болдум» дийяр. Оне мен чагырамок ахыры — дийип, Сейидов орта бойлы, йүзи гамашып дуран гоҗа тарап гахарлы серетди.

Иллиев Сейидовың ойнаклаян гөзлерине диканлап дуршуна: «Хачан дүзелеркән?» дийип, ичини гепледи.

— Бар, телефоның янында отур! Яшулы билен өзүм гүрлешерин.

Иллиев гоҗаны уградып геленде, лейтенант Сейидов көйнегиниң иликлерини яздырып, ярым гөвресини стола яплапдыр-да, телефонда кимедир хайбат атып, стол юмруклаярды, эмма Иллиеве гөзи дүшенде ол ели чыкан пөкги ялы бада-бат мыссарды, телефоның трубкасыны шаркылладып орнунда гойды-да, ховул-хара папагыны гейип, аяга галды. — Багышлаң, ёлдаш подполковник!

Лейтенант Сейидов нобатчының буйругы боюнча шәхериң гүнбатар тарапдакы көчелеринде ишгәрлериң пост гуллукларыны бержай эдишиниң ягдайы билен таныш гайтмалыды. Ол угражак махалы йүзүгра өйүнден нахарланып гайтжакдыгыны нобатча сыздырыпды.

— Сесиң часлы чыкя-ла я-да бирнеме урайдыңмы?

— Өе мыхман гелен экени. Мыхмана-да нәме, арак гоймак дәп болуп галыпдыр. Оңа арак гуюп, өзүң чекилип отурсаң хем бирхили. Онсоң, гараз...

— Гуллукдадыгыңызы унутдыңызмы?

— Унудамок, ёлдаш подполковник. Багышлаң, индикиме бек боларын. Ай, онсоңам, аз-овлак ичилени билен гуллуга улы зыян етирип дурасы ёк-ла.

Сейидовың соңкы сөзлери Иллиевиң мыррыхыны тутдурды. Шейле-де болса, ол өзүне басалык берип, гиңлиге салмага чалышды. Нөне, хер халда, нәгилелигини мәлим этмән дуруп билмеди. — Бизе шу болуп дуршуңыздан улы зыян болуп билмез. «Ичәйдим, сакланып билмедим» диййәрсиңиз. Эрксиз адам милицияда гуллук эдип билмез. Говусы, сиз...

— Ялңышыпдырын, гечириң!..

— Ялңышлык дәл, ёлдаш лейтенант. Сизи шу гиже гуллукдан бошадян. Ханы, ярагыңызы табшырың!

Лейтенант Сейидов өзеленип нәмедир бир затлар диймекчи болды,эмма башармады. Соң ол налач пистолетини габындан чыкарып, оны гөвүнли-гөвүнсиз нобатча узатды.

— Сиз бош, ёлдаш лейтенант.

Милицияның лейтенанты Сейидов милиция гуллугына университетиң юридики факультетини тамамлансоң гелипди. Бөлүмде сүлчи етмәнсоң, тежрибеси болмаса-да, оңа илкибашда сүлчиниң везипесини ынаныпдылар. Эмма ол ынамы өдемеди. Дерңев гечирен женаят ишлериниң дөрдүсинден үчүси суддан ызына гайтды. Бәшинжи женаят ишиниң дерңевини-де булашдырды. Иши оңармаянлыгы үчин, оны участок инспекторы везипесине гечирдилер. Бу везипеде ярым йылдан говрак вагт ишләп, нетиже бермәнсоң, оны нобатча көмекчи эдип бердилер. Инди дөрт айдан бәри ол Иллиевиң гарамагындады. Ислесе, ыхлас этсе, Сейидов тежрибели Иллиевиң янында кән затлары өвренип билжек-

ди. Йөне хениз-ә подполковник онуң иш тутушында не ыхлас дуйярды, не-де хөвес.

* * *

Ковусовдыр сүлчи Жепбаров кеселхана геленлеринде, докторлар ярадар Нурыеви операция этмәге башлапдылар. Машындан дүшен бадына Ковусов ярадарың ягдайыны аныкламак үчин гөни нобатчы врачың кабинетине барды. Ол орнунда ёкды. Инспектордыр сүлчи врача коридорың угрунда габат гелдилер.

— Биз милициядан... Сизе агыр яраланан бири гетирилен болмалы. Шонуң ягдайыны аныкламага гелдик. Мүмкин болса, өзи билен гүрлешмекчидик — диййип, Ковусов максадыны врача айтды.

— Хә-ә, Нурыевдир ол. Хава, оны хирургия бөлүмине ерлешдирдик. Шу вагтам онуң янындан гелшим.— Врач әйнегини айрып, чыгжаран гөзлерини сүпүрди. Операция узага чексе герек.

— Нененси яраланандыгы беллими?

— Тенине дүшен яраның мөчберине хем-де сечмелериң йыгжамлыгына середсең-ә, голайдан атылан болмалы. Сечмелер сәг гүрсакдан гирип, багра, ичегелере улы зепер етирипдир. Үстесине-де, ган көп гидипдир. Ягдайы жуда агыр.

— Хей онуң гепләп пурсады болдумы? — диййип, хәлиден дымып дуран сүлчи гүррүңе гошулды.

— Кеселхана гетирлели бәри-хә онуң еке агыз сөзләнини эшиден адам ёк. Йөне хонха ярадары гетирен йигит отыр. Белки, шондан бир затлар билип билерсиниз — диййип, врач коридорың төрүне элини узатды. Олар врача миннетдарлык билдирип, нәтаныш йигидиң отуран ерине тарап йөнелдилер.

— Багышлаң, сиз Нурыевиң хоссарымы? — диййип, Ковусов дешли, гараягыз йигитден сорады.

— Ёк, мен онуң гоңшусы Ожар — диййип, йигит сакынды-да, инспектора назарыны дикди. Онуң бу гарайшындан:

— Хоссарлары хениз болан иши биленоклар — диен манысы окамак болярды.

Ковусов онуң пикирини аңан ялы:

— Хава, биз милициядан. Нурыевиң яраланмагының себәбини анукламага гелдик. Ожар, белки, сиз

бизе кәбир затлары аныкламага көмек эдерсиңиз — дийди.

—Хич зат гөремок. Чагаларымы дашыма үйшүрип, кино гөрүп отырдым. Кино өрән гызыклы болансоң, көчеде нәме бар, ким нирә баряр, о затлардан бихабар. Гүмпүлди эшидилен ялы болды. Оңа әхмиетем бермедим. «Чагалар көчеде гараголлук эдйәндирлер» дийдим. Соңам гоншымыз Гараның өйде ёклугы хакыдама гелди-де, дашарык чыкан болдум. Үмсүмлик. Гоншымызың гапысында еңил машын дур. Мен ичимден: «Гара эййәм обадан геләйдимикә?» дийип, юваш-юваш йөрәп, гоңшың гапысына бардым. Серетсем, ичерде ышык бар, коридорың гапысы ачык. Гапыдан серетсем, Гара коридорың угрунда иңләп ятыр. Ол йүзүн йыкылыпдыр, бир эли биленем бир келте түпеңиң нилинден тутупдыр. Эгниндәки көйнеги гызыл ган. «Бу нә бетбагтлык?» дийип, Гараның келлесини гөтердим. Ол гөзлерини зордан ачып йүзүме бакды-да иңледи. Мен онуң ягдайының ярамаздыгыны дуйдум-да, «Тиз көмеге» жаң этжек болдум. Якын төверекде телефоның ёкдугы хакыдама гелди. Аңа, онсоң илерки гоңшымы чагырдым. Соңам ики болуп Гараны машынлы бәрик гетирдик.

— Өйүнде Нурыевден башга адам бармыды?

— Ёкды. Ол шу гүн ирден чагаларыны оба әкидипди...

— Өз-өзүни бейтмәге нәме себәп болдука?

— Сиз Нурыев өз жанына каст эдендир өйдйәрмисиңиз я-да башга пикирдемисиңиз?

— Дагы ким атсын оны? Түпеңи гужаклап ятаныны шу гөзлерим билен гөрдүм ахыры.

— Кеселхана гетирен вагтыңыз я-да гетирйәркәңиз ёлда хей онуң сөзлән вагтына габат гелдиңизми?

— Өйден гетирип машына гоянымызда ол додакларыны гымылдадып, нәмедир бир затлар айтжаг-а болды, эмма айдып билмеди.

— Боля, галаныны вакаң болан еринде аныкларыс. Сиз бизиң билен ярадарың өйүне гитмели болжак.

— Мен гаршы дәл... Йөне гоншымы агыр халда гоюп гитсем... Өзи-хә бир хили боляр — дийип, Ожар енсесини гашады.

— Ол хәзир догторларың гөзегчилигинде. Сиз кән эглемерис, йөрүң — дийип, Ковусов гапа тарап йөнелди.

— Эгленмесеңиз боля-ла. Мен Гараның хоссарларына хем хабар этмели.

Ковусовдыр Ожар машына ховлукмач мүндүлер...

Оператив топар ваканың болан ериндеи гайдып геленде, сагадың кичи дили эййэм бирден өтүпди. Ковусов машындан дүшен дессине йүзүниң дерини сүпүрип, нобатчының отагына гирди. Эксперт лейтенант Хохлов болса: «Шу ызлардан бир уч чыкаржак болайын» диййп, иш кабинетине тарап ховлукды.

Ковусов гапыдан гиренде, подполковник Иллиев телефонда кимдир бири билен геплешйэрди. Ол гүррүңлешип боляна Ковусов чайнекден бир кэсе чай гуюп ичди-де, нобатчының голайында отурды. Шол отурышына-да гүне янан гиң маңлайыны овкалап болан вака хакда ойланды.

— Хей бир зат аныклап билдиңизми? — Иллиев трубканы орнунда гойды. — Женаятмы я-да тötänликде болан бетбагтлык?

— Эгер Нурыевиң жайының гапысының ачылышына хем-де итиң болшуна серетсең-э женаят болана меңзейәр. Кеселхана жаң эдип, хирург билен геплешип гөремсоң, болан вака, белки, бирнеме айдынлашар-да.

— Нурыевиң өзи нәхили адам? Шоны аныкладыңызмы?

— Яралан хакда азда-кәнде маглумат берип билжек — диййп, Ковусов блокнотыны элине алды. — Языл! Гурлушыкчыларың посёлогында яшаян, гурлушык трестиниң прорабы Нурыев Гара. Мүң докуз йүз кырк биринжи йылда доглан, машгаласында аялы хем-де үч чагасы бар, партияда дал, билими орта, ики гат жайың биринжи гатында үч отаглы квартирасы бар. Дүйн, ягны июль айының йигрими докузында, такмынан, агшам сагат докуз отузда өз өйүнде, он алты номерли ав түпеңинден атылан окдан агыр яраланяр. Гоңшулары яралы Нурыеви шәхериң кеселханасына сагат онда гетирйәрлер. Нурыев хәзир кеселханада, докторлар оны өлүм ховпундан халас этмек үчин гөрешйәрлер... — Ковусов нобатчының йүзүне серетди.

— Ёгса-да олар сизе жаң-а эден дәлдирлер?

— Ёк.

— Соңрак өзүм хабар тутарын. Хава, болан ваканы гөрен ёк. Гоңшусының айтмагына гөрә, өйүнде Нурыевиң бир өзи экен. Хас такыгы, онуң дүйн машгаласы

билен оба гиденини гөрен бар-да, онуң хачан, ким билен өе гелешини гөрен ёк. Өйүң дашкы гапысы ачар билен дәл-де, демир билен ганрылып ачылыпдыр. Демриң ызы ички отагын гулпунда-да билдирип дур...

— Ачарлары обада, аялының якында галдырып гайдып, гапылары өй эесиниң өзи шейдип ачан болса билдиңми? — дийип, Иллиев инспекторың сөзүни бөлди.

— Ол хем мүмкин. Йөне ички отагың көчә тарапкы пенжиреси-де зор билен ачылыпдыр. Отагың ичинде ёрган-дүшекдир яссыклар пытрашып ятыр. Дүшегиң үстүнде аяк ызлары месе-мәлим билдирйәр. Отагдан ыз чалып чыкан ысгав ити болса, эсли ере барды-да, ызы йитирди. Итиң сагынен еринде, ягны гүр агачларың ашагында өтен агшам сагат докузларда ак реңкли «Жигулиң» дураныны гөрен бар. Гоңшусының айтмагына гөрә, Нурыев түпеңи гужаклап йүзин ятыр экен. Кеселхана әкитмели боланда, түпеңи онуң элинден зордан алыпдырлар.

— Бу ерде бир сыр бар. Гоңшуларың болан ваканы гөрмейишлерини дийсене. Вах, нәтжек-дә!.. — дийип, Иллиев башыны яйкады.

— Шу кагызы алайын— дийип, Ковусов нобатчының өңүнде ятан кагыздан бирини алып, онуң йүзүне квадрат гөрнүшинде чызгы этди-де, кагызың ортасындан гөни чызык чекди.

— Середиң! Шу тәзе салнан жай. Ине, бу Нурыевиңки, шу хем гоңшусы Ожарыңкы. Гөрйәңизми, хер хожалыгың гапысы бир яна середип дур. Нурыевиң гапысындан гирип-чыкяны гоңшусы гөренок. Көчәниң саг тарапы агачлык. Посёлок тәзе гурлансоң, көчелерде электрик чыралары долы отурдылмандыр, көче гаранкы.

Иллиев инспекторың эден чызгыларына дыкгат билен середип дуршуна енсесини гашады, гашларыны чытып пикирлекди. Дек шу пурсатда ол болан ваканы гөз өңүне гетирмекчиди. Ковусов болса подполковниге назарыны дикйәрди. Гөвнүне болмаса, Иллиев соңкы бирки йылың ичинде бирнеме гожаланы ялы. Маңлайына йыгырт дүшүп сачы чал-чал болупдыр. Муна гарамаздан, ол хениз сагат хем чаккандыр, гуллуга эр-желди. Хер жәхетден алсаңам, Иллиев яш ишгәрлере гөрелде болуп билжекди. Пенсия гитмек үчин онуң на-

чальниге арза беренини Ковусов билйәрди. Начальник өр гөкден гелипди. «Ёк, сиз хениз сагат, оңат ишгәр... гойбермен. Ишләбериң» дийип, арзасыны ызына берипди.

— Өйден нәме алнандыгыны такыкладыңызмы? — дийип, Иллиев инпекторың чызгы эден кагызыны хадысаларың хасаба алынян депдериң ичинде гоюп, инспекторың жогабына гарашды.

— Белли дәл, Нурыевиң ягдайы агыр, гепләп биленок, аялы-да обада. Ол геленсоң ичерден алнан зат мәлим болар. Нурыевиң «Жигулисиниң» чыраларының яныш дурандыгыны гоңшусы гөркезйәр. Мегерем, Нурыев огурлыгың үстүне гелипдир. Ине, ягдай-а шейле, ёлдаш подполковник.

— Башга ыз галманмы ол җайда?

— Түпең бар. Хава, эксперт агаҗың ашагында дуран машынын галдыран ызыны гипсе дүшүрип алды. Ызчы итиң ол ере төтәниликден бармандыгы анык. Ким билйәр...

— Бу ваканы начальниге хабар беренимде ол: «Эгер женаят нышаны бар болса, гөзлеги Ковусова табшырың» дийди. Начальник сизе ынам эдйәр, ёлдаш майор.

— Өңем-ә менде үч-дөрт гөзлег иши барды. Нәтжек, гөзлемели болса мунам гөзләрис-дә. Мен кабинете барып, гөзлегиң планыны язжак. Герек болсам, җан эдерсиңиз. Ене бир зат соражакдым өз-ә... Хава, шәхерде машын билен багланышыклы нәхили хадыса болды?

— Бирки саны автоавария болупдыр, олары автоинспектор лейтенант Ачылов дериәп йөр.

— Мүмкин болса, лейтенант Ачылов яныма гелайсе кем болмазды, ёлдаш подполковник.

— Мен Ачылова тапып, яныңыза гелмегини хайыш эдерин — дийип, нобатчы телефонын трубкасыны гөтерди.

* * *

Сув турбасыны гечирмек үчин ниетленип газылан чукура агдарлан «Жигулиниң» ичинде хушсуз ятан яш йигиди «тиз көмекде» кеселхана уградансоң, автоинспектор лейтенант Ачылов хадысаның болан ерини хов-

лукман гөзден гечирди. Илки билен, ол ини бир метрден говрак, чуңлугы ики метр болан чукуры сынлады. Чукурың ичинде хем-де чеп гырасында ики саны ёгын труба ятырды. Чукурдан чыкарылан гум көчәниң ортарасына үйшүрлипдир. Ачылов даш-төверегине нәче гөз айласа-да, «Сересап болуң!» дийлен беллиги гөрмеди: беллик я гоюлмандыр, эгер гойланам болса, оны гарагол чагалар гопарып ташландырлар. Көчәниң гырасындакы хатар агачлар билен чукурың аралыгында еңил машын гечәер ялы ер барды. «Мегерем, сүрүжи өвренже болуп, машыны аралыкдан гөни сүрмеги башаран дәлдир.» Шу пикир билен автоинспектор «Жигулиниң» төверегине айланып чыкды. Машының өң чеп гапдалы сүсдүрилипдир-де, айнасы чым-пытрак болупдыр. Яралардан акан ган машының ичине дүшелен халычаң эсли ерини өл-мыжжык эдипдир.

«Жигули» чукурдан чыкарыландан соң, Ачылов машының номерини язып алды, сонра ичини барлашдырды, ызкы йүк текжесине гөз айлады. «Жигулиниң» ичинден тапылан овнук-ушак затлары: кагыздыр суратлары, бош папирос габыны кагыза долап, өз машынына элтди.

Емшерилен «Жигули» автоинспекцияның ховлусына гетириленсоң, Ачылов машының ичини-дашыны, төверегини яңададан гөзден гечирди, блокнодына кәбир белликлер этди. Шондан соң ол «Жигулиниң» эесини анькламага гиришди. Мунуң еңил дүшмежегине ол бада-бат гөз етирди. Себәби сүрүжи бейнә зепер етенсоң өзүни билмән ятырды, яныңда-да хич хили документи ёкды. «Жигулиниң» дөвлет номери бар, ока ынам эдилип алданылян, гөзлегиң гымматлы пурсадының йитирилйән фактлары аз болмаярды. Ялңышмазлык үчин, хәзирки ягдайда «Жигулиниң» киме дегишлидигини диңе заводың сан мөхүрлери аркалы кесгитләп болжакды. Шонуң үчинем Ачылов «Жигулиниң» заводдан чыкан вагтыны, моторының номерини белләп алды-да, автоинспекцияның хасап-язув ишлерини алып барян паспортисти Эсениң өйүне уграды.

Лейтенант гапыны эсли какандан соң, ичерден «Ким сен?» диен ёгнас сес эшидилди.

— Эсен, бу мен, Ачылов.

Эсен гапыны ачып дуршуна бурнуна салып хүңүрледи.

— Мыхманчылыга ирәк гелерлер ахырын.

— Myxманчылыга гелемок мен — дийип, Ачылов онун этмели ишини үч сөзде айтды, дүшүндирди.

— Яңыжа иркилипдим. . . Бирже минут гарашың, мен хәзир — дийип, Эсен дессине гейнип чыкды.

Ачыловдыр Эсен ики болуп, нәче ховлугып херекет этселерем, мүңлерче машының моторының номерини барламак иши үч-дөрт сагада чекди.

— Серет, шол авария болан машының моторының номери билен, шу «19-91» дөвлет номери габат гелйәр. Ыиха, инди «Жигулиниң» дөвлет номериниң чалшырылмандыгы хем-де онун хакыкы эеси белли — дийип, Эсен элиндәки карточканы автоинспектора узатды. Ачылов кагыза гөз гездирип дуршуна:

— Гең зат. Машының эеси Мерет Хорраев. . . Хава, Хорраев Мерет, 1928-нжи йылда доглан. Ярадар болуп кеселхана дүшен болса яш йигит — дийип, пенжирәниң өңүне барып отурды.

— Эйле болса машыны сүрүп барян я Хорраевиң оглы я-да бир якын гарындашыдыр. Гичден соң көчеде машын сүрйәнем галапын яшлар ахырын — дийип, Эсен столуң үстүне үйшүрен кагызларыны йыгнашдырмага дурды.

Ачылов геплемеди. Ол диңе Эсениң сөзлерини макуллаян гөрнүшде баш атды. Ол хәзир: «Эсениң айдяны хак. Яшлар машын сүрйәр. Гой сүрсүнлер. Йөне машынлар оларың газанжына дал-де, ата-энәниң маңлай дериниң хасабына сатын алыняр. Бу-да яшларда мугтхорларча яшамага ымтылыш дөредйәр. Ене бир эрбет тарапы, өз дабан азабындан алынмадык улагың гадыры гачяр» дийип ойланярды. Лейтенант Ачылов көчелерде гүнсайы көпелйән енил машынларың кимлери галкындырып, кимлере гүзап берйәндигини, тынандыряндыгыны оңат билйәрди. Хайсы бирини айтжак — кирейкешлер, машыны серхош ягдайда я-да көче дүзгүнини билмән сүрйәнлер, гараз, хайсы түйсли сүрүжи дийсең бар. Олар билен давалашып, олара када-канун дүшүндирип, табшырыкдыр кайинч берип, лейтенант Ачылов ядаярды, гахарланярды.

Эсениң: — Ёлдаш лейтенант, бирден ол йигит машыны огурлап барян болайса билдиңми? — диен сорагына автоинспектор ой-пикирден сапланды.

— Хайсы хем болса, барлап гөрмели боларыс. Биринжи нобатда, мен травмотология барып, ярадарың

ягдайындан хабар алайын. Эгер хушуна гелен болса, болан ваканы онуң өзи айдып берер — дийип, Ачылов еринден ениіл гопды.

— Ёлдаш лейтенант, инди менлик нәме хызмат?

— Сағ бол, хәзирликче сиз бош. Йөр, йүзугрума өйүне-де әкидейин.

— Мениң өзүм гидерин. Сизи азара гоюп... — дийип, Эсен кагызларыны ерли-еринде гоюшдырып, гапыны гулплады.

— Йөр, йөр! Энтек бейлеки болан аварнялар хакда хем мениң аныкламалы затларым бар. Хеммесем гыссаглы.

Эсен ызкы отургычда орнашып отурансоң, Ачылов машыны юваш сүрүп баршына кабинетдәки гүррүңи довам этдирди.

— Эртир гич болар. Эртире ченич, гөр ене нәхили ягдай йүзе чыкар. Ховлукмасак болар ялы дәл, гечен ярым йылда болан дөрт аварияның үсти ачылман ятыр. Начальнигимиз хер гүн диен ялы шоң үчин маңа игенйәр.

— Машының азары еке бизи дәл, хеммәнем ынжыдяр.

— Догры айдяң. Машын зерарлы өлйәнлериң, майып боляныларың саны йыл-йылдан артмаса, кемеленок. Мунуң себәби? Машынмы? Адамлармы?

— Мениң пикиримче-хә гүнә сүрүжилерде.

— Оларда-да гүнә ёк дәл, йөне... Серет оңа — Ачылов чал реңкли «Волга» тарап элини узатды. — Өңдәки машыны етип гечип, сага чыкып сакляяр. Авария эдйәнем шуң ялы сүрүжилер-дә — дийип, ала таягыны галгадып ол уграҗак болуп дуран таксини саклады. Муртлак шофёр кабинадан чыкып, ылгашлап диен ялы инспекторың янына гелди, мүйнли әхенде йүзүни салып:

— Багышлаң, ёлдаш инспектор! — дийип өзеленди.

— Хә, ёлдаш Аванесян, бу сизми? Гөрйән велин, сиз машын билен хошлашмалы болҗаг-ов. Бу биринҗи этмишиңиз дәл ахыры.

— Мен нәдейин, мүшдерим дүшүр дийип хайыш этди. Олара яранып болярмы нәме? Ёлдаш инспектор...

— Мүшдерә яранҗак болуп дүзгүни бозярсыңыз-да? Машындан ыза галып, я эсли өңүне дүшүп саклайсаңызам боляр ахыры. Сениң ызыңдан барян сүрүжи машыны зордан саклап етишди. Етишмедик болса нәме?..

Бөврүңден патладып урайса нәдердиң? Индем өзеленен болуп дурсуң. Гетир праваңы, эртир инспекция барарсын, шонда гүрлешерис. Хәзир протокол язмага вагтым ёк.

Инспекторың бу херекети гуллугың талабына лайык гелмесе-де, сүрүҗи Аванесян үчин «Җезадан сыпмагым мүмкин» диен умыт дөредйәрди. Шуны назарда тутуп Аванесян ялбармага башлады.

— Ёлдаш инспектор, шу сапар багышлаң! Инди гайталанмаз бу ялңышлык.

— Багышладыгыңча бетериң чыкяр. Бер праваңы! — дийип, Ачылов Аванесяның документлерини элинден алды-да жүбүсине салып, ёлуны довам этдирди.

Лейтенант Ачылов гапыдан геленде, Ковусов гүндизки эдилмели ишлериң планыны язып гутарып барярды.

— Ёлдаш лейтенант, гелиң, гелиң! — дийип, Ковусов орнундан галып Ачылова элини узатды. Сонра онуң йүзүне середип йылгырды-да: — Сизиңем аладаңыз етерлик өйдйән — дийди.

— Чакдан аша, ёлдаш майор. Бир хадысаны аныклап етишмәнкәң, башгасы йүзе чыкяр. Мени гөзләпсиңиз. Диңлейән, ёлдаш майор.

— Өтен агшам, сагат докуз билен онуң аралыгында гурлушыкчыларың посёлогында бир вака болды...

— Эшитдим, нобатчы айтды.

— Җенаят болан жайың якынында еңил машының тигриниң ызы бар. Җенаятчылар машынлы боларлы. Сизиң угруңыз боюнча шәхерде нәхили хадыса болды?

— Ёл дүзгүнини бозян сүрүжилер хакда язылан протокол-а аз дәл. Сизе өтен агшамкы болан хадыса герек-дә? — дийип, Ачылов папкасындан эсли кагыз чыкарды.

— Эсасанам, сагат йигрими билен йигрими икиң аралыгында...

— Ол аралыкда-ха хадыса ёк дийсемем боля. Йөне Иванов диен гражданин: «Өйүмиң гапысында гоян машыныма огурлатдым» дийип арз эдйәр. Ол диййән машыны-да училищәниң янындан тапылды... — диенде, Ковусов автоинспекторың сөзүни бөлди.

— Дур-ла!... Ол машын хачан «огурланыпдыр», сагат нәчеде тапылды, нәхили машын?

— «Жигули»... реңки ак, номери «18—25»... Ивановың айтмагына гөрә, ол ишден гелип, машыныны көче-

де гойяр-да өйүне гирйәр. Чөрек ийип чыканда хем машын гояп еринде ёк экени. Бу вака сагат он докузда боляр. Сагат йигрими икилерде болса училищәниң янында дурандыгыны нобатча хабар эдйәрлер.

— Шол гурлушыкчыларың посёлогына баранам ак реңк «Жигули» болмалы. Бә, машын ики сагат пейдаланылыпдыр. Бу мениң пикирим. Сиз «Жигулиниң» эесиниң адресини бериң, мен муны барлап гөрмели - дийип, Ковусов кагыза нәмедир бир затлары белллик этди. — Ене нәме бар?

— Шу протокола-да бир середиң!

Ачылов Хорраевиң чукура агдарылан машыны билен багланышыклы документлери Ковусовың өңүнде гойды.

— Биз машының эесини аныкладык, йөне машыны сүрүп отуран йигидиң кимдиги хениз набелли. Ол йигит яраланыпдыр, хәзирем кеселханада хушсуз ятыр.

Ковусов элишгәниң өңүне барып, дашарыны сынлап дуршуна инспектора сораг берди.

— Ол агдарылан «Жигулиниң» ичинде сүрүжиден башга ким бар экени? Шуны аныклап билдиңизми?

— Аныкладык. Машында сүрүжиден башга адам ёк экени. Муна машының агдарланыны гөрен аял кепил гечйәр.

— Хадысаның болан вагтыны-ха аныклап билен дәлсиңиз?

— Гиже сагат бирлерде, ёлдаш майор.

— Нурыевиң өйүне сагат докуздан соң гирипдирлер... Авария хем бирде... Ара-ха даш экени. Хер ничикде болса, ёлдаш лейтенант, шәхерде машын билен багланышыклы хадысаларың хеммесини дыкгатлы барламалы болжак. Ёгса-да, сен чай ичдиңми?—дийип, Ковусов гайнап дуран электрик чәйнеге тарап йөнелди.

— Чай ичмәге пурсат болмаса нәме, ёлдаш майор.

— Пурсат тапалы. Гел, отур, бирки кәсе чай ичели. Бир зат ядыма дүшди — дийип, Ковусов блокнодыны ачды. — Шу ишлемән каңкашып йөреклерденем хер зада гарашаймалы. Мен оларың списогыны алып, участок инспекторларына барладып гөрейин. Биз олары гөзден салмалы дәл.

Ковусов ховлукмач язмага башлады. Ачылов болса инспекторың өзүне узадан кагызларыны режеләп сумкасына салды-да, еринден турды.

Саг болун, чай хезил берди. Менлик башга юмшуныз болмаса... гайдайын, ёлдаш майор.

— Сиз бош!

Автоинспектор Ачылов гиденсоң, Ковусовың янына эксперт Хохлов Виталий Иванович гелди.

— Ёлдаш майор, түпен барада кәбир затлары аныкладым — дийип, ол элиндәки кагызы инспекторың өңүнде гойды. Середиң!..

Ковусов түпениң сурат чызгысы эдилен кагызда экспертиң эден белликлерини гөзден гечирди.

— Бу гутарныклы нетиҗәңизми?

— Ёк. Гутарныклы нетиже-де басым болҗак. Мака ярадарың эшиги герек, башга-да барлап гөрүлмели деталлар бар. Хәзир, гөзлеге чалтрак гиришериңиз ялы, мен түпениң заводың гойберилиш номерини яздым. «Н 8591» номер аркалы сиз бу түпениң киме дегишлидигини аныклап билерсиңиз.

Бу яраг авчылык ве балыкчылык җемгыетинде хасапда дуран болса, ярагың эесиниң кимдигини, онуң адресини аныкламак аңсат-ла. Йөне ол язгы бизи бегендирермикә? Бу ав түпең диениң телим эле гелип гечйәр.

— Хәзир ол җемгыетде хасапда дурмаян яраг ёкдур, ёлдаш майор. Хава, ав түпени заводда мүң докуз йүз алтмыш секизинҗи йылда ясалыпдыр. Сизиң үчин зерур ене бир беллик. Түпениң нили заводда бежерленде, еди йүз алтмыш миллиметр болуп, шонуң кырк бир сантиметри кесилип ташланыпдыр.

— Нилиң нәхили ягдайда кесилендигини аныкладыңызмы?

— Аныкладым, ёлдаш майор. Ол токарь станогында кесилипдир.

— Диймек, нили кесен токарь болмалы-да. Бу-да бизе тутарык болҗак. Ене бир сораг.

Җенаятчы заводда ишлейәрмикә?

— Түпениң нилини токарчылык һүнәрини өвренен хер адам кесип билер. Заводың ишчисине кесдирибем билер. Шейле эдилйән халатларам аз болмаяр, ёлдаш майор.

— Ылалашян, ол-а болуп дурян зат. Инди икинҗи меселе. Машын хакында нәме айдып билҗек, Виталий Иванович?

— Машынлы меселе бизи бирнеме эгләрмикә диййән. Йөне ваканың болан еринден гипсе дүшүрилип алнан тигир ызлар, тигирлериң аралыгының гинлиги машының «Жигулидигини» айтмага эсас берйәр. Шол себәпли хем хаял этмән инди гүман эдилйән машыны гөзден гечирмек герек.

— Машын «Москвич» болуп, дине онуң тигирлери «Жигулиники» болса нәме? Тигир гытлыгы шейтмәге-де межбур эдйәр ахыры.

— Шонуң үчин хем эдил хәзир гутарныклы бир зат диймекден сакланярын.

Гурлушыкчыларың посёлогында «Багың ашагында машын гөрдүм» диен шаядың айданы догры-да? Йөне ол машыны хайсы ерден гөзлемели? Бу велин бизиң кән вагтымызы алса герек. Шәхерде ничеме мүң «Жигулидир» «Москвич» бар. Олар обада хем аз дәл, таланчы обада яшаян болса нәме? Бу женаятың үстүни ачмак үчин, ёлдаш лейтенант, көп сорагларa жогап агтармалы боларыс. Хава, бу мениң пикирим... Виталий Иванович, сиз ишиңиз билен болуберин.

Телефоның жыңңырдамагы инспекторың үнсүни бөлди. Ол трубканы гулагына тутанда нобатчының:

Ёлдаш майор, гражданин Нурыев Гара операциядан соң өзүне гелмән ёгалыпдыр—диен сөзлерини эшитди.

* * *

Телевизорың агшамкы программасы бирчак тәркезилип гутарылыпды. Язлы велин хенизем өе гара беренокды. Меретдир Солтан налач дүшеклерине гечип гышарсаларам гөзлерине укы гелмейәрди. Мерет тирсегине галып, ызлы-ызына чилим отлаярды, хашлап улудан демини аларды. Солтан болса көчеле машының сеси эшидилдиги әпишгә тарап ылгаярды. Хәзир оларың әхли ой-пикирлери еке-тәк перзенде багланыпды. Йөне узакда гүгүлдәян паравозларың, көчеде үйрйән гүжүклериң сеслери олара пикирлерини жемлемәге пәсгел берйәрди. Үстесине, отагың ичи петиш болуп, дем алмак бирхили кынлашярды. Язлының «Ики сагатдан гелерин» дийип, бейле эгленмегиниң себәбиниң нәмеден дигини херси өзүче ёрярды. Мерет: «Машының бир шайы дөвүләйдимикә я Язлы көчеде дүзгүни бозуп мы-

лиция душәйдимикә?» диййсе, Солтан: «Өнрәк Язлының машына мүндүрен йигидини халамадым, шол түйси бозугың янына баран болса... уруп дагы эдип... Ёк, даш этсин! Вагт гечдигиче оларың ховсаласы артярды. Нэнеӊ артмасын. Машын себәпли хеләк боляилар хаклакы якымсыз хабарлары олар хер гүн диен ялы эшидйәрдилер.

Мерет ене дикелип отурды-да, улудан демини алып, башужунда гояи папиросына элини узатды.

— Мерет, чай ичсеӊ-ә гояйын—диййп, Солтан ятан ериндеи ювашжа дилленди.

— Чай мейлим ёк.

Солтан яӊадан яссыга келлесини гойды, дивара тарап дөнүп ятды. Шол пурсатда хем ол өзүни гүнәли сайды. «Вах менденем бар-ла. Оӊа машының ачарыны бермели дәл экеним».

Мерет пенжирә якын отурып, чилимиӊ түссесини дашарык уфлейәрди, чеп элини маӊлайына дирәп ойланярды. Ойландыгыча-да ярамаз пикирлер бейнә долуп, гурсагында бирхили агыры пейда болярды. Онуӊ гөз өӊүнде машын билен багланышыклы вакалар хатар болуп гечйәрди.

Еӊил машын гапа гелен гүнүнден башлап Язлының машындан дүшеси гелмеди. Хер гүн ише гиденде, Мерет оны меклебиӊ душунда дүшүрип гитмелиди. Дынч алыш гүнлери хем ол Язлыны шәхериӊ четине әкидип гездирмелиди, оӊа машын сүрмеги өвретмелиди. Тәзе машына гүн-гүнден хөвеси артян Язлының окув билен хошы ёкды. Ай гечмәнкә, Язлы машыны телли-пелли сүрмеги өвренди. Шондан соӊ ол какасы өйде ёк вагты машыны гаражда гоймазды: илки өйлериниӊ төверегиндәки көчелерде, соӊра узаклара, хатда шәхериӊ четине-де сүрүп гидерди. Шейдип, ол машына гызыгып кәте меклебе гитмеги-де унудярды. Язлының машыны документсиз сүрйәндиги себәпли, Мереди милиция чагырып оӊа жерме салдылар, ишлейән эдарасына хат ёлладылар. Ине, бу вака велин Мереди диййсеӊ гынандырды. «Хәк, машын дәл-де, башыма беланы сатын алындырын» диййп, Мерет отурса-турса өкүнди.

Хакыкатданам, машын сатын алалы бәри Мерет рахат ятып биленокды. Соӊ ол Язлыны машына мүндүрмеди, ачары өз янында саклап гезди. Язлы торсарылып өйден чыкып гидерди-де, агшама деӊич гара

бермезди. Эртеси ене эжесиниң янына гелип: «Эже, какама айдайсана, машыны берсин-дә. Гүнде бирже сагат!» дийип өзеленйәрди. Солтан оглуның хайышыны ики гүнләп Мереде айдып билмәнди. Язлының ол гүнки болшы велин, Меретдир Солтаны хемме зада разы эдипди.

...Язлы гич өйләнлер өе геленде онуң йүзи салыкды. Ол кранының янына барып келлесини совук сува ювды-да, гелип диваның үстүнде чүгүтдырып отурды. Солтаның: «Оглум, чай ичжекми?» диен сорагына-да жогап бермеди. «Бә, муна нәме болайдыка?» дийип, элеврейән Солтан оглуна хошамайлык билен хабар гатды.

— Язлы жан, оглум, саңа нәме боляр?

— Маңа нәме боляндыгыны билеңокмы? — дийип, Язлы бейлесине бакды.

— Вий, жан оглум, болшуң дагы нәтеңет?! Ким гөвнүңе дегди?

— Сиз!.. Хава, сиз! Инди мени гөрмерсиңиз. Гөзләбем отурмаң!

— Нәме гөзлемән? Би, сен бир яна гитмекчими?

— Хава—дийип, Язлы богазына сыгдыгындан гыгырды, — БАМ-а. Я ишләп машын аларын, я-да шол токайлыкда, батгалыкда өлерин.

— Диййән сөзлериң нәме? Хернә агзыңдан ал каксын!—дийип, Солтан зөвве аяга галып, горкулы гөзлерини оглуна дикди.

— Ким какса, шол каксын. Гидйән дийдиммй, гидйән. Соң какам икиңиз машына мүнүп хезил эдиң-де йөрүң—дийип, Язлы ики эли билен хүжжүк сачыны пенжеледи.

— Вай-эй, ялңыз балама нәме болдука? — дийип, Солтан якасыны тутды. — Вах, инди нәтсемкәм? Машынам гура, менем үстүне! — дийип, яшаран гөзлерини сүпүрип, оглуның голайына баранда онуң бурнуна якымсыз ыс урды. Бу, элбетде, арагың ысыды. Солтан гөзлерини петредип хемлели сорады.

— Сен арак ичдиңми?

— Хава, арак ичдим... Пьяндыр өйдйәрмиң? Ек. Деп-душларымын өңүнде гүлки болуп гезенден... Кәчә серет! Мен оларча ёкмы? Нәме үчин мен машын сүрмели дәл? Ек, мен бу өйде яшап билмен.

— Вах, жан балам, бей дийме! Сен бизиң еке-тәк перзендимиз ахырын. Сенсиз мен дәлирәрин. Боля, гой

шол машын сениңки экен-дә. Йөне өйден бери гитме! —дийип, Солтан тыңажының ужы билен немли гөзлерини сылды.

«Мениң сөзлерим муңа-ха тәсир эдип башлады. Ишиң ярым бөлеги битди дийсегем болжак. Қакамы-да ырып билэйсем, машының ачарының жүбиме дүшдүгидир... Асла, мен нәме үчин какамы ыржак болуп көсенмели. Гой, бу юмшы эжемиң өзи битирсин».

Шол махал гапы ачылып, Мерет ичерик гирди.

— Ишимиз гайтды Мерет, багтымыз ятды! — дийип, Солтан оны гөренден шуммжарып башлады.

Мерет шляпасыны чыкарып, йүзүниң дерини сүпүрип дуршуна:

— Ене нәме болды?—дийип, аялына тарап горкулы серетди.

— Язлы... Машыны берэймесек ол.. — дийип, Солтан сөзүни сонлап билмән хамсыкды.

— Ене шол машынлы гүррүңми?—дийип, Мерет аялының сөзүни бөлди. — Бар, чайын угруна чык! Оң билен өзүм гүрлешерин.

Мерет ховлукман барып халың үстүне чөкди, яссыгы тирсекледи. Онуң машын барада асла гүррүң эдеси геленокды. Нәтмели? Машының оглан оюнжагы дәл-де, машталаның зерур улагыдыгыны нәхили ёл билен Язлa дүшүндирмели. Мерет дикленип, бир заман ойланып отурды-да, оглуны янына чагырды. Язлы гахарлы йүзүни саллап, онуң голайрагына гелип отурды. Мерединиң ниети оглуна ажысыны пүркмекди, бирденем ол хыялындан эл чекди-де:

— Оглум, саңа нәме боляр?—дийип, хошамай сорады.

— Хич зат.

— О нәхили хич зат? Эжең айдянлары догрумы? Нәме дымян, гепле!

— Хава—дийип, Язлы сағ элиниң бармаклары билен халыны дырмалап башлады.

— Себәби?.. Айт-да себәбини?

— Сизиң билен биле яшасым геленок. Гитжек мен.

— Бизиң нәмәмиз саңа ярамаяр? Я уруп-сөгүп хорлаясмы? Нәдйәс биз? Нәдйәс?

— Көчә чыкарлыгым галдымы? Огланлар үстүмден гүлйәрлер: «Какаң огул дәл-де, машын герек» диййәрлер. Мен...

— Сенем шол самсык гүррүңлере ынанып, шейле надаралык эдйәрмиң? Гөрйән вели, сең машындан башга аладаң ёк. Ери, шол машын ёк экен-дә, шонда нәдердиң?

— Хич зат. — Бу сапар Язлының сеси хас хем часлы эшидилди.

— Хич болса, дәлиден догры хабар! Окап документини алянчаң, машын ёк саңа. Документ аланыңдан соңам гөрүберйәс— дийип, Мерет Солтаның гетирип орта гоян чайлы чәйнегине элини узатды.

— Машын ёк болса, менем шу өйде ёк—дийип, Язлы еринден галды.

— Отур... Отур диййән!

— Отурҗак дәл. Ур, уруп билйән болсаң!

— Шоның билен дең болмасана, Мерет! Язлы жан, какаң «отур» диенде отурай-да, хәзир гүрлешерис, машынам берерис — дийип, аталы-оглуң гыкылыгына ашханадан чыкан Солтан олары көшешдирмекчи болды.

Гахардан яңа дуркы билен сандыраян Мерет зордан өзүни эле алды, кепән додакларыны ялап, орнунда отурды. Дыңзап гелен гахардан онуң долмуш гөвреси сандыраярды. «Бә, муңа бу гүн не дәв чалдыка? Бейле гылыгы ёкды. Ери, боюм билен дең эдип оны урсам нәхили болар?.. Яшлыгындан шарпык чалынмадык чага инди... Ёк, башарман. Нәтмели?..» Мерет йүзүни ашак салып ичини хүмледип отурышына чайлы кәсәни саг элинден солуна гечирйәрди, кәте хем бир овуртлап оглуның йүзүне эседйәрди. Шол ики аралыкда Солтан велин, көп затлар хакда айтмага етишди, хоркулдап аглады.

— Масгара болуп йөрмәли, ачары берәй, бираз сүрүп геленде машыныңа хич зат боласы ёк.

Мередиң аялына-да, оглуна-да айтҗак зады кәнди. Машының нәче пула алнандыгыны, көчелерден машын сүрмегиң ховплудыгыны, хеммесини айтҗакды. Машын себәпли гоңшуларының яңыҗа өйленен оглундан айрыландыгыны-да, не гөзел машгаланың дул галандыгыны-да оглуна җаныгып гүррүң берҗекди, болмады. Ол хәзир өз ягдайыны салдарлап гөрди. Ёк, ол геплән билҗек дәлди. Язлының болшы оңа агыр дегди. Гахардан яңа хенизем өзүне гелип билмән отуран Мереде машының ачарыны Язлының өңүне окламакдан гайры чәре галмады. «Горкмаң, мен юваш сүрерин,

ики сагада галманам гелерин» дийип, Язлы атылып өйден чыкды.

Ачары оглуна бермесине-хә берди велин, йөне Мередиң ховсаласы еңлемән, гайтам артды. Сандырян эли билен екеже кәсе чай ичди-де, даш чыкды. Гоңшусы Атаның янына гидип, оларда-да кән отурман, гелип телевизоры ачды. Ене япды. Соң гапа чыкды-да, чилим отланды. Наче сорса-да ажы түссе оны көшешдирмеди. Ине, Язлының ачары алып гиденине эййәм үч сагат болуп баряр. «Нәме үчин ол бейле көп эгленди-кә?» диен пикир оны ынжалыкдан гачырярды. Ичерик гиренсоң онуң ховсаласы Солтана-да етди. Гайгы-аладаның умманына чүмүп, олар бүтин гижәни укламан гечирдилер. Диңе даңданлар Мерет ука гитди.

Телефоның үзңүксиз жыңңырдысы оларың икисини-де аяга галдырды. Укудан оңлы ачылып етишмедик Мерет гапа окдурылды, онуң гөвнүне гапының жаңы басыляң ялыды.

— Гапы какыланок, телефоның сеси — дийип, Солтан трубканы галдырып, Мереде узатды.

— Ким герек?.. — дийип, Мерет аялының йүзүне середип,кибтини гысды. — Ек, бу автоинспекция дәл, яшайыш жайы. Нәме? Хава, Хорраев Мерет. Автоинспекция гелмели?! Ямадан гайталаң! «Машыныңыз чукура гачыпдыр?!»

Мередиң элинден телефоның трубкасы гачды, Солтан болса «Вай, бу нәме болдугы?» дийип, лампа отурды.

* * *

Мерет тәзеже «Жигулиниң» эшек гемрен кәди ялы бетнышан болуп дуршуны гөренде, өйде эден ой-пикирини ятлады-да, башыны яйкады. «Вах, гижә галыпдырын. Шейле болжагыны өңем билйәрдим. Ай, машын диениң демирдир-дә, оглум аман галыпдыр, шоңа шүкүр» дийип, автоинспекторың ызы билен йөрәп кабинете гирди.

— Машын сизинки... оны сүрепем сизиң оглуңыз. Муны анықладык. — Лейтенант Ачылов элиндәки кагызлары столуң үстүнде гоюп, орнашыклы отурды-да, өңки язан протоколының ызына беллик этди.

— Диймек, Язлыда сүрүжилик шахадатнамасы ёкда?

— Хава, хениз ёк. Ол окажакды. Ёлдаш инспектор, айдышыңыз ялы бу вака түтәнликде, шол газылан чукур себәпли-дә? Машын-а бежерип боляр велин, оглумың ягдайы нәхили? Вах, ол института экзамен бермелиди. Бу авария үчин маңа, оглума ненекси кәйинч бермекчи сиз? — диййип, Мерет инспекторың жогабына гарашды.

— Кәйинч?.. Элбетде, ёл дүзгүнин гөдек бозулындыр, эжир чекенем бар... Гараз, дерңәп гөрерис — диййип, Ачылов гүмүртик жогап берди. Шу махал ол кесгитли бир зат айдып билжегем дәлди, болан хадысаның себәби хениз өвренилмәнди. — Мен сизден ене бир зады анықламакчы. Сизиң он алты номерли ав түпеңиңиз бармы?

— Ёк. Мен яраг диййлйән зады шу чакда эллән гөрен адамам дәл.

— Оглуңыз ненекси? — Ачылов кагыздан гөзүни айрып, сынлайжы назарыны Мереде дикди.

— Өйде болмансоң, Язлы хем яраг тутуп гөрен дәлдир — диййип, Мерет чиишен габакларыны сыпадыда назарыны инспектора айлады, пикирленди. — Муны нәме үчин сорадыңыз?

Лейтенант йылгырды.

— Йөне сорайдым-да.

«Йөне сорамадыгың белли» диййип, Мерет әпишгеден ховла середип отурышына ичини гепледи. «Түпең?! Я Язлы достларыны ава-шикара экидәйдимикә? Машының агдарылмагы хем шол себәпденмикә? Ёк, бу сораг йөне берлен сораг-а болмалы дәл. Сырлы йылгырышыны халамок. Ене нәме диййжек боляркан? Шоны чалтрак айтса, менем бир ынжалсам».

Онуң ой-пикиринден бихабар автоинспектор болса, ховлугып нәмедир бир затлар язярды. Мерет саклаңып билмеди.

— Түпенли сорагыңыз-а гөвнүме батмады. Ёлдаш инспектор, догрусыны айдың, болан иши менден гизләмәң.

— Машының дуран ериниң голайындакы жайың эесини атып, өйүни талапдырлар — диййип, лейтенант эдсы ишинден үнсүни совман жогап гайтарды.

Ачыловың жогабыны эшиденден Хорраевиң йүзи

дув ак болды, эндамында галпылды дөреди. Ол ланңа еринден галды-да, автоинспекторың голайына гелди, гөзлерини петредип хопугып гепледи.

— Сиз нәмелер диййәрсиңиз? Мениң оглумы ганхорлукда айыпламакчымы? Агзының сарысы гитмедик чага-да адам атармы? Ёк, бу гөз-гөртеле төхмет. Хава, төхмет!

— Ханы, рахатланың! — дийип, Ачылов Хорраеви орнунда отуртды-да, оңа бир стакан сув берди. — Ичиң, ичиң! Төхметми я-да хакыкат, оны инспектор Ковусов айыл-сайыл эдер. Ол дийсең тежрибели ишгәр. Эдил шаник дөвен ялы эдер. Ине, галам-кагыз, говусы сиз дүшүндириш язың.

— Нәме үчин мен дүшүндириш язмалы, анык айдың ахыры?!

— Язлы хачандан бәри машын сүрйәр, ол дүйн нә вагт, ниրә хем-де ким билен гитди? Голуңызам чекиң.

Хорраев бир селлем дымып отурды-да, ховлукмач язмага башлады. Языл отурышына хем кәте автоинспектора гөзүниң гытагыны айлаярды.

— Дерцев узага чекермикә? — дийип, Мерет дүшүндириш языл болансоң орнундан галды.

— Оны Ковусовдан сораң.

— Машыны нәтмели?

— Машын дурсун, соң өзүмиз хабар эдерис.

* * *

Язлы бир-бирине елмешен габакларыны ачжак болуп нәче урунса-да башармады. Пөкгерип чишен габаклар бир-бирине битишен ялыды. Бирбада нәме боланына-да дүшүнмеди: я гөзлери юмук, эгер ачыгам болса хич зат сайгарапок. Чеп элини гөзүне етирмекчи боланда, онуң гуршун ялы агырдыгыны дуйды. Үстесине, шол эли бирхили дүшнуксиз сызлашып агырярды. Соңра аякларыныңам, келлесиниңем агырындыгыны дуйды. «Маңа нәме болдука?» дийип, гашларыны чытып, нәмедир бир зады хакыдасына гетиржек болды. Аз вагт донан ялы болуп ятды, соңра дикширгенди. Ниредендир бир тарапдан машынларың сеси эшидилйәрди. Ене бир тарапдан хем киминдир иңңилдиси гулагына илди, шол пурсатда бурнуна дерманың ити ысы урды. «Ха, мен кеселханада... Нәме үчин. Ким

мени бу ере гетирдикә?» дийип ол саг элини эмай билен галдырып, тениниң агырян ерлерини барлап гөрди. Чеп гөзи, келлеси саралыпдыр, чеп эягының дызындан ашагы гас-гаты — агач ялы. Бир салымдан соң Язлының гөзүниң өңи бираз ягтылан ялы болды. Сонра юваш-ювашдан саг гөзүниң өңи дурланып уграды. Ол келлесини гөтерип, ягты дүшйән тарапа серетмекчи боланда, келлесиниң гозганмаяндыгыны дуйды. Оңа инди гапының ёкарсындан хем-де аз-кем гүнүң шөхлесин дүшйән әпишгеден башга хич зат гөрүнмейәрди. Гөзгыны ягдайыны дуянсоң, Язлы хопуган ялы агзыны ачып, чалт-чалт демини алды. Бирденем ол кроватың демриндеи тутуп, диклеңмекчи болды. Шо бада эли демирден сыпды, чиркин сес эдип, гөзүни юмды. Докторлар геленлеринде, Язлы хушсуз ятырды.

Өйләнден соң Язлы өзүне гелип гөзүни ачды. Докторларың ики сагатлап яраларына мелхем эдендиклериндеп, оңуң хабары ёкды. Гөвкүнеми я хакыкатданам шейлеми, бирхили эндамындакы агыры азалан ялыды. Чеп гөзүниң өңи вели хенизем гаралып дурды. Чеп аякдыр эли гозгатмаярды. Язлы келлесини чалажа сага-чепе айлап, отагда еке өзүниң ятандыгына гөз етирди. Оңуң додаклары бири-бирине япышан ялыды. Язлы гапа гөз дикип ятышына:

— Сув!.. — дийип гыгырды.

Пурсат гечмәнкә, ак ектайлы гыз бир стакан сув алып гапыдан гирди. Ол йылгырып, Язлының келлесинден ювашжа гөтерди.

— Ичиң!

Язлы гызың овадан хем мәхирли йүзүне бакып, сувы ысгынсыз овуртлады.

— Көпрәк бериң! Ичим от алып баряр, сув! — дийип, Язлы ене гайталады.

— Сизе хәзир сувы кән ичмек болмаяр — дийип гыз гапыдан чыкып гитди.

Бирнеме өзүне гелеңсоң Язлының келлесине гелен илкинжи пикир шу болды: «Эжем, какам билйәрлермикә? Машын нәхиликә, ол ниредекә? Өз ягдайына гөз етирдигиче оны ховсала басярды. Орта бойлы, гарынлак доктор гапыдан гиренде, Язлы оңа:

— Чалтрак айтсаңызлаң, мен нәме эдипдирин, хачан кеселхана гелдим? — дийип йүз тутды.

Врач йылгырды.

— Хеммесини айдарыс... Ол Язлының элиниң дамарыны тутуп гөрди-де, йүрегиниң уршуны диңледи, соңра ганының басышыны өлчеди. — Эртиркиден оңат. Келләң нәхили, агырямы?

— Чыдамазча-ха дәл. Шу гулагымың ичи санчяр, дыкыляраи. Мен нәме эдипдирин? — дийип, Язлы сорагыны икинжи гезек гайталады.

— Келләңизиң агырысы айрылса, гулагам дүзелер... Хава, сиз машыны чукура агдарыпсыныз. Хич киме зепер етмәндир. Горкар ялы зат ёк, ягшы йигит. Бирахатланмаң, сәхел гүнден яраларыңыз битер гидер.

— Инди мени нәдерлеркә? Милиция билен болса...

— Ол затларың пикирини этмәң. Хәзир эсасы зат саглыгыңызы дикелтмек — дийип, врач чыкып гитди.

Ак ектайлы гыз бир стакан гызгын чайдыр пахар гетирип гитди, нәмедир бир затлар дийди. Йөне онуң сөзлери Язлың гулагына эшидилмейән ялыды, онуң шол гөзүни гырпман потолога середип ятышы. Ол дүйнки болан вакалары хакыдасына гетирҗек болярды. Соң өз достларыны ятлады, олар билен гиден ерлерини, эден гүррүңлерини гөз өңүне гетирмәге чалышды. Вакалар, пикирлер бейнисинде булашярды, бир зады ядына салса, бейлекиси йитип гидйәрди. Язлы шейдип кән ятды, бирденем таныш сеслер онуң гулагына илди. Гапы ачыланда ол эжесидир какасыны гөрди.

— Вай, балам! — дийип, Солтан гапыдан гелшине Язла бакан окдурылды. — Чөрегимиз битин экени, сен...

— Горкян задым шуды... Мениң айданыма писинт этмедиңиз — дийип, Мерет бурнуна салып гахарлы хүңүрдеди.

— Инди иңирдәп бейними чүйредерсиң. Хәзир бир игенмәңи гойсана — дийип, Солтан онуң йүзүни алды.

— Боля, боля — дийип, Мерет гулкунды-да, сесини чыкармады. Бу вагт игенжиң ери дәлдигине онуң өзи-де дүшүнйәрди. Ол оглуның аякуҗунда отурып, онуң чеп аягының даңысыны эллəп гөрди.

— Агырямы, оглум?

—Хава. Инжикден дөвүлипдир — дийип, Язлы юваш гепледи. Ол этмиши үчин какасынданам, эжесиниденем нәлер утанярды, өкүнйәрди. «Йүзүгара болдум... Авария хакда бирҗик-де пикирленмәндим. Инди булара нәдип дүшүндирерин...»

— Вах, балам, гөзүнем... — дийип, Солтан ене-де агламага башлады.

— Докторлар бирки гүнден гөзүң оңат гөрер диййэрлер. Горкма, эже, чалт дүзелер. Нәме аглаян? — дийип, Язлы эжесини көшешдиржек болды.

— Хава-ла, саг галыпсың, бизе шол боляр.

— Херна бетеринден сакласын — дийип, Солтан адамсының сөзүниң үстүни етирди.

Мерет Язлының янындан чыкып гөни ише уграды. Ишде-де онуң ой-пикири оглы хакдады. «Валла, мунуң соңы нәме билен гутарарка?..» Болан зады гөз өңүне гетиржек болуп сынанышярды. Шонда оны гам басярды, йүреги гүрсүлдэп, чалт-чалт уруп башлаярды. Ирден ол оглы хакда, машыны дикелтмек хакда, шонуң билен баглаHшыклы чыкдажы хакда ойланса, хәзир ол аладаларың орнуна оглуны гарашян жеза-кайинчден халас этмегиң аладасы гуршап алярды. «Вах, бу-ларам хич-ле бирден ол женаят эден болса?! Ёк, ёк!..» Ине, муна велин, Мерет биржигем разы дәлди. «Надибем болса везипеде галмак үчин шуларың агзындан ярасыз сыпманың угруны тапмалы. Ёгсам иш пыррык» дийип, Мерет эсли вагт ичини гепледип отурды. Соңра ол достларына, танышларына жаң эдип, өз ягдайы хакда генешип гөрди. Йөне оларыңкам сөзлеринден Мерединң гөвни сув ичмеди, гайтам гаранкы отагда еке галан чага ялы оны горкы басмарлады. Иш гүнүниң тамамланмагына бирки сагат галанда хем өйүне гайтды.

Мерет ховсаласы хакда аялына сала саланда, Солтан жогабы өңүнден тайынлап отуран ялы болуп гүрледи.

— Эгленме-де, ет Абдың янына. Бу зейилли ишлерден онуң башы чыкяндыр. Йөр, менем ёлдаш болайын саңа.

Мерет ичини хүмледип бираз дурансoң:

— Шуна-ха сен говы ятлатдың. Ол бизе ярдам этсе герек — дийип, Солтаның сөзлерини макуллады.

Меретдир Солтан вагты йитирмән Абдың өйүне уградылар.

Олар гапыдан гирекде, Абды ишден гелип, яңы чайнеги өңүне алыпды.

— Ягшы мыхман аш үстүне. Гелиң, гечиң!— дийип, Абды достуны хем-де Солтаны гүлер йүз билен гаршы алды.

— Абды, бизиң-э шу махал зат ишдәмиз ёк — дийип, Мерет үзүм далбарының ашагына язылан кечәнiң үстүне чөкди.
— Бетбагтлыга учрадык, иле масгара болдук, Абды жан — дийип, Солтан дуран еринде гыңажының ужуны гөзүне етирди.
— Бә, бә, бу нәме дийдигиниз?! Отурың ханы! — дийип, Абды чәйнеги гапдала сүйшүрди.
— Өтен агшам Язлы өз машынымызда авария дүшүпдир. Хәзир ол кеселханада.
— Бә, ол-а болмандыр. Ягдайы нәхили?
— Ай, эрбет дәл. Чеп аягыдыр элн дөвүлипдир. Келлеси эрбет сарсыпдыр, хениз о диен хушуна-да гелип биленок.
— Вах, балажыгым майып болуп ятыр. Милиция инди Мередем сыкажага салярмыш, Абды жан — дийип, Солтан шумжарды.
— О натциклерика? Яралан онун өзи болса... Авария себәпли йитги ёк диййәрсиниз... Догры, сизе кәйәрлер, документсиз машын сүрмек гадагандыр. Милиция сизе башга нәхили гүнә йүклейәр? — дийип, Абды олардан сорады.
— Шу вагта маңа белли бир зат айданоклар. Шу дөзүмсизлик гурсун. Ханы, инди киме нәме дүшүндирерсиң сен. — Мерет чыгжаран маңлайына шапплатды. — Хава, саңа айтмагы унудыпдырын. Автоинспектор хайсыдыр бир ав түпени хакда сорады. Менем «Түпеним ёк» дийдим.
— Ав түпен?! Автоинспекторын бу сорагының бир себәби болмалы — дийип, Абды гашларыны чытып, назарыны Мереде гөнүкдирди.
— Мени ховсала салянам шол сораг-да. Авария болан агшам кимдир бирини өз өйлеринде атып өлдүренмишлер.
— Язлының оңа нәме дахылы бармыш?
Мерет кибтини тысды.
— Шол өлдүрленик өйүнин голайында бизин «Жигулимизи» гөренмишлер.
Абды енсесини гашап улудан демини алды.
— Мерет ага, эйле болса бир булашыклыг-а бар экени.
— Биз-э горкяс. Абды. сен гайрат этмесең болмаз — дийип, Мерет өзленип айтды.

— Абды жаң, угруна чык, гадрыңы билерис. Адам адама шуң ялы ерде герек боляндыр — дийип, Солтан хамсыкды.

— Машын заяланыпдыр, үстесине оглумам эжир чекип ятыр, нәме болса маңа болды, гел, шуны сораг-идег эдип йөрме, ишиң япай дийсем, автоинспектор өр-гөкден гелди. Ёгсам мен ока диенини эмләйжекдим — дийип, Мерет бош кәсесини Абда узатды.

— Онуң улы бир чөзйән задам-а ёкдур.

— Чөзмесе-де, документ язса говы дәлмикә диййән, йыртып зыңаймалы ахыры кагызлары.

— Мерет ага, ол авария эййәм үч-дөрт ерде деплере языльп, хасаба алнандыр. Инди йыртып болмаз. — Абды полотенце билен маңлайының дерини сүпүрди, йүзүни елпеди.

— Дүшүн ахыры, болгусыз төхметден оглум икимиз яныл гидибермәли. Шоң үчинем вагтында угруна чыкылса кем болмаз — дийип, Мерет гошарындакы гызыл сагадына серетди. — Биз гайдалы, Абды.

— Боля, эртириң өзүнде мен бу ваканың әнигине-шәнигине етжек боларын.

Ол Меретдир Солтаны гапа ченли угратды.

* * *

Гурлушыкчылар посёлогында майор Ковусов эртир ирден тә гүнорта ченли Нурыевиң өлдүрилмегиниң себәплерини аныкламак билен болды. Биринжи нобатда Нурыевиң аялыны сораг этмелиди. Белки, Нурыеви таламак үчин дәл-де, башга себәп үчин билкастлыкдан өлдүрендирлер? Өйден нәмелер огурланыпдыр? Башга, гарашылмаян ягдайың үстүниң ачылмагы-да мүмкинди. Булар аныкланылса, шаятлар билен гүрлешмек еңил дүшжекди. Хачанда ол Нурыевиң гапысындакы мәхелләни гөренде, мерхумың аялы билен гүрлешмегиң еңил дүшмежегини дуйды. «Соң гүрлешерин» дийип пикир этди. Йөне мөхүм иши гайра гоймак гөзлегиң йүпүниң ужуны йитирмекди, муны ол эдип билжек дәлди. Гуллугың талабына табын болуп, Ковусов мәхелләниң голайына геленде, Нурыевиң дулдеңшир гоңшусы Ожара гөзи дүшди.

Саламлашандан соң, Ковусов Ожары гапдалрага чекди-де, максадыны айтды.

— Ёлдаш Ковусов, гүрлешмек меселеси дек шу вагт баша бармаса герек. Аялының халы дийсең перишан, шол сес эдип ятыр.

— Бә, нәтсемкәм?..

— Ягдай-а шейле, гөрүң-дә... Хонха, машынларам гелйәр, Нурыеви моргдан гетирйәндирлер. Хәлиден яшулулар ховлугярдылар — дийип, Ожар улы ёлдан совлуп, бәрлигине тозан турзуп гелйән үч еңил машындыр бир йүк машынына тарап серетди.

— Ери, боля-да, онуң билен соң гүрлешерин — дийип, Ковусов посёлогың меркезине тарап йөнелди. Ол герекли шаятлары гөзләп, олар билен гүрлешип, тә гүнортана ченли посёлокда эгленди. Прорабың өйүнде болан вака хакда, онуң өзи хакда айдылян геп-гүррүң көпем болса, тутарык эдәер ялы анык факт ёкды.

Ол тресте геленде, ишгәрлер чая чыкыпдылар. Ковусов даражык, узын коридорың утры билен юваш-юваш йөрәп, энче кабинетлериң гапысыны ачып гөрди. Ол бир ишгәре-де габат гелмеди. Тейахыр, коридорың төрүнде ерлешйән кабинетиң гапысында сакланды. Гапың йүзүндәки «Кадрлар бөлүми» дийлен язга гөзи дүшди. Кабинетиң төрүнде болса үстүне эсли кагыз үйшүрилен столуң четинде дешли пыяда бурнуна салып хиңленип, нәмедир бир затлар язярды.

— Мүмкинми? — дийип, Ковусов жогаба-да гарашман ичерик гиренде, ол гөзүнден әйнегини айрып, нәтаныш сынлады.

— Таныш болалы — дийип, Ковусов гызыл шахадатнамасыны она узатды. Ол оны гөзүне якын тутуп оканындан соң, чалт орнундан галып, гапдалындакы стулы инспектора тарап сүйшүрди.

— Отурың, ёлдаш майор! Маңа-да Геленов диййәрлер.

— Саг болуң — дийип, Ковусов орнашып отурансоң, блокнодыны чыкарды, ручкасыны элине алды. Диңе шондан соң: «Бу ыссы нәтдайт?» дийип, йүзүниң дерини сүпүрди.

— Өзи-хә гитдигиче гызяр — дийип, Геленов чәйнеге элини етирди. Кәсә чай гуюп майора узатды.

— Саг болуң, агзымда өл галманды — дийип, Ковусов небсевүрлик билен кәсә япышды. Геленов сорага сабырсызлык билен гарашярды.

— Башлыгыңыз орнунда ёк экени. — Ковусов кәсе-

дэки чайы ховлукмач ичди-де, Геленова якынрак отурды. — Маңа Нурыев хакында кэбир маглуматлар герекди...

— Ол пахыр говы ишгэрди. Бэш йыл прораб болуп ишледи, планыны вагтлы-вагтында бержай эдйэрди. Вах, пәтжек-дэ! — дийип, Геленов башыны яйкап орнунда отурды. Соңра хем Нурыевиң ишлейши хакда, гылык-хәсиети хакда инспектора гүррүң берди.

Онуң гарамагында, ягны участогында нәче ишчи бар?

— Нәче?.. Ай, отуз-отуз бәш-ә бардыр. Анык айдыбам боланок. Пыланча дийип маглумат аларсың велин, ене бирнәче гүнден сорасаң, эййәм сан башгачадыр. Ишден бошап гидйәнлер көп. Олары саклажак болуп бизем-ә алада барыны эдйәс велин...

— Шонда-да гидйәрлер дийсеңизлаң. Себәби бардыр-да.

— Айлык аз. Онуңам өз себәби бар. Ай, гараз, себәп диениң тапылып дур-да — дийип, Геленов столуң чекериндеи бирнәче галың депдер чыкарды.

— Сиз маңа соңкы ики йылда Нурыевиң прораб участогына нәче адам ише иберилен болса... нәче адам, нәме себәп билен ишден чыкып гиден болса... ана, шоларың атларыны айдың — дийип, Ковусов чилим отланды.

— Сизе бу маглуматлар хачан герек?

— Мүмкин болса чалтрак, ене бирки сагатдан тайяр этсеңизем оңшарын. Башга участоклара гиденлери я-да башга ише гечириленлери болса, онам язың.

Етишип билəйсем... Вах, ише гелйәнлер бир оңат хүнәр алып билселер, ишлейәрлерем, йөне... — Геленов депдерлериң гатыны ачышдырып майорың сораян маглуматларыны беллешдирмәге гиришди.

— Хүнәри трестиң өзи берип биленокмы нәме?

— Билйәр, йөне етишенок. Йыл-йылдан гурлушык ишлериниң мөчбери шол артып гидип отыр. Ана, онсоң нәче ишгәрем болса етишенок-да. Өңлер колхозлардан яшлар көп гелерди, инди велин, бу ерден колхоза гачярлар. Ери, муңа нәме диерсиң?!

Эйле болса, колхозларда дурмуш оңатлашяндыр.

— Дагы нәме. Олар бизден хакы ики эссе көп төлейәрлер. Үстесине арасса хова, меллек, гараз, яшайыш дийсең говулашяр.

— Ене бир сораг. Нурыев хей кимдир бир ишгәр билен уршуп дагы эдиб-э башлыгың янына арз билен геләен дәлдир?

— Уршуп дийдиңизми? — Геленов бираз бөврүни динләп отурды-да, эляглыгы билен бойнуны сүпүрди. Мен-ә эшидемок. Онсонам, Нурыев яка тутушып йөрен ишгәрлерден дәлди.

— Боля-да, — Инспектор блокнотыны япып, орнундан галды. — Мен участогың ишгәрлери биленем гүрлешип гөрейин. Ким мени ол ере элтерка?

Геленов хаяллык билен ериндеи турды.

— Йөрүң!

Коридорык угрунда олара бир яш йигит пете-пет гелди. Геленов оны гөрен бадына:

Машынын ниреде? — дийип сорады.

— Даш ишикде. Мен сизиң яныңыза барярдым.

— Мен орнумда болҗак, соң гелерсиң. Бар, шу ёлдашы прораб Нурыевиң участогына элтип гайт. — Соң ол Ковусова йүзленди. — Ол сизи экидер.

— Саг болуң! — дийип, Ковусов яш йигидиң ызы билен йөреди.

Гум чекйән көнеже машын инспекторы хениз гүрлүп гутарылмадык ики гат жайың дүшүнда дүшүрди.

Ковусов үстүниң чаңыны какышдырып болансоң, аграс әдимлап жайың ортакы гапысына барды. Нирелендир бир ерден онуң гулагына вагырды эшидилйәрди. Гурлушыкчылар аракесмә чыкан боларлы. Дикширгенип бираз дурансоң, ол жайың гапысындан гирди. Саг тарапда, гиң отагың ичинде, бәш-алты адам керпиҗи яссык эдинип ятырды, дөрт санысы жайың ортарасында айбогдаш гурап карта ойнаярды. Келте ең көйнекли, йөпекейже гейнен Ковусовы гөренлеринде, гурлушыкчылар бирбада үшерилишип серетселерем, отурышларыны үйтгетмедилер. Жеделлешип, карта ойнуна гызышан дөрт йигид-ә инспекторың гелениии-де дуймады.

Ковусов гурлушыкчылар билен саламлашды-да «Токмак» журналының гатыны ачышдырып отуран, йүзлери гүне янан, инче буруи йигиде йүзленди.

— Ханы, прорабыңыз ёкмы?

Ол-а пахыр болды. Тәзесинем хениз беллэноклар — дийип, журналы гапдалына оклап, ол йигит Ковусовы бойдан-баша сынлады. — Сиз ким борсуңыз?

— Мен милициядан, инспектор Ковусов — диенде, карта ойнаянларың бири йүзүни галдырман, гашларыны чытды. Ковусов папкасыны голтугына гысды-да, оюнчыларың гапдалында чөкди.

— Ким утуляр?

— Ай, утулян ёк дийсегем, болҗак, денечеррәк гидишйәс. Иш болмансоң, гүйменен болуп отырыс-да — дийип, хортаң йигит элиндәки гарышдырып отуран картасыны инспектора узатды. Ойнаң!

— Ёк, ёк... Мен ишли — дийип, Ковусов эпишгедир гапысы хениз отурдылмадык отагларың ичине гөз айлады. — Сизинкем-ә этмели ишиңиз аз дәл ялы-ла.

— Вах, иш кән, йөне материал ёк, материал. Ине, инди үч гүндүр, не бизе керпич гелйәр, не-де цемент.

Эпишгә япланып, йүзүни шемала тутуп дуран гурлушыкчы бурнуна салып:

— Райкиниң айдышы ялы, керпич болса цемент ёк, цемент болса-да керпич. Онсоң иш өнерми? — дийди.

— Ханы, прораб Нурыев гурлушык материалы үчин яка тутушмакданам гайтмаян экен-ә? — дийип, Ковусов гурлушыкчылардан сорады.

— Шофёр я-да мениң ялы гарамаяк гурлушыкчы билен яка тутушмакдан не пейда, башлыкларын якасындан тутмалы, онам ол пахыр башармаярды.

Ковусов ичини геплетди: «Айдылян сөзлериң дүйбүнде факт бар-да, ёгса ол йигит бейле диймезди». Ол нәбелли шофёрың фамилиясыны хем-де ишлейән эдарасыны аныкламак инди кын болмаз диен нетиҗә гелди. Шол пурсатда кимдир бири:

— Ёгса-да, ёлдаш инспектор Ко... — дийип, сөзүни соңламан сакынды.

— Ковусов.

— Хава, ёлдаш Ковусов, Нурыевиң өлүми хакда хер ким бир зат диййәр. Анык бир зат эшидип болмазмы? — дийип, чәйнегиң чайыны кәсә саркырып отуран яшулы айтды. Хеммелериң үнси Ковусовдады, япланышып ятанларам дикленлилер.

Ковусов бираз пикирленди, соңра голтугындакы папканы дызының үстүнде гойды-да:

— Прорабың өлүми хакда шу вагт-а менде-де анык факт ёк.

Гүррүң гитдигиче гызышярды, гызышдыгыча Нурыевиң кешби, дурмушы, гуллук ёлы, гылык-хәсиети

Ковусовың гөз өңүнден айыл-сайыл болуп гечйәрди. Ол блокнодына кәбир фактлары беллешдирип болансоң, гайтмак үчин еринден турды. Ковусов трестиң ёлбашчылары билен-де эсли махал гүрлешди. Шондан соң бөлүме гайтмага хыялланса-да, Нурыевиң аялы билен гүрлешип, кәбир фактлары аныклап гитмек пикири инспекторы өз эркине гоймады.

Нурыевиң аялы Ковусовың милициядан гелендигини эшидип, хоссарына говшан чага ялы сес эдип аглады. Онуң сесине гапа япланышып дуран чагаларам мөңңүршип, эжелериниң агысына гошулдылар. Энедир чагаларын зарын сеслерине Ковусовың йүреги гыйылды, дул аялдыр етим чагаларың халына гынанды. Ниче йылларың довамында ярагдыр тыгдан, отдан-сувдан өленлери йыгы-йыгыдан гөрйәндигини, дөкүлйән гөзяшлара душ гелйәндигине середениңде, догрудан ам ол, Ковусов «дашйүрек» болмалы. Йөне бу оңа башарданок. Бояан элхенч хадысалара гыйыляр, ишдәси тутулып, укусы гачяр. Җенаят себәпли эҗир чекйәнлериң аху-наласы агыр дегсе-де, чыдамалы, ол гуллукда, агыр җенаятың үстүни ачмалы. Герек еринде өз җанларыны гурбан этмәге-де милиция ишгәрлериниң итеклейән шу дуйгуды.

Нурыевиң аялы гөз астындан Ковусовың өвран-өвран сагадына середйәндигини гөрйәрди. Ол бираз көшешип, чагаларына көкедир сүйҗи берди-де, олары гапыдан чыкарды. Сонра гелип орнунда отурды.

— Ягдайыңызы аңян, Нәтҗек, гуллугың талабы шейле. Ичерден нәме огурланандыгыны анықламалы мен — дийип, инспектор сөзе башлады.

— Пул алыныпдыр. Шифонердеди. Башга-ха хениз нәме алнандыгыны билемок. Ерган-дүшек, халылар-а еринде — дийип, Нурыевиң аялы отагың ичине гөз айлады.

— Огурланан пул нәчерәк болмалы?

— Гара айлыгындан артдырды, менем тикин эдип пул йыгнадым, соңам адамым эжесиниң шәхердәки җайыны сатды. Шейдип ол маңа йигрими бәш мүң манат йыгнадым диййәрди. Эҗеси кичи оглуның янына оба гидененсоң, шол пула оңа «Жигули» алып бермекчиди, обадан хем җай салдырҗакды. Дүйн шол пулдан Гара ики мүң манадыны янында экидипди. Йигрими үч мүң манады санап, «шуны йыгна» дийип, маңа берипди. Инди

пулам ёк, задам. . . — дийип, Нурысиң аялы шумжарды.

— Айдың, ол киме яманлык этди? Пул үчин адамы өлдүрәймелими шейдип?

— Гараның өйүнде ав түпеңи бармыды? Гатнашян достларында түпең болангдыр, олар билен ава гиденини билйәрмисиңиз?

— Вах, ве яраг гетиренини гөрмесем нәме. Мен-ә шоң ава гиденини-де эшидемок. Бу гүн эрте ол эжесиниң янында болмалыды. Эжеси оңа гитме-де дийди. «Өйүмиз еке» дийип, ховлугып гайтды. Индем бизи эңредип. . .

Ковусов аялың ягдайына дүшүнйәрди, сораглара жоган бермек еңил дүшенокды. Аслында, ол өйде болан вака хакда нәме айдып билжекди. Бу өйде огурлык болангдыгына Ковусов инди бирҗик-де шүбхеленмейәрди. Ол бөлүме уграды.

Ковусов сагат секизлерде нобатчының жайына гелди.

— Ине, ёлдаш майорам гелди — дийип, подполковник Иллиев Ковусов билен саламлашды-да, онуң ягдайыны йүз-гөзүнден аңжак болян ялы, йити назар айлады. Ковусов оңа өрән аргын хем-де суступес гөрүнди.

— Хәлиден мен саңа гарашян. Эгер вагтың болса бәшже минут гүрлешжек.

— Зерур иш болса вагт тапарыс. Сизиң-ә менлик юмшуңыз ёкдур-да — дийип, Ковусов пултуң аңырсында отуран капитана йүзленди.

— Ёк, ёлдаш майор. Иөне яңы иш гүни гутарып барярка, сизи начальник гөзледи, себәбинем айтмады. — Нобатчы столуң чекериниден бир хат чыкарып, оны инспектора узатды. — Сорап экениңиз.

— Начальник гөзлегиң ягдайыны соражакдыр-да. — Ковусов хатың йүзүне серетди-де, оны жүбүсине дыкды. — Йөрүң, ёлдаш подполковник, кабинетде гүрлешәерис — дийип, Иллиев билен тиркешип коридорың угры билен йөреди.

Ол кабинете гиренинден әйнишгәни ачышдырды, соңра кондиционери ишлетди.

— Ёлдаш подполковник, шол «болмадык огрулыкларың» маңа долы маглуматыны бериң. Бир усулда бәш дүканың айнасы дөвүлйәр. Оларың икиси хакда-ха женаят иши гозгалындыр. Галан үчүси нәме? Шол вагт узын бойлы, чал тырчув сакгаллы адам гапыдан гирди.

— Гел, гел! Отурың, гражданин Наров. — Ковусов орнундан туруп, Наровы бойдан-баша сынлады, четде дуран стулы оңа тарап сүйшүрди. Наров өңкүсинден гожалан ялы гөрүнйәрди. — Зордан тапайдым. Гөрүшмедигимизе шейле көп вагт гечәйдимикә?

— Бәш йыл, гражданин начальник — дийип, йылгырды-да, Наров хем инспекторы ичгин сынлады, соңра сандыраян эллери билен сакгалыны сыпады.

— Муна серет, вагт диениң шемал ялы бир зат болар экени. Бай, шонда-ха хеләкледиң-ов — дийип, Ковусов орнунда отурды-да, бир ваканы гөз өңүне гетирди.

...Бу мундан бәш йыл озал болупды. Шәхерде гүнаша диен ялы огурлык болярды. Нәбелли огры дүканың эпишгесинден гирйәр-де, кәте элли манатлык, кәте хем алтмыш манатлык зат огурлаярды. Бөлүмиң әхли ишгәрлери, гаравуллар аяга галдырылыр, огурлыкдан велин үч тапдырмаярды. Шейдип нәбели огры ызлы-ызына еди дүкана гирип женаят этди. Болян огурлыкларың усулы бир хилиди, олары кимем болса бир адамың эдйәндиги хеммә беллиди. Ине, бирден «агза дүшен» женаятчыны тутмак Ковусовың пайына дүшди. Шәхериң сейил багының гүндогарында ерлешйән азык дүканының душундан гечип барярка, Ковусовың гөзүне бир йылпылды каклышан ялы болды. Ковусов агачлара дуланып, дукана гаршы йөреди. Ине, бирденем узын пыяда дүканың айнасыны сындырып, гөтерди өкжәни, Ковусов хем онуң ызына дүшди. Шейдип, ковалашып эсли ере баранларындан соң, ковгудан гутулмажагына гөзи етен женаятчы пычагыны чыкарып Ковусовың үстүне топулды. Хиле эдип, Ковусов онуң элинден пычагыны алып, өзүнем тутуп, милиция гетирипди.

Бөлүмде барланып гөрленде тутуп гетирилениң өңем үч гезек огрулык эденлиги үчин, туссаглыкда болуп гелен Наровдыгы аныкланды. Ол өз ёлдашлары билен желел эдипдир. «Бир айда он дүканы ярмасам, мен сизиң гулуңыз. Эгер шуны башарсам, онда сиз маңа гуллук эдерсиңиз» дийипдир. Шол жеделинде тапылжак болуп, Наров милиция азар яманыны берипдир...

— Бай, шонда гачдың-ов!..

— Келле ишлемән экени. Инди шол эдип йөрен херекетиме өзүмем хайран галян, ёлдаш начальник — дийип, Наров шол этмишине өкүнйән ялы улудан дем алды.

— Хәзир ниреде ишлейәрсиңиз?

Наров туссаглыкдан бошап геленден соң, завода ише ерлешипди. Ине, инди бир йыл бәри ол заводда токар болуп ишлейәрди. Токарлык һүнәрини ол туссаглыкда ятырка эле алыпды. Ол гүнки дукандa болан огрулыкдан соң, Ковусов ене Наровы ятлап, гүрлешмек үчин чагырыпды.

— Гүзеран нәхили? Айлык-гүнлүк ганымат бардыр-да, етйәми?

— Ек, мен инди огурлыкдан эл чекдим, үстүмде алла бар—диййп, Наров потолога серетди. — Ишлесем айлыгым оңат, гүзеранам. Инди чагалар етишип баря, оларам көмек эдерлер. Ынаның, шу гүнден бейләк кишиң задына гөз диксем харам болсун. Бесдир.

— Хакыкат болайса ха... — диенде, Наров гахарлы ериндeн галды.

— Чалын дамагымы, ялан сөзлейән болсам. Кырк киша ченли дек гезмедим, саглыгмам йитирдим. Гөрүң, эллерим сандырап дур, аягымам агыряр. Саг болсун колонияның начальниклери, кәедилер, жеза бердилер, мени адам этдилер, оңат һүнәрем алдым—диййп, Наров дуйлуклары ичине чөкүп дуран йүзүни сүпүрди. — Бу ыссы алжак. Бир стакан сув...

— Ине, ичиберин, — диййп, майор сувлы графини онуң өңүне сүйшүрди.

Наров ызлы-ызына ики стакан сув ичди-де, боюнларының дерини сүпүрип оңнашыклы отурды, эляглыгы билен йүзүни елпеди. «Мунуң хакыкатданам дүзелен болмагы мүмкин. Элинде тутмасаң, киша зат диййп болямы? Өзүни алып баршы-ха дийсең аркайын. Нәхилем болса, гүрлешмели, ягдайы айтмалы, белки, көмеги етер». Шу пикир билен, инспектор Нарова голай отурды, ене бир гезек оны сынлады.

— Сиз, хей шол көне огурлык эдиш усулыңызы кимдир бирине өвредипмидиңиз?

— Нәме үчин сорадыңыз муны? — диййп, Наров кәразы гөрнүшде илери сүйшди.

— Эдил сизиң шол усулыңызда, гечен бир айың довамында шәхерде үч дүкан урулды... Алынян задам ужыпсызжа, ай, йүз манада етер-етмез. Ине, онсон шоны...

— Менден гөрйәмисиңиз?

— Ек-ла. Белки, сизиң көне яранларыңыз, сизден өвренип...

— Усул болар ялы бу ерде нәме бар? Хер ким башардыгыча херекет эдйәр. Ек, мен хич киме огурлык этмәни өвредемок, ёлдаш майор.

— Өрән говы. — Ковусов бираз дымды-да, башыны гөтерди.

— Бу угурда бизе көмек эдип билмермисиңиз, ёлдаш Наров?

— Инди мени өз гүнүме гоюң. Шол көне «достларымы» гөрмежек болуп заводдан өе гайдасым геленок. Олара душсам, ким билйәр, ене келләм айланармы, нәдерми? Говусы гөрүнмезлик, ёлдаш майор.

— Гөрнүп-гөрүнмән, сиз инди иш дәл ахыры. Өңки этмишиңиз сапак боландыр. Сизе көмек этдилерми? Кадалы яшар ялы шерт дөретдилерми? Сиз нәме герек еринде бизе көмек этмежекми?

— Вах, башарсам этжек-ле, йөне... — дийип, Наров сакынды-да, келлесини гашап пикирленди. — Боля, шәхере гезеленч эдейин белки, «көне достларымың» бирине душарын, сорашып гөрерин.

— Хайыш эдйән. Этмишине вагтында жеза алмадык соң бетерине йүз уряр. Мен сизе бил баглаян. Гайрат эдиң. — Инспектор дикленди. Наров хем ики элини стола дирәп хыяллык билен еринден галды.

* * *

— Ёлдаш майор, 5-нжи орта мекдебиң гаравулы яныжа жаң эдип, ики агшамдан бәри эллери сумкалы ики адамың мекдебиң жайының үчегине чыкяндыкларыны хабар берди. Хәзир бөлүмде сизден башга ишгәр ёк. Оператив топар хем канала гачан машыны барламага гидипди, хениз геленок. Ханха, гапыда машын дур. Лейтенант Сейидов билен гидиң-де, нәбелли гражданларың үчекде нәме эдйәндиклерини барлап гайдың — дийип, Иллиев Ковусова буйрук берди.

— Ил ятанда үчеге чыкян болсалар, элбетде, бу йөнелиге дәлдир. Олары барларыс — дийип, Ковусов сейфден сапанчасыны алып жүбүсине салды. Нобатчыдан эл чыра-да алансоң, ховлукмач машына мүнди.

Мекдебиң ики гат жайы гүр баглыга бүренип отырды. Жайың төвереги гараңкыды, диңе чеп тарапда бир ышык гөрүнйәрди. Ковусов гаравулың яныңа бармак үчин гапыны эсли какмалы болды. Тейахыр ичерден:

«Ким сен?» диен гырылжак сес эшидилди, бирхаюкдан гапы ачылды. Орта бойлы гожа Ковусовдыр Сейидовы сынланындан соң, олары мекдебиң жайына гойберди.

— Биз милициядан. Үчекде адам бар дийип, жаң эден сизми? — дийип, Ковусов гожаның голайына барды.

— Мен жаң этдим. Дүйн этжекдим, телефон ишлемеди. Кәте-кәте гижесине үчекде вагырды эшидилйән ялы. Чыкмага ыгдайым ёк. Ол гүн болса үчеге ики саны эркек киши билен бир зенан машгаланың чыкып баряныны гөзүм билен гөрдүм. Кендери тутжакдырлар өйтдүм. Ана, ян-яңыжа-да ики киши мердивана ярмашып, үчеге чыкды. Онсоң горкманам дурмадым: үчеги отлажакларммы я огурлык этжеклерми, ким билйәр нәме этжеклерини.

— Йөрүң, үчеге чыкылян ери гөркезиң — дийип, Ковусов коридора тарап йөнелди.

— Жайың ичинденем чыкып боляр, йөне ол хазир япык. Окувчылар чыкмаз ялы директор оны япдырды. Жайың дашында, ханха шо тарапда мердиван бар—дийип, гаравул милиция ишгәрлерини ызына дүшүрип, жайың сағ бурчундакы демир мердиваның янына элтди.

Ковусов дикширгенини бираз дурды. Сес-седа эшидилмейәрди.

— Сиз, барың гапыда дуруң! Үчекден дүшйән адам гөрсеңиз бизе хабар берерсиңиз—дийип, Ковусов гожа буйрук берди.—Елдаш Сейидов, сиз мениң билен үчеге чыкарсыңыз. Буйрук бермесем, яраг уланмак гадаган. Эл чыраны тайярлаң.

Майор Ковусовдыр лейтенант Сейдов мердивандан дырмашып дессине үчеге чыкылян гапа етди. Үчегиң ортарасында ики адамың судуры гөрүнйәрди. Ортада хем шемиң өчүгсиже ышыгы оларың йүзлерини ягтылдярды. Гапы жыгылдап ачыланындан шемем сөндүрилди. Ковусов эл чырасыны якып, ышыгы отуранлара гөнүкдирди. Сонра хем:

— Гөтериң элиңизи! — дийип гыгырды. Такыр келле пычага япышды, сачы бойнуна дүшүп дуран егинжек болса арагы бошан чүйшәни ёкарык гөтерип, оны зыңмага тайярланды.

— Дүшүң үчекден, ёгсам шу пычагы бөврүнден санчян — дийип, такыр келле инспектора азм уруп пычаклы элини гөтерди.

Шол махал ызлы-ызына эшидилен гүмпүлдә Ковусов тисгинди, такыр келледир ёлдашы йүзин йыкылдылар-да икиси ики ерден:

— Атмаң, элимизи гөтерйәс—дийшип, яныралышып ятышларына эллерини гөтердилер.

— Эдйәниң нәме—дийип, Ковусов Сейидова гыгырды.

Лейтенант Сейидов эййәм сапанчаның үч окуны бошадыпды. Ол гөзлерини горкулы петредип:

— Пычагы сизе... Онсоң горкузмалы болдум — дийип, Сейидов реңкини агдарып, мүйнли ялы йүзүни салды.

Атылан оклар шапылашып, үчегин пүрслерине дегипди. Ковусов болса бу ики ятаның бири яраланандыр өйдүп ховатырланярды. Шол себәпденем ол такыр келләң башужуна барды, чыраны оларың йүзлерине тутды. Такыр келле элини гөзүне көлегеледип, инспекторың йүзүне серетди. Сонра дикленип отурды-да:

— Бу сизмидиңиз, гражданин инспектор. Яшка, тур, нәме оммалып ятырсың! Шо гызма йигиде айдың, «оюнжагыны» бери йыгнасын! Зәхрамыз-а ярды — дийип, такыр келле Сейидовы гөркезди.

— Йыгна!

Лейтенант Сейидов сапанчасыны габына салды-да, инспекторың йүзүне эсетди. Онуң йүзи хәзир рехимсизди. Гахарланса-да, Сейидов буйругы бержай этмели болды.

Ковусов эл чыраның ягтысына илки үчегиң дөрт тарапына гөз айлады. Екил машының көне үч саны тигри халкалайып гойлуп, үстүне одук-будук ташланыпдыр. Ортарада хем ашагына керпич гойлан столуң тагтасының үстүнде үч-дөрт чүйше пиво, бир чүйше арак, папирос, кагыздан дүйрүлип яңы чекилип башланан чилим, ярты чөрек, бираз яглы колбаса, ики саны стакан дурды. Отургычларың гапдалында көне тагта гөрүнйәрди. Мегерем, ол ятмак үчин гойлупдыр. Ене бир четде йыкылышып ятан бош чүйшелер, консерв банкалары, бирнәче бөлек чөрек, яныи гутармадык шемлер, ики саны кагыз гуты ятырды.

— Месген тутжак ериңиз-ә билипсиңиз...

— Оншуклыр-да, гражданин инспектор. Өйде-хә эжем иңирдәп отурданок, көчеде хем сиз «дүзгүни бозясыңыз» дийип кәейәрсиңиз. Онсоң шу ерде кәте кейп

Чекип отурыс. Хич киме азар беремзок — дийип, такыр келле чалт-чалт гүрледи.

Ковусов онуң гачыран пычагыны алып, оны сынлады-да, Сейидова узатды. — Сумка сал, бөлүмде барлап гөрерис. Ханы, сизем бизиң билен йөрәң. — Ковусов столуң үстүнден ики чилими алды, ысгап гөрди. Тәсин ыс бурнуна урандан оларың бең чекйәндиклерини аңды. — Хем-ә арак ичйәрсиңиз, хемем бең чекйәрсиңиз... — дийип, ол чилимлери кагыза долап алды.

— Нәме гүнүмизе гояңзок? Киме азар берйәс? Ничеме көчедир дүкан сырып, ине, зордан икүч чүйше пиво тапдык, мунам ичирензок. Гражданин инспектор, сиз мени танаярсыңыз ахыры. Гүрлешжекми? Менден көмек герекми? Лепбей! Ирден яныңыза барарын. Атамдан ант ичйән, ине Яшка-да шаят. Хөкман барарын—дийип, такыр келле гөзлериниң өңи үмезләп дуран, хениз мурты табамадык етгинжеги гөркезди. Етгинжек гепледи-де, эллерини ёкары гөтерип: «Хава, мен шаят» диййән ялы гөзүни сүзүп инспектора серетди.

— Йөр, йөр! Бөлүмде ымыклы таншарыс — дийип, Ковусов такыр келләң чигниндеи тутды.

Сачы текиз сырылан, гулаклары хекгерип, меле гөзлери ичине чөкүп дуран йигидиң йүзи Ковусова таныш гөрүнди. Йөне хакыдасына гетирип билеокды. Ниреде гөренем болса «гражданин» дийип йүзленмеги онуң өң туссагда боляндыгына я-да огры-жүмрүлер билен тиркешйәндигине гүвә гечйәрди. Онсузам оларың ил ятансоң, үчеге чыкып бейдип отурмаклары говулыгың аламаты дәл. Бөлүмде оларың нәме билен мешгул боляндыгыны хертараплайын барлап гөрмелиди. Ким билйәр.

Инспекторың диенини гөгертжегине гөзи етенсоң, такыр келле ыраң атып еринден турды, энилип ак папагыны гөзүниң үстүне басыбрак гейди-де, башыны дик тутуп дәхедем-дессем басып, гапа тарап йөреди. Ики әдим йөремәнкем ызына доландыда, араклы чүйшәни гарбап алды.

— Яшка, сенем ол пиволары ал. Бәрде гадаган этселер, бөлүмде, милицияның гөзегчилигинде ичер отырыс. Ха, ха!

Бу ики үлпетиң чүйшелери янлары билен бөлүме экитмеклери кемем дәлди. Олар субутнама болуп билжекди. Шол себәпденем Ковусов лейтенанта «гой алсынлар» диен ышараты этди.

Нобатчының жайында такыр келләниң жүбүсинден он бир грам бең тапылды.

—Ине, мунуң үчин сиз отурмалы боларсыңыз. Өңем-ә отурыпдыңыз герек — дийип, Ковусов лейтенант Сейидова акт язмагы буюрды.

— Ай, нәтжек-дә, гүнәлин одуна янмалы болдум, пула гызгайдым-да. Вах, шу келләни... — дийип, такыр келле маңлайына юмруклады.

— Гүнәсизе жеза ёк. Этмишиң боландыр, ёгсам... Говусы гөзиңден гел, нәче йыл отурдың?

— Ики йыл. Вокзалда шол чемеданы барламадык болсаңыз, бетбагт болмаздым. Ине, индем хайсы эдара барсам документими гөрйәрлер-де «түремщик» дийип, ише аланоклар. Говусы сиз маңа көмек эдиң, гражданин инспектор... Ковусов.

— Хә, сен шол Чопанов-да?! — дийип, Ковусов оны башдан-аяк сынлады.

Мундан ики йыл озал майор Ковусов бир иш билен демир ёл вокзалына барыпды. Шонда ол мейданчаның четинде дуран таксиниң янында ики адамың гыгырышып дурандыгыны гөрүп оларың янына барды. Яш йигидиң арзыны диңләп, Ковусов давагәрлери милиция бөлүмине гетирди. Бөлүмде, Чопановың айтмагына гөрә, Хывадан гелйәркә Үргенч станциясында ашгабатлы гожа билен танышяр. Шонда гожа көнеже чемеданы гөркезип: «Шуны Ашгабада ченли әкитсең муң манат берейин» диййәр. Чопанов оңа ынанмазчылык эдйәр. Ынама гирмек үчин гожа Чопанова бәш йүз манат берйәр. Галан пулам чемеданы әлтениңден соң берерин» диййәр. Шейдип, Чопанов чемеданы вокзала гетирип, белледишилен ерде гарашяр, гожа хем такси тутуп гелйәр-де чемеданы Чопановың элинден алып уграмакчы боланда йигит оны саклап бәш йүз манат пулы бермегини талап эдйәр. Бу даваның үстүне хем Ковусов гелйәр.

Чемедан барлананда, ичинден үч килограм тирйек, бәш килограм гөкнар чыкяр. Дерңевде чемеданың гожа дегишлидиги тассык болды. Чопанов болса гожа тирйеги гетирмәге ярдам эдени үчин, ики йыл азатлыкдан махрум эдилипди.

— Э-хә, сениң хенизем шол еңил экленжиң уруңда ыгып йөршүң-дә?! Жезаланcаңам, акылланмансың. Ери, бу йигиди нәме зәхерләп йөрсүң. Жогап бер.

— Яшканың өзи дилэп гоймады. Дөзмедим. Менем шуны датжак дәл велин, шу келлагырым хеләк эдйәр. Багышлаң, гражданин инспектор, гайдып муны датманам —дийип, Чопанов шумжаран болды. Сонра-да янындакы оглана середип гөзүни гыпып гойберди. Бу-да онуң: «Айданларымы тассык эт» дийдигиди. Етгинҗек кенҗе чепегиниң бурнуна середип дымярды.

Ковусов Чопановың айданларына питива этмән, етгинҗек билен гүрлешмәге башлады. Ол онунҗы класа гечендигини, каникулы өйде отурып гечирйәндигини, бир хепде өңем Чопанов билен таньшандыгыны айтды. Онуң ызына дүшүп, икинҗи сапар үчеге чыкып отурандыгыны-да, чилим чекмеги өвренендигини-де инспектордан яшырмады.

— А муны хачандан бәри чекйәң? — дийип, инспектор беңли чилими гөркезди.

— Яны, үчекде дадып гөрдүм. Импортный чилим, дийенсоң ики сапар сорайдым, олам келләми айлады, өгәсим гелип дур. Мени гойбериң, эҗем гарашяндыр.

— Ханы айт, йыгрими докузынҗы июлда гиҗәйләнден тә ил ятянча ниреде, ким билен болдуң, нәме иш этдиң?

— Йигрими докузында? Июлдамы?.. Яшка гөзлерини петредип инспектора серетди-де дымды. Сонра назарыны Чопанова гөнүкдирди. Чопанов онуң берҗек җогабындан ховатырланян ялы гашларыны чытып, Яшканың үстүне херрелди.

— Айт, биз огрулык эдендирис?!.

Яшка геплемеди, йүзүни салып отурды-да, гөз астынданам инспектора эсетди. Ковусов онуң ягдайына дүшүнди.

— Ёлдаш лейтенант, мениң кабинетиме барың-да муң билен гүрлешиң. Соң жаң эдерин — дийип, Сейидов Яшканы экиденсоң, Ковусов Чопановы янына чагырды. — Отур шунда! Янкы сорагыма сен җогап бер. Йигрими докузынҗы июлда...

— Гражданин инспектор, мен ниреде болуп, нәме эдйәнними хасаба аламок — дийип, Чопанов гахарланып, гөркезилен отургычда отурды.

— Ол өз ишиң. Йөне шол гүн ким билен, ниреде, нәме билен мешгул боландыгыны айт.

— Мамаша хасабат бермели... Сизе-де шол. Хачан

шу хасабат бермекден дынаркам менем... Июлың шол гүни Яшка билен канала сува дүшмэге гитдик. Хова ямап ыссыды, гайдасымыз гелмеди. Салкын дүшенсоң өе гелдик. Башга нәме айдайын.

— Машынлы гитдиңизми? Машын кимиңки?—дийип, инспектор чилим габына элини узатды.

— Хава, машынлы, ёлагчы автобуса мүндүк, соңам эсли йөредик. Шәхере гелибем өйли-өйүмизе гитдик. Ине боланы, гражданин инспектор.

— Хо-ол гурлушыкчыларың посёлогына хачан, нәме үчин бардыңыз?

— Посёлок?! Мен-э олар ялы ериң барынам билемок. Мени бейдип укудан гойман-да, гойбеонн. Үчекде арак иченим үчин гүнәли, бойнума аляи. Жерриме салжакмы, мамашаны күтеклежекми, ыгтыяр сизде — дийип, Чопанов инспекторың үчекде кагыза долап алан чилимине элини узатды. — Башлапдым, чекип гутарайын шоны.

— Ол субутнама үчин герек.

— Субутнамалашып дурмалын-ла! Шу агыры себәпли соран болайдым...

— Инди жезасынам чекмели боларсын — дийип, инспектор Чопановың сөзүни бөлди. — Ханы айт, шу нәче манада дуряр? Сең «мамашаң» айлык хакы шуна етйәрми?

— Етйән вагтам бар, етмейән вагтам. Дүшүнин, мен муны хер гүн чекемок — дийип, Чопанов инспекторың görкезен беңине серетди. — Вах, алжырайдым... Оны сиз тапмаздыңыз велин...

— Этмишини гизлап хачана денич гезерсин, иру-гич ол аян болядыр.

— Нәме этмишим бар? Чекипдирин, салың жериме. Башга нәме? Я мен адам талапмыдырын, өй урдуммы? Нәме этдим? — дийип, Чопанов ысгынсыз хүңүрдеди.

Майор Ковусов Чопановы сынлап дуршуна ичинден: «Нурыев Гараның өйүни талан сен болаймаң» дийди. Муны онуң йүзүне айтмага онда хениз тутарык ёкды. Ким билйәр, белки ол женаяты этмедигем болса, башга биринин эмлэгине эл урандыр. Хич ерде ишлемән неше чекип, арак ичип йөрмеги онуң йөне гезмейәндигини аңлатманам дуранок. Йөне булары анықламак үчин энтек кән гөзлег-дернев ишлерини гечир-

медиди. Инспектор дүшүндиришн алып, Чопановың жүбүсинден тапылан бенң актлашдырансоң, нобатчың янына барды-да:

— Ёлдаш подполковник, эртире ченли саклаң оны, ирденем сулчә табшырарсыңыз, женаят ишини гозгар...—дийип, Чопановы гөркезди.

— Гражданин инспектор, кәйәң, урун, йөне женаят диймәң. Бир ялңышлык болупдыр.

— Ялңышлык?! Бен чекмек, үстесине-де оны чекмеги, арак ичмеги яшлара-да өвретмек. Ёк, бу ялңышлык дәл-де, женаят, агыр женаят—дийип, Ковусов нобатчының кабинетинден чыкып гитди.

* * *

Эксперт Хохловың ярдам этмегинде вакаң болан ериңден тапылан нили кесилен ав түпеңиниң эеси анықланылды. Жансыз демир сөзләп билмесе-де, онуң эеси гүрлемелиди.

Гүн яшып барярка, Ковусов түпең эесиниң гапысыны какды.

— Шу жайда Байрыев Хасан яшаярмы?

— Мен шол. Гелиң, гечиң!—дийип, яшы эллиден аган орта бойлы, эгинлек адам инспекторы өе гойберди.

— Мен милициядан, инспектор Ковусов...

«Милиция» сөзүни эшиденден Байрыевиң йүзи үйтгеди. Ол гөзлерини петредип, Ковусовы бойдан-баша сынлады — Херне эйгилик бола. — Байрыев өзүни эле алып онайсыз йылгырды-да:

— Гечиң! Гүл, сен ниреде? Ханы, чай отурт — дийип, ички отага бойнуны узатды.

— Мең үчин алада эдинмәң, мен ховлукмач... Мүмкин болса, сизиң билен бирже минут гүрлешмекчи мен.

— Баш үстүне, гүрлешиң... Ковусов диййдиңизми? Хава, сиз хакда эшидйән. Мен ол үпжүнчилик базасында ревизор. Иңе, онсоң, кәте сизиң ишгәрлериңиз янына-да гелйәрлер, башардыгымдан олара көмегем эйдән — дийип, Байрыев инспекторың гаршысындакы отургычда орнашып отурды.

— Сизиң он алты номерли ав түпеңиңиз бармыды?

—Болмалы... Онуң документем болмалы. Гүл! Бар, шол түпеңи гетир, хатынам тап.

Хасаның аялы инспекторы сыпланындан соң, адамсына әсетди-де, бурнуна салып гепледи.

— Түпең... Сен командировка гидениңде Ягмыр оны бирине-хә берипди.

— Берипди?! Ким ол?

Байрыев аялына аларылып оруундан еңил гопды. «Бу нәхили боляр?» диййән ялы Ковусовың йүзүне бакып кибтиниң гысды.

— Ол таншымы я достумы билемок. Товшан авламага гитжек дийипдир. Гөрейин, гетирмедимикә?

Гүл ички отага тарап йөнелди.

— Менден бихдин шол ярагы эллемәң дийип нәче сапар айтдым. Айданың тутулмаса, гүнүң кын болжак экени. Хәзир өзүмем барлап гөрейин.

Байрыев отаглара айланып чыкды, сонра шифонериң ичини дөрди, ашхананың әхли бурчуны гөзден гечирди. Онуң аялчиа: «Мен-ә сен өйде дийип аркайын болян, сенем гөр нәдйән» диййән игенчли сөзлерини Ковусов эшидип отырды.

— Бу ики гуты оклы пешениң хем бири ёк-ла. Онам достуна бердими?

— Билемок, берендир-дә, башга киме герек ол?

— Сен хачан шу ичерә эечилик эдеркәң?

— Шу оглуң жаны саг болса, гояның тапылмаз, оңа герекмежек зат ёк.

— Оглум биленем оңатжа гүрлешерин, гелсин бакалы.

Ковусов ериңден турды-да, гапының өңүне барды.

— Ёлдаш Байрыев! Шол пешеңли гутыны гетириң! — дийди.

— Гояныңы гояң ериңден тапып болжак дәл. Шу икиди, ипдем ине бири ёк — дийип, Байрыев пешеңли гутыны инспекторың өңүнде гойды. — Түпең биле бир гуты окам берипдир. Ава гидәйсем герек болар дийип гечен йыл алыпдым.

Ковусов пешеңли кагыз гутының эйлесине-бейлесине середип болансоң, оны бир тарапа сүйшүрди. «Женаят болан жайдан тапылан түпеңиң пешеңи билен деңешдирип гөрерис. Инди ярагың киме берлендигини хем аныкласам, женаятың үстүни ачмак узага чекмесе герек».

— Диймек, шу вагт түпең өйде ёк-да?

— Бир гүн өйден чыкдыгың ние болян зат. Шейле булашыклык, шейле тертипсизлик... Ёлдаш Ковусов, багышлаң, оглум ишден гелдиги, мен ол ярагы тапдырарын. Хай, паккелле дийсәним! Хей-де ярагам иле берип бормы? Ол мениң адымда язылгы дур ахырын. Ёгса-да, ол түпең сизе нәме үчин герекди? — дийип, Байрыев назарыны инспектора дикди.

— Түпең өйде болмаса,онда ярагың хасаба алнан документини гөркезиң!—Ковусов блокнодының гатыны ачып башлады.

— Баш үстүне, хәзир гетирейин...

Байрыев салым геченсоң көнеже гызыл папканы алып гелди. Сонра онуң ичинден бир кагызы алып, инспектора узатды. Белки, инспектор түпеңиң документини барлап гидер дийип, ол өз-өзүни көшешдирди.

— Шол... Середиң! — Инспектор түпеңиң заводдан гойберилен номерини Хасана гөркезди.

— Ине, шу «Н-8591» номерли он алты кысымлы ав түпеңи хәзир бизде, хас такыгы экспертизада. Онуң килинден 41 сантиметрини кесип ташландырлар.

Ковусов сонра түпеңиң женаят болан ерден тапыландыгыны, хут шу номерли ав түпеңи билен адам өлдүрилендигини айтды.

Коридорың үгрунда, гапа ябланып дуран Гүл инспекторың айдян сөзлерини эшиденде якасына үч гезек түйкүрди. Байрыев болса дуран еринде доңуп галды. Бирсалымдан соң:

— Яраг билен оюн этмәң дийип мен кән айтдым. Ине-де, боляны... ёлдаш инспектор, сиз ол женаяты оглумдан гөржек болярмысыңыз?—дийип, юваш сесленди.

Гүл адамсының алкымына дыкылып гелди. Онуң гөзлеринде яш гөрүнди.

— Гояверң каклсы!.. Оглумызың адам өлдүрмежекдигине мен кепил гечйән. Ёк, ёк... Ягмыр жан бейле габахат ише баш гошмаз.

— Менем шоны дийжек болян-да — дийип, Байрыев аялына дүйгудашлык билдирди — Ёлдаш Ковусов, ынанайың, Гүл хак айдяр, Ягмыр женаят этмез. Оңатжа барлап гөрүң, «Гүнәлиң одуна бигүнә янар» болмасын.

— Барларыс. Оглуңызын ол түпеңи таншынамы я

достукамы хачан берип гойберендигини айдып билжекми? — дийип, инспектор Гүлден сорады.

— Хасан командировка гиденинден... ики гүн соң берэйди герек — дийип, Гүл адамсына середип жогап берди.

— Командировка июлың йигрими дердүнде гидипдим. Ики гүн соң берен болса,.. Йигрими алтысы боляр. Соңам... — дийип, Хасан бир зады аныклажак болян ялы эдип айтды.

— Шол түпең йигрими докузынжы июлда җенаят болан ерден тапыляр. — Ковусов блокнодына нэмедир бир затлары беллик этди-де, оны көйнегиниң гапдал җүбүсине салып, Байрыеве йүзленди.

— Сизе ене бир сораг. Хожалыгыңызда еңил машын бармыдыр.

— Хава, бар.

— Нэхили машын? Мен машыныӊ реңки барада сораярын.

— «Жигуля». Ак реңк машын-да. Аланыма эййәм бэш йыл чемеси болды.

— Машын кимиң адына, оны сизден башга-да сүрйән бармы? — Инспектор бойнундан сырыгян дерини сүпүрди. «Машынам бар экени. Җенаятдан уч тапылайҗак ялы» дийип, ичини геплетди.

— Ол мениң адыма, өзүмем сүрйән. Йөне, кәте машыны Ягмыр хем сүрйәр. Оглумың сүрүҗилик хукугы бар, ёлдаш Ковусов — дийип, Хасан инспекторың йүзүне сораглы бакды.

— Йигрими докузынжы июлда, агшамара, машыныңызы ким сүрди?

— Мен-а командировкададым—дийип, Хасан аялына серетди. — Машыны ким сүрди. Сен оны билмели ахыры.

— Шол гүн оглуң ише машынлы гидипди. «Ишден соң энемлере барып гайтжак» дийипди.

Байрыев улудан демини алды-да, ериндеи турды. Төверегине серетди. Соң инспекторың өңүнде ятан чилими гөрүп, оңа элини узатды.

— Мүмкин болса шондан бирини...

— Чекин! — дийип, инспектор оңа чилим узатды. Байрыев чилими алды-да, сандыраны эллери билен оны зордан отлады. Ковусов өз ой-пикири билен башагайды. «Ярагың кимиң элине дүшендигини анықламан

гитмели болармыкам? Женаяты Байрыевиң оглы эден болса нәме? Хазир оны тапып гүрлешмели. Ким билйәр, эртир гич болмагы мүмкин».

— Ёлдаш Байрыев, сиз мениң билен оглуңызың ишлейән ерине гитмели болжак—диййип, Ковусов гелен нетижесини мәлим этди.

— Бир кәсе чай ичйәнчәңиз Ягмырың өзем гелерди —диййип, Байрыев ики элини стола дirәп отуран еринден аграс галды.

Инспектордыр Байрыев гапа етип баряркалар узын бойлы йигит гапыдан гирди.

— Оңат болайды. Ханы, бәррәк гел, биз сениң ызыңдан гитмекчидик. Таншың, ёлдаш инспектор, бу мениң оглум, Ягмыр.

— Женаят агтарышдан, майор Ковусов — диййип, инспектор Ягмыр билен гөрүшди-де, оны сынлады. Ягмыр гөзлерини петредип илки Ковусова, соңра-да какасына середи, дуран еринде донуп галды.

— Мениң ав түпеңим ниреде?

— Түпең?..

— Хава, түпең!.. Оны киме бердиң? Ким саңа ругсат берди? Жогап бер! — Хасан дүркы билен сандырарды. «Түпең» сөзүни эшиденде, Ягмыр ток уран ялы тисгинип гитди. Какасының хемлели гепләмегиниң себәбине инди душүнди. Ол өзүни языклы ялы башыны салып, юващжа жогап берди.

— Түпеңи йитирдим, кака.

— Зәхер этдиң. Гүл, би нәме болдугы? Сен-ә: «Достуна бердиң» диййәң, бу-да «йитирдим» диййәр? Хайсыңыза ынанмалы?

— Таншыма берипдим. Олам ики гүнден соң түпеңи гетирип берди, менем оны «Жигулиң» ичинде гоюпдым, иртәм өе гелип серетсем, түпең машында ёк экени. Кимдир бири огурлапдыр, кака.

— Ол ярагың...

Байрыев гахардан деми тутулан ялы сөзүне дынгы берди.

— Онуң кимиң элине душендигини билйәңми диййән?..

— Билемок — диййип, Ягмыр бурнуны чекип, йүзүни совды. Ягмыр билен хазир, бу ерде, гүрлешмегиң пейдасыздыгына оңат гөз етиренсоң:

— Раҳатланың! Сиз дынжыңызы алың! Ягмыр мениң билен бөлүме гидер. Биз өзүмиз дүшүнишерис — дийип, Ковусов Байрыева йүзленди.

— Гой, ол шу ерде, шу минутда жогап берсин. Билеп дийсаним!—Эгер инспектор ара дүшмедик болса, Хасан оглуны урмакданам гайтжак дәлди. Ковусов Байрыеви көшешдирип, Ягмыр билен бөлүме уграды.

Бөлүмде Ковусов билен Ягмырың арасындакы гүррүң узага чекди. Ягмыр хакыкаты айтман сыпарын өйтди. Инспектор оны сылдырар ялы дәлди. Ковусов бөлүме гелйәркә, Ягмырың какасына: «Түпеңи йитирдим» дийип берен жогабының үстүнде кән ойланды. Хер тараплайын селжерип гөрди. «Мен Ягмыра өз этмишиниң женаятдыгыны, гарашян жезаны айтмалы».

— Ягмыр, сен оюн этсеңем, бизиң чыныммыз. Какаң ав түпеңи женаят болан ерден тапылды. Какаң-а командировкада, эжеңем яраг ойнамаяндыгы белли. Түпеңи женаят болан ере я сен әлтипсиң, я-да сениң таншың. Женаят эден икиңизиң бириңиз я-да икиңизем билеликде. Ойлан. Хакыкаты гизләп билмерсиң, гайтам соң гүнәң агырлашар.

Ягмыр сачыны пенжеләп, сувлы графине элини узатды.

— Сув ичмесем, гепләп билжек дәл.

— Сув ич. Бу ыссыда сув ичмесең болмаз — дийип, Ковусов стакана сув гуюп, Ягмыра узатды.

— Мен женаят эдемок. Ол гүн обадан мен хич гелдим. Ынанмасаңыз барлап гөрәйиң.

— Женаят этмедик болсаң, ол яраг нәхили болуп женаят болан ере дүшйәр.

— Огурлатдым дийдим-ә. Түпеңи ким огурлан болса, шо-да женаят эдендир.

Хәлиден Ягмырың йүз кешбини сынлап отуран инспектор онуң гөзлеринде горкы аламатыны гөрди. «Элбетде, бу ерде бир сыр болмалы. Эгер Ягмырда хич хили гүнә ёк болса, ол өзүни башгача алып барарды. Нәме үчин ярагың йитендигини эжесине айтмандыр? Командировкадан гелен гүни какасыны хабарлы этмәндир? Ол хакыкаты гизлежек боляр. Бу оңа нәме үчин герек? Женаят болан агшамы района гитдим дийип, өе гич агшам гелмеси нәме?»

— Района сен ким билен гитдиң?

— Менми?.. — Хич ким билен, бир өзүм гитдим.

— Түпеңи огурладаныны нәме үчин милиция хабар бермедиңиз?

— Хабар беренде пейдасы нәме, милиция хайсы бир огруланан заты тапып берйәр.

Ягмырың жогабы инспектора шарпык болуп дегди. «Гөр, онуң диййәнини. Бизе ынам ёг-ов! Шәхерде онларча огурлыкларың ачылман галмагы эййәм эрбет пикир дөредипдир». Ковусов Ягмырың йүзүне аларылып серетди-де, блокнодының гатыны ачды.

— Ене бир сораг. Таныш ол түпеңи саңа беренде, нирик кесиленмиди?

— Шу махал ядыма дүшенок. Онуң кесилен ери ёк ялыды.

— Сен ол таныш өйүни гөркезип билжекми? Онуң фамилиясыны, адыны айт!

— Фамилиясыны билемок. Ады Юра болмалы. Ол тәзе жай алдым, ав шовлы болса юварыс, сизем чагырарын диййипди. Хәзирки адресини билемок. Өң-ә ол гайын энесиниңкиде яшаярды.

— Юра билен хачан, ниреде танышдың? Ол нирепе ишлейәр?

— Онуң билен танышлык танс мейданчасында башланды. Оны хали-шинди кинода-да гөрйән. Шумат нирепе, нәме ишлейәнини билемок.

— Эгер Юраның өйүни, фамилиясыны, ишлейән ерини билмейән болсаң, нәхили оңа яраг ынанярсың?

— Биз таныш ахыры. Көне ярагы ол нирә экидер? Онсоң ынанайдым-да.

Яшларың ынанжаңлыгы Ковусова мәлимди. Олар бир гөрени таныш, ики гөрени дост сайып, олара ынанярдылар. Элбетде, бейле ынанжың кә халатларда гынанжа гетирйән фактларам барды. Бу ягдай яшларың өке өзлерини дәл, милиция ишгәрлерини-де азара гойярды. Ягмырың гөркезмеси Ковусовда шүбхе дөретди. Эгер Ягмыр женаят эденем болса, бу хениз субут эдилмеенокды. Шонуң үчин ол Ягмыры кән сакламады.

Дервайыс гөзлег ишлерине уланып, майор Ковусов кеселхана иш гүни гутарансоң гелди. Ол Язлы билен гүрлешип гөрмекчиди. Ягмырың «Жигулисин» экспертизадан гечди, йөне хениз эксперт анык жогап берип биленокды. Шол себәпден, инспектор чукура агдарылан «Жигулиниң» сүрен Язлыны сыпдырмалы дәлди. Хут Язлының «Жигулисиниң» тигриниң ызлары жена-

ят болан ерден гипсленип алнан тигриң ызлары билен деӊ гелйәндигини эксперт такыклады. Ине, бу хем Язлыны шол женаятда айыпламага, ужыпсыз болса-да, эсас болайжак ялыды.

Инспектор гапыдан геленде, Язлы гозганман ятырды. Бу махал өз этмишине өзи янып бишйәрди. Дүйнден бәри оны отдан алып, сува салян шол бир сорагды. «Нәме үчин шейтдимкәм?» Сорага жогап гөзләп келлеси хүм ялы чишйәрди, гахарланярды, өз-өзүне кәйинйәрди.

— Некек, ягдайың оңатлашярмы?—диен сес Язлыны тисгиндирди. Ол гөзлерини тегеләп инспектора середди.

— Ягшы...

— Ягшы бор-ла. Мен инспектор Ковусов... Ол Язлының башужунда отурды. «Бу хениз мурты табамадык йигит. Ай, нәме, көчеде машын сүрйәнем шулар ялылар-да. Нәмеден башласамкам?» Инспектор ойланды. Язлам оны сынлады, танажак болды, танап билмеди. Өң гөрен адамсы дәлди. «Ол нәме үчин гелдикә? Я бу-да автоинспекцияданмыка?»

— Маңа өңңин агшамара, ягны сагат йигрими билен йигрими икиң аралыгында машынлы нирә, ким билен хем-де нәме үчин гидендигиңи гүррүң бер. Ховлукма, болшы ялы айт, бу диңе сениң пейдаңа — дийип, инспектор блокнодыны жүбүсинден чыкарып, дызының үстүнде гойды.

— Ниреде боланымы, нәме эденими өтен агшам автоинспектора айтдым ахыры. Нәме, ене гайталамалымы? — Язлы нәгилелик билдирип, инспектордан йүзүни совды. «Булар маңа нәме айтдыржак болярка? Мениң нәме этмишим барка?» дийип, ичини гепледи.

— Автоинспектор Ачыловың сорагы авария хакда боландыр, а мен...—Инспектор Язла сынлайжы назарыны дикди. — Мениң сорагым женаят хакда. Гурлушыкчыларың посёлогындакы таланан жайың голайында сениң сүрйән машыныңыз ызының бардыгыны экспертиза аныклады. Гайталаняң, ол посёлога ким билен, нәме үчин бардың?

Язлы инспекторың сорагына бирбада жогап берман, агзыны өвелдип, онуң йүзүне середди. «Милиция маңа таланчы дийжек болямыка? Бу нәме болдугы?» Язлының чыгжаран йүзүнде горкы дуюлярды, бедени-де

сызлашып гиден ялы болды. Ол келлесини галдырып дикленмекчи болды, Башармады. Ипләп келлесини тутды-да, налач оны ене яссыга гойды.

— Ынаның, ол гүн мен шәхерден чыкмадым... янымда бир гыз барды, оны шәхере айладым. Оны өйлеринде дүшүрип гелйәркәм... соң нәме боландыгыны билемок.

— Ол гыз... Хава, сөйүшйәнсиңиз? Бу говы зат. Мүмкин болса ол гызың адыны хем ишлейән ерини айдып берсеңиз?

— Майса. Ол тикин фабрикинде ишлейәр. Фамилиясыны хениз сорамадым—дийип, Язлы йүзүни әпишгә тарап совды. Яшып барян гүнүң шөхлеси отагың диварының ёкарсыны ягтылдярды. Ховлының ичинден нәхошларың гүлкүси эшидилйәрди. Ики-үч саны гушжагаз шахадан-шаха бөкүшип жүркүлдешйәрдилер. Язлының шол демде Майса гөз өңүне гелди. Язлы оңа дүйнден бәри гарашярды. «Нәме үчин ол геленок?.. Хә, мениң ягдайымдан бихабардыр, ёгсам...»

— Боля, муны барлап гөрерис. Сениң чукура агдаран «Жигулиң» ичинден шу сурат тапылды. Серет! —дийип, инспектор блокнодының ичинден бир сурат чыкарып, оны Язла узатды. — Муны хачан алдырдыңыз? Суратдакылар кимлер, олар билен нәме танышлыгың бар, ниреде ишлейәрлер?

Язлы келлесини яссыкдан чалажа гөтерип, сурата элини узатды. Сурат оңа таныш ды. Язлы Сапардыр Гүлжемалы канала алып барярка, суратчының душундан гечен лерин де, Гүлжемалың хайышына табын болуп сурата дүшүпдилер.

— Суратдакылар — мениң достларым... Язлы гөзлерини потолога дикди. Суратдакылар жанлы ялы болуп Язла середйәрдилер. Олар билен илкинжи танышлык, Майса душушы Язлының гөз өңүне гелди.

...Ата-эне хем огул арасында бир хепделәп довам эден чекишмеде Язлы рүстем чыкды. Меретдир Солтан сөвда угрундан окува гирмеги оглуның гулагына гүйсаларам, Язлы: «Мен судья болжак» дийип, юридики факультете гирмесе, асла окамажакдыгыны айдып, ер депди дурды. Тейахыр ата-эне онуң билен разылашды. Бу гүн болса Язлы какасы билен гидип, университете документ табшырып гайдыпды. Оглы геленсоң, Солтан

Мередиң табшырыгы боюнча гириш экзаменлере гатнашайжак бирки саны мугаллымы гөрмәге гитди.

Эжеси гиденсоң Язлы өзүниң көпден бәри гөвнүнде беслэп йөрен ниетини сынап гөрмек иследи. «Шумат автоинспекторларам көчеде сейрекдирлер» дийип, эжесиниң йыгнап гоян еринден машының ачарыны тапып алды. Гараждан батлы чыкан машын тиз гөзден йитди. Ол шәхериң ортарасында, көчәниң чатрыгындан өтжек махалы гызыл чыра янды. Язлы машыны дурмалы чәгинде саклап билмеди. Оны саклажак боланда хем мотор өчди. Алжырап, ховлугып херекет этсе-де, машын йөремеди. Чатрыкдан четракде гөзегчиликде дуран автоинспектор жүрлевүгини чалып, ылгашлап гелди-де, ала-мула таяжыгыны галгадып, Язла «Машыны көчәниң гырасына чыкар» диеп ышарат этди.

Бу вагт чатрыгың саг тарапындакы дуралгада Сапар автобуса гарашярды. Ол яш йигидиң алжырап дураныны гөрүп, онуң янына барды-да:

— Рулы сага тарап айла—дийип, машының ызындан итеклэп, оны бир гыра чыкармага ярдам этди. Автоинспектор, ортабойлы лейтенант, геле-гелмәне Язла:

— Ханы, документиңи әбер!—дийип хайкырды.

Язлының бедениңде галпылды дөрап, йүреги түрсгүрс урмага башлады.

— Документим... Нәхили документ?—дийип, Язлы алжырап өзүни йитирди.

Шол махал Сапар йылгырып, лейтенантың янына гелди-де, эгнине какды.

— Нәме, инди сен өз достунам танаңокмы?

Автоинспектор таныш сесе ганрылып еңсесине серетди. Онуң өңүнде мекдеп досты Сапар йылгырып дурды.

— Сапар? Салам дост, валла танамандырын—дийип, лейтенант онуң билен гызгын гөрүшди. — Хәзир... мен шу йигидиң документини гөрейин, соң гүрлешерис. Ханы, сожап дурма-да, гөркез!

— Онуң документини маңа ынанай, олам мениң достум — дийип, Сапар йылгырды-да инспекторың элинден чекип, оны агажың көлегесине экитди. Олар яңы гүррүңе башланда, көнеже гызыл реңк «Москвич» гызыл чыраның янмагына-да әхмиет бермән, йөрэп угран машынларың өңүни кесип, чатрыкдан гечип гитди.

— Серет оnуң эдишине! Ёри, бөврүнден елмәйселер нәтжек дийсене. Сапар боля, соң душушарыс.

Сапар нәтаныш йигиди бир гөргүден халас эдендигине шатланып, Язла гөзүни гыпды-да: «Нәтдим оны?» диййән ялы автоинспекторың гиден тарапыны гөркезди.

— Капоты галдыр! Тәзеже машынын тоггамагына нәме себәп болуп билер. Хәзир аныкларыс муны. — Сапар маторың әйлесине-бейлесине середип, элини стартёра узатды. — Ханы, инди рулуң халкасына басып гөр.

Язлы нәче басса-да ондан сес чыкмады.

— Дүшнүкли — диййип, Сапар аккумуляторың гейдирилйән ерини азрак басып товлады. — Индем бир гөр, өзи-хә ишлемели.

Машыныӊ батлы гүгүлдысына Язлы тисгинип гитди. Ол өзүни дүрсәп йыршарды, соңра-да «Инди нәтмели?» диййән ялы Сапара серетди.

— Товла ачары! Ишлемесин ханы...

Машын ишләп башлады.

— Машынын дилине-хә оңат дүшүнйән экениӊ. Мени автоинспектордан-ам сыпдырдың. Көп саг бол! — диййип, Язлы хошаллык билдирип, Сапарың элини мәкәм гысды.

— Булар дагы нәмежикмиш. Нәхили көмек герек болса-да, дост, мен бар.

— Ай, шу-да аз дәл. Мүн машына, менем сени ислән ериңе экидейин. Умуман, икимиз оңатжа таныш-малы.

— Йөр, өйде танышарыс, чаям ичерис — диййип, Сапар машына мүнди-де, эллерини чарпды. — Бай, шу «Жигулиде» отурмак хезил-ов! Ха-ха!

Салым гечмәнкә, Язлы Сапары өйлерине гетирди. Өе гиренсоңлар, Сапар Язлыны столуң четинде отуртды-да, магнитофоны ачды.

— Сен бир салым шуны диңләп отыр. Мен саңа деррев нахарам гетирейин.

Язлы сазы диңләп отурышына Сапар хакда ойланды. «Нәхили йигитка? Өзи-хә алчак экени. Ниреде ишлейәндигини сорамандырын. Мени автоинспектордан-а сыпдырды. Хә, бу йигит билен достлашмак герек». Ол пикирини жемләп етишмәнкә, Сапар хиңленип гапыдан гирди, элиндәки окаралары столуң үстүнде гойды.

Язлы окараларa гөз айлады. Биринде колбаса яга жазланыпдыр-да, үстүне помидордыр соган дограпып-дыр, бейлекисинде хем чөрек билен пейнир.

— Ожагазам гетирейин—дийип, Сапар дессине бир чүйше «Экстрадыр» ики саны стакан алып гелди.

— Нәме отырсың! Дегнбер бир четинден, бай сүй-жүдир-ә, ийип доймарсың—дийип, Сапар чүйшәни ачып, стаканлара арак гуюшдырды. — Ине, бу-да «ак чай», гөк чайымыз-а ёк. Мен саңа энеден болуп эшит-медик айдым-сазларыңам эшитдирин.

Язлы:

— Сапар, сен ашпезлери тайярлаян курсда окан болайма?—дийип, йылгырды.

— Ёк, ашпезликде-хә дәл.

— Ай, нәбилейин. Нахар биширмәге дийсең өкде экениң.

— Дост, эдилйән иш кәндир. Гел, иш хакда дәл-де, ине шу аш хакда гүрлешели — дийип, Сапар булгуры-ны Язлының булгурына чыкышдырды.

— Мен хениз арак ичип гөремок — дийип, Язлы йүзүни чытып булгуры усуллык билен столуң үстүнде гойды.

— Нәме? «Ичип гөремок?»... Эй, сен нәме диййән? Гөтер! Менем гөрмәндим. Инди... — Сапар булгуры йүзүниң угруна бошатды-да, агзыны ачып үфледи. — Инди велин, ичмесем тей гүнүм гечеенок. Ханы, оюн этме-де гөтер, өвренер гидерсиң!

— Ичемок. Онсонам мен... рулда ахырын.

— Рулда!? — дийип, Сапар Язлының йүзүне көп манылы серетди.—Рулда отурянларам-а кәте ичйәндир-лер. Ай, боля-да. Бу сапар сең пайыңы өзүм ичәериң. Йөне, соң велин ичмели боларсың. Язлы онуң болшуна гең галярды.

— Пьян этмезми соң? Арак ичип өлйәнемә-хә көп-мүшин.

— Ичмәни башармасаң, сувданам дүвүнип өлерсиң. Муны башармак герек, дост. Гыз билен шунуң леззе-тини дуйсаң сен. Вах, яш боляң-да.

Булгуры бирки гезек бошадансоң, Сапарың йүзи чыгжарды, гызарды, кейпи гөтерилди. Ол Язла якын сүйшди-де, онуң эгнине элини гойды.

— Айт, оваданжа гызлар билен таншасың гелйәрми, ә? Ери, ери утанаң болма! Шуң ялы гыз билен таныш-

дырайын сени — дийип, Сапар башам бармагыны гөркезди.

Язлы бирбада нәме диййжегини билмән, ере бакып йылгырды, кибтини гысды.

— Утанма! Сең ялы машынлыжа йигит тапсалар, гызларың бай хошы гелйәр-ә...

— Какам: «Университети гутаряНчаң гызың ызына дүшүжи болайма» дийди.

— Догры айдя, ызына дүшме, гой олар сени идесинлер. Я сенем-ә... Ха-ха!

— Пәне... — дийип, Язлы столы дырмады, йүзи болса чапады ялы гызарып гитди.

— Пөнеси болмаз. Эртириң өзүнде оваданжа, тыңкыжа гызы гашыңда дикелдерин сен. Бай, хезиллер эдерсиң-ә! Гызлар болмаса, бу дүнйәң хезили бармы? Хәзир яйны вагты. Соң гич болар дост, гич!.. — дийип, Сапар ериндеп турды-да, чүйшани гужагына гысып отагың ичинде пырланып айланды. — Серет бәрик, шуң ялы дөши-дөше яплапжык танс эдерсиң, о гызам мыс-мыс гүлен бор. Апа онсоң йүрежигиң пәкги ялы бөкүбермезмикә?!.. Эртир хепдәң хайсы гүнайт?

— Базар гүни-дә, шонам билеңокмы? — дийип, Язлы Сапарың болшуна йылгырып отурышына жогап берди.

— Бай, мунуң жүпүне дүшәйшини! Тәсин, жуд-да тәсин!.. Эртир ол гыз ишләнок, бош. Достум, машынлыжа гел!

— Гелерин велин... нахили гыз ол, айт-да? — дийип, Язлам дикленди.

— Шейле бир гыз... Ай дийсең агзы бар, гүн дийсең гөзи! Эртир гөрерсиң, дашыңдан пырланып айлан, сынла. Эгер ярамаса, «гук» дийәй, башгасыны, өзлүжесини тапарыс. Нәме элиңи салган болиң? Ынанаңокмы?

— Паклама болаймаса.

— Нәдерсиң, хәзир, шу минутда көчә чыксам...

— Гызыберме! Боля, ынаняи.

Сапарың гыз хакында эдйән гүррүңи ховайы дәлди. Инди ики хепдедең бәри ол Гүлжемалың жорасы Майсаны сынлап йөрди. Гүлжемал онуң билен фабриге баранда таньшыпдыр. Ак йүзлүже Майсаның мәхирли гөзлери өзүне чекижиди. Галыберсе-де, Гүлжемалың дегишма салып: «Шуңа-да бир өзүң ялы бой йигит тапсана» диени ядындан чыканокды.

Гүлжемала гаранында, Майса бирнеме йыграды. Ким билйәр, белки, Язла онуң бу гылыгы ярәр. Сапарың өзүне-де бирбада Гүлжемалың алчаклыгы, дилеварлыгы генрак гөрүнди. Соң болса, онуң гылык-хәсиетиниң өзүнинкә кыбапдашдыгына бегенди. Гызлар билен онуң танышлыгы узага чекмейәрди. Гүлжемал велин, сәхел гүнде Сапары өзүне имриндирди. Шейдип оларың сулхы алышды өтәгитди. Биринжи душушыкдакы: «Бу йигид-ә яңра, өвүнжең экени» диен пикир Гүлжемалың хыялындан ём-ёк болды. Сапар оны өе чагырандан соң-а, Гүлжемал оңа эдил бала гонан ары ялы япышды галайды. Элбетде, мунуң хем себәби барды. Гүлжемал окувыны соңлап барярка, гележекки дурмушы хакда ойланярды, мугаллымларың айдышларына гөрә, ол оба ише гитмели болжакды. Гүлжемалың велин, шәхерден гидеси геленокды, ол шәхер билен сергин сейил багларыдыр овадан көчелери билен өвренишипди. Оңа шәхерде галмага хем диңе бир ёл барды. Ол шәхерли йигиде дурмуша чыкмалыды. Бу хакда Гүлжемал Сапара душманка-да ойланярды. Инди бу гөрмегей, шадыян йигит билен танышансоң, онуң үч отаглы жайда еке яшаяндыгыны гөренсоң, өз арзувына етжегине гөз етиринди. Шулары тайлы гезек өлчерип бичен Гүлжемал Сапарың окамаяндыгына-да, ишсиз йөрмегине-де парх эденокды. Ол мүрәхеде хем гарашмаярды, окувдан сыпындыгы Сапарың янына ховлугярды.

Сапар Гүлжемала өзүче баха берйәрди. «Мең угрумда ол первана болуп йөр» дийип, Сапар Гүлжемал билен деррев өвренишди. Өйде телевизор гөрүп, танс эдишип, гүлүп-огшашып вагтың неневси геченини дуймаярды. Шулары гөз өңүне гетирен Сапар Язла: «Гыз билен танышдырҗак» диенде Майса бил баглаярды. Гөвнүне Язлыдыр Майса-да жүплешип гидиберҗек ялыды.

...Вадалашан еринде Сапар ики гыз билен дурды. Ол гызлара хайсам болса бир гызыклы ваканы гүррүң берйәрди, гызларам гайшарылышып гүлүшйәрдилер. Машының батлы зогупа гызлар тисгиниш, гүлкүсини кесдилер. Сапар болса эллерини галгадып:

— Ур-ра!.. Ине, достум-а гелди. Ханы, чалтраҗык машына мүнүң. Ёлда сизи эзиз достум билен таныш-дырайын — дийди-де, Язлың гапдалында отурансоң,

оңа гөзүни гыпып гойберди. Узын бойлы, долушган гыз ызкы отургычда орнашып отурды-да:
— Гүлжемал — дийип, Язла элини узатды.
— Гулька — дийип, Сапар оңа дүзедиш берди. — А гыз... сен нәме йыгрылып отырсың, таныш-да!
— Майса.
— Язлы.
— Танышдык. Инди машыныны тигирләбер.
— Нира сүрмели?
— Гызлар бизиң билен сурата дүшмекчи. Я сен шу ай ялы гызлар билен сурата дүшмәге гаршымы? — дийип, Сапар элн билен Язлының гершине патылатды. Соңам гызлара середип йыршарды.
— Мениң? Ек-ла гаршы дәл, гайтам бегенйән мен-ә.
— Сүр, онда.
Сапар Язла гызлары гөркезди. — Серет булара, нененси якымлыжа, безелен гуржак ялы.
— Ери, ери, якрамасана! — дийип, Гүлжемал Сапарың агзыны тутды.
Бу вагт сурат алынян ерде хич ким ёк диен ялыды. Олар дөрт болуп сурата дүшдүлер-де, хаял этмән ене машына мүндүлер.
Каналың көпрүсинден геченсоң, Язлы Сапарың гөркезен тарапына сүрди. Өсгүн гамышлыгың душунда, боюны етирен агачларың көлегесинде машыны саклады. Шол бада хем юмашжа айлып дуран магнитофоның сесини бейгелтди. Шовхунлы чалынян сазың сеси гиң сәхра яйрап гитди.
— Инс, шу сергин ховада дынч аларыс — дийип, Сапар машының айнасындан бойнуны чыкарып, төверекге гөз айлады. Соңра чалт дүшди-де, Гүлжемалың элинден чекип, онуң билен пырланып танс этмәге дурды.
— Гойберсене оглан, башым айланяр! Вай, йыкылян! — дийип, Гүлжемал онуң элинден зордан сыпып, машына барып япланды.
Соң Сапар Майса япышды, олам гачып Язла дулданды.
Сапар бой алан гөк гамышларың үстүнде аркан дүшүп, шадыян гөзлерини асмана дикди. Шол ятышына-да:
— Гулька, гел барик! Сени бир гужагыма гысайын

— диййп, ики элини билине тутуп, гиң сәхраның гөзеллигини сынлап дуран Гүлҗемала гыгырды.

— Ятыбер, хәзир барян! — Гүлҗемал Майсаның элинден ичи иймитден долы торы алып, дәхедем-дессем басып, Сапарың ятан ерине барды. — Ме, гыс гуҗагыңа!

Сапар гуҗагыны ачып дикеленде, Гүлҗемалың йылгырып торы узадяндыгыны гөрди.

— Гуҗагыма сен герек, Гулькам!

— Шейлеми?! Герек болсам, ал шуны илки.

— Ери, боля-да! Муң ичинде-де сең илы якымлыжа зат бардыр. — Сапар торы илки гуҗагына гысды, соңра-да ичиндәки иймитлери чыкарышдырды. — Мен-ә аҗыгянам — диййп, бир бөлек пейнири небисҗеңлик билен агзына атды. — Инди дүвүнйән, бокурдагымы арчайсам-а...

— Ховлукмасана, оглан! — диййп, Гүлҗемал Сапарың элинден аракды чүйшәни сылкып алды. — Мениң болса, ине шейдип танс эдесим гелйәр — диййп, ырлаяныл айланмага башлады.

Сапар отурып билмеди. Ол еринден галды-да Гүлҗемалың билинден элини салып, танса башлады.

— Гөр, буларың болшуны! Гулька, Сапар! Гелиң көмеклешиң-дә! — Майса олара гыгырды. Гүлҗемаллыр Сапар бу вагт хич зат эшитмейәрдилер. Бирденем Сапар Гүлҗемалы мәкәм багрына басды.

— Хә, мекирҗе, инди нәдейин — диййп, онуң нар ялы янагындан огшамакчы болды. Гүлҗемал ики эли билен Сапарың агзыны тутды-да, ондан сыпып, кейик ялы бөкҗекләп, барып сачагың башында отурды, йүзүни сүпүрди. Ыз яныдан гелен Сапар хем онуң гапдалында чөкди.

— Эй, Язлы, Майса? Сиз нәме о ерде сомалышан болуп дурсуңыз? Гелиңдә!—диййп, ол каналың райышына чыкып, гөзъетиме гуванч билен середйән Язлылыр Майсаны сачагың башына чагырды.

Майса дүшеге гечип, усул билен дызыны эпди-де, панбархат көйнегиниң этегини чекишдирен болды. Отурмаҗагам болса хайбатланып, Сапар Язлыны Майсаның гапдалына чагырды.

— Янашыкҗык отурың, демиңиз гошулсын — диййди.

— Гелшиксиз болаймаса—диййп, Язлы Майсаң йүзүне эсетди.

— Шейдип жуп-жупден отурмак—бу не гөзел гөрнүш! Дост, йыгралыгыңы ташла! Ёгсам, Майса-да сенден нусга аляр. Валла сенем-э... Ине, шейдэерлер — дийип, Сапар Гүлжемалың бойнуна элини салды-да, өзүне чекип дозагындан шапылатды. Сачагың башында бейле зада гарашмадык Гүлжемал:

— Оглан, болшуң дагы нэхили сең? Ек бол! — дийип, Сапарың дөшүнден итип гойберди-де, ондан араны ачыбрак отурды. Сапар гүлүп ятышына эллерини ёкары гөтерип:

— Гызың ураны, худайың берени. Беренине шүкүр!— дийип, ене нэмелер айтмакчы болуп агзыны ачанда:

— Ме, худайың берен-э шу! — дийип, Гүлжемал гөк хыяры онуң агзына дыкды.

Язлыдыр Майса хезил эдип гүлүшдилер. Оларың гүлкүсине Гүлжемал, сонра дикленип отуран Сапарың өзем гошулды. Ол:

— Башладыкмы?—дийип, чүйшелери ачышдырмага гиришди. Сонра арак чүйшани гөркезди. — Муны-ха Язлы икимиз ичерис. Гызлар, сизем олардан ичэйиң— дийип, Сапар бир чүйше «Шампан» шерабыны хем бир чүйше «Чемен» Гүлжемалдыр Майсаның өңүне сүйшүрди.

Язлы достуның стаканлара арак гуяныны гөренден, гөзлерини петредип:

— Маңа гуйма, ичемок — дийип, йүзүни чытды. Сапарың элине япышды.

— Чек элиңи! Бай ичерсиң-э... Дост, шуң ялы пери гызлар биленем муны ичмән боларны? Ичибер. Ненеңси жадылы сувдур бу.

— Мен машын сүрйән ахыры. Нәме, ене кайинже гойжакмы сен мени?

— Машын... машын... Яък, сенем-э, дост тәсин-ов! Нәме «правамы» аларлар өйдүп горкярмың?

— Болмадык зады нирeден алсынлар.

— Кәк бәши! — Сапар Язлының узадан элине шапылатды. — Хезиллик, ха-ха! Автоинспекторларың икимизден алжак затлары ёк. Ме, ич! Машыны өзүм сүрәерин—дийип, Сапар стаканы Язлының элине тутдурды, сонам она гыжалат берди.

— Айт, сен йигитми я... Гой, гызларам эшитсин. Айт!

— Шуны ичсем эр йигит боляньы? Онда ичдим—

дийип, Язлы йүзүнин угруна стаканы бошадып: «Нәтдим?» диййән ялы отуранларың йүзүне середип чыкды.

— Оңарды-да, оңарды!—дийшип, Сапардыр Гүлжемал эл чарпышып гүлүшдилер. Майса болса, гөз астындан Язла середип, йүзүни салды.

— Ич-дә, сен нәме сүлмүрәп болуп отырсың. Саңа-да такал окайынмы? — дийип, инди Сапар Майсаны гыссады.

Майса овадан гөзлерини тегеләп отуранлара серетди.

— Хениз ичип гөрен задым дәл.

— Язлам ичип гөрмәнди, гөр жыңкылдаяндыр. Ханы, гөтер! Нәме утаняң, өзли-өзүмиз ахыры. Сенем тәсин экениң-ов.

— Майса жан, гөвнүм үчин ичәй-дә шоны! — дийип, Гүлжемал ялбарды. — Мунам соңундан чейне. — Она гөк хыяр узатды.

— Өзүң-ә ичеңок, маңа ичиржек болуп шол дызап дурсуң—дийип, Майса ерден гөтерен булгурыны ене орнунда гойды.

— Гүлжемал ичеңокмы? Шоң ичишине бир серет—дийип, Сапар дызына галып, гызлара помидор әберди.

— Ичерис-ле. Нәме, эшрет дийилйән зат дине сизе, йигитлере берлипми? Сиз ичйәрсиңиз—бизем ичерис. —Гүлжемал стаканы Майсаның элине берди.

— Она менем бир ялбарып гөрейин — дийип, Язлы дызына чөкүп, башыны эгди. — Майса, мең хатырама шожагаз стаканы бошадай-да!

Язлың болшуна Майса илки-хә агзыны тутуп йылгырды, соңра-да овадан гашларыны чытып гахарланды.

— Говусы, мен гидейин... сиз ичиң отурың—дийип, элиндәки стаканы гоюп, ериңден туранда Гүлжемал онуң эгниңден басып:

— Отур! Гайтманкак биз геплешдик-ә, я-да унутдыңмы сен?!—дийип, гахарланды.

Хава, йигит билен танышдыржакдыгыны, соңам канала гитҗекдигини Гүлжемал Майса айдыпды. Шонда ол Язлыны гөрмесе-де, Сапарың айтмагына гөрә, оны «бай машгаланың» еке перзенди, машынлыжа, пуллужа» дийип өвүп арша чыкарыпды. Майса йигиде яражак болмалыды, сөймелиди, оны элден сыпдырмалы дәлди... Элбетде, Майса булары унутмады, йөне олам өз хәсиетини гөркезйәрди. Хер ничигем болса,

Гүлжемалын хайбатламагы Майса тәсир этди, ол бирнеме говшады. Муны анан Гүлжемал сачакдан стаканы алып, оны ене-де Майсаң элине тутдурды.

— Жора жан, ал ичели! Гой, онуң ичи яшсын — дийип, Сапара ақетди-де, гашыны какып гойберди.

— Шоны ичиң ханы, кимиң ичиниң яняндыгыны соң билерсиңиз.

— Мен горкян—дийип, Майса йүзүни совды.

— Яньмызда шейле йигитлер барка, биз нәмеден горкмалы — дийип, Гүлжемал Сапардыр Язла гөзүни гыпып гойберди.

Майса, хакыкатданам, илкинжи гезек шерап ичмели болды. Ол яйданып шерапдан бир овуртлады-да, стаканы ерде гоюп: «болдумы?» диййән ялы Язлының йүзүне серетди.

Сапар гахарланып:

— Ек-ла боланок. Стаканы бошатмасаң өйкеләрин— дийди.

— Бизем өйкеләрис — дийшип, Гүлжемалдыр Язлы хем гыгырышдылар.

— Өйкелесеңизем шу вагт-а мундан артык ичип билжек дәл — дийип, Майса чүрт-кесик айтды.

— Тәсин!.. Ине Сапар көпрәк ичәер.

Гүррүң яшларың башарнысына язды:

— Догры айдяр. Ол ислесе, хөкман министр болар— дийип, Язлы достуны голдады, онуң өзүне тарап узап элине шапладып урды.

— Ай, оглан, «Волгаңа» бизем бирже гезек мүндүрермиң? — дийип, Майса кикир-кикир гүлди.

— Гөненди мүнүп. — Гүлжемал гөк хыяра элини узатды, ондан бирини алды-да, хәлиден элинде саклап отуран стаканы башына чекди.

— Министр болсам билйән-ле этжегими. Вах, йөне шол везипә нәхили етмелидигини билемок-да.

— Көп окамалы хемем көп билмели.

— Көп ишлемели.

— Ёк, везипе алмагы башармалы.

— Вах, шоларың хич биринем башарамок-да мен. — Сапар геринди-де, ики эли билен келлесини тутды. — Ине, Майса. Ол овадан көйнеклери тикип, адамлары бегендирмеги башаряр. Мен велин... Мениңем бир улы иш эдесим гелйәр, йөне...,

— Ялталык пәсгел берйәрмн? — Язлы чөкүне дүшүп отурды.

— Эдил өзи.

— Гөрйәрмиң, иши мени игелемек — дийип, Сапар Гүлжемалың йүзүне аларыллы-да, Язла тарап сүйшди.

— Сен онат-ла! — дийип Гүлжемал Сапарың сачыны сыпап, эгнине какды, сонра-да вакырдап гүлди.

— Гелин башга гүррүң тапалың-ла! — дийип, Язлы отуранлара йүзленди.

Узак жеделлешмәге Сапарың такады етмеди. Ол еринден турды.

— Ай боля-да, мен-ә ангымы язжак. Йөр гитсек, Гүлжемал!

Гүлжемал гөзлерини ойнадып:

— Чек элимден! — дийип, Сапара элини узатды.

Сапар Гүлжемалың голтугындан гөтерип галдырды--да, билинден гужаклап:

— Биз-ә гитдик онда — дийип, Язла гөзүни гыпды. Сонра хем Гүлжемалы каналың райышына чыкарды.

Демиргазыкдан өвүсйән шемал агачларың башыны чалажа ыраярды, бөлек-бөлек акжа булутлары нирәдир коваларды. Сапардыр Гүлжемал гиденсоң, сачагың башындакы шовхун хем ятды. Язлыдыр Майса хем бираз дымып отурды, олар икичәк галып бири-бирини сынаярдылар. «Гыныржа-да гөрүнсе, өзи-хә ярамлы экени, йүзи-гөзем алланәме. Муң билен ымыклы таныш мак герек, шоң үчинем ол көпрәк гүрлесин. Ба оны нәдип гүрледип боларка?» дийип, Язлы Майсаның йүзүне бакып, ичини гепледйәрди. Элиндәки гөк хыярдан кәте азрак дишләп, кваш жа чейнән болса-да, Майсаның хем нәмедир бир затларың пикирини эдйәндиги аңдырярды.

Дымып отурып билмәнсоң, үмсүмлиги Язлы бозды. Ол:

— Майса, олардан чекиниш, сен онлы ичмедиң. Гел икижигимиз шу жадылы сувда билеже йүзүбем бир гөрели — дийип, «Чемене» элини узатды.

— Герек дәл — дийип, Майса Язлының элини тутды.
— Оглан, енем мениң башым айланжак болуп дур.

— Ярым стакан... Сен муны ичип гөрмедиң ахыры. Бал дийсең, бал-да!

— Ёк, ёк! Ичмен дийдим ичмен, азара-да галма!..

— Онда екеже овуртлай — дийип, Язлы чүйшәни ачмага гиришди.

— Язлы, сең таныышлык саклажагын чын болса, шуны гайдып маңа хедүр этме. Халамок. Говусы йөр, бизем каналың райышына чыкалы, сува сын эделли я-да танс эделли.

— Боля-ла, шонам гөвнемезмикәң дийип горкярдым — Язлы еңил гопуп, элини Майсаң билине салды, оны өзүне чекди. Майсаның юмры дөши тенине дегенде эндамы галпылдады, йүреги гүрсүлдәп урды.

— Оглан, билимден тутмасана! Шейтмели — дийип, Майса Язлының ики элинденем тутуп, дашындан пырландырып айламакчыды, башармады. Язлы дуран ериниден бутнаман, гызың якымлы гөзлерине шадыян гүлкүсине аңкарылды. Яңкы гызгын дөшүң тенине дегмегинден соң, ол өзүни саклап биленокды. Шу-да оны айгытлы херекете итекледи. Язлы:

— Майса жан, мен ынха шуң ялы танс эдйән — дийип гызы гужаклады. Гызың гызгын эндамы оны йыладан ялыды. Язлының кейпи гөтерилди, өзүне ыгтыяр эдип билмеди. Ол Майсаның йүзүнден, гөзүнден огшамага дурды, додаклар ак алкыма етди.

— Сен мени нәдйәң? Хаясыз, айрыл!..—дийип, Майса йигидиң гужагындан сыпып, бейлерәк йөреди-де, ики элини йүзүне тутуп аглады.

Язлы Майсаны көшешдирмек үчин дашында хозанак болуп айланярка, Сапарың сеси эшидилди.

— Яша, гел барик, балык бар!..

Шондан соң, бир хепделәп Язла Майса билен душушмак башартмады. Ол Майсаның ниреде яшаяныны биленокды, тикин фабригинде хем оны гөрүп боланокды: кә ишде ёк диййәрдилер, кә фабригиң гапысына чагырмакдан боюн гачырярдылар. Язлы гахарланярды, этмишине өкүнйәрди. Гечен бир хепдеде онуң башы гайгы-гамдан чыкмады. Гүн гечдигиче Майсаны гөрмегиң арзувы жошярды. Шу яша етип гызың элинден тутуп, гыз огшап гөрмедик йигит, Майсаны күйседи дурды, онсуз инди дүнъе малы гөзүне гөрүнмейәрди. Икинжи хепдеде Сапардыр Гүлжемал оңа хемаят эдип, Майса билен душурдылар. Кинели гөвүнлер язылды, ики жуваның арасындакы ысынышык өңкүден-де гүйчленди. Язлы Сапары хем онуң достуны ене-де канала әкитмәге сөз берди.

Дынч алыш гүни өйледен соң, Язлы машынлы Сапарың өйүне гелмелиди. Сапар, Юсуп кән гарашдылар,

Язлы гелмеди. Кейпине соган доградан достлар йүзлерини саллашып отыркалар, Язлы хашлап гапыдан гирди. Онуң йүзи салыкды. Язлы йүзүнден сырыгян дерини элиниң аясы билен сүпүрип, отуранлара гөз айлады. Сапар картошка арассалаярды. Юсуп болса отагың ичинде гезмеләп йершүне эллерини херекетлендирип хиңленйәрди. Чилимиң түссесинден яңа жайың ичи думанлап дурды. Язлы сесини чыкарман гелди-де, Сапарың гапдалында отурды, столуң үстүнде ятан «Ява» папиросындан бирини согруп алды.

Язлы чилим отланды. Сапар илки билен онуң эгнине элини гойды, соңра ики бармагы билен эңегинден ёкары гөтерди.

— Дост, нәме бейле йүзүң ажап дур. Саңа нәме боля?

— Какам машыны бермеди...

— Бермеди?.. — Сапар Язлының йүзүне середип өвелип галды. Юсуп болса сыгырып гойберди.

— Хава, бермеди — дийип, Язлы йүзүни салып, әпишгәниң өңүне барды.

Юсуп «Мен онуң билен гүрлешерин» диййән әхеңде Сапара гөзүни гыпды-да, Язлының янына гелип, магнитофоны онуң гулагына тутды.

— Шу нәхили саз? Говумы?

— Яранок. Айыр! — дийип, Язлы Юсуба гөзлерини алартды.

— «Какам машын бермеди» диен сөзлериң мен гулагыма яраяндыр өйтдүңми? Биз нәме саңа ойнатгы болдукмы? — дийип, Юсуп Язлының алкымына дыкылып барды. Онуң болуп дуршы сычаның үстүне товусжак болян пишиге меңзейәрди.

— Айрыл! — дийип, Сапар Юсуба гыгырды. — Язлы, ханы, сенем бәррәк гел, отур шу ерде.

Язлы йүзүни саллап, Сапарың голайында гөвүнли-гөвүнсиз отурды-да, гөзлерини бир нокада дикди.

Сапар Юсуба гөзүниң гытагы билен середип, улудан демини алды. «Гахарланмак нәмә герек, муны юмшаклык билен эле алмалы».

— Достум, гахарлансаң йүзүңе йыгырт дүшер, гызлар сөймез. Ханы, айт, сен хәзир шу ерик нәме үчин гелдиң, ә?

— Менми? Сиз хайыш этдиңиз, менем гелдим.

— Биз саңа машынлы гел дийип хайыш этдик. Ханы, ол машын?

— Кakам бермеди диййәм-ә. Я хенизем мaңa ынанаңызокмы? — диййп, Язлы торсарылды-да, ене йүзүни әпишгә тарап совды.

Юсуп агзына гысдырылгы чилимини отагың бурчуна тарап пызып гойберди-де, Язлының голайындакы стулда аякларыны узын салып отурды.

— «Какам машын бермеди». Бай, сенем-ә соңкы вагтларда гысганч болупсың-ов. Еке гахар дәл, гысганчлыгам адамыны гаррадяндыр.

— Гой гарратсын... мен гахаржаң... мен гысганч. Болшум ярамаян болса, ине гитдим — диййп, Язлы Юсубың үстүне гыгырып, бөкүп еринден галды, гитжек болды. Сапар онуң чигниңден чалып тутды-да, орнунда отуртды.

— Я сенем-ә, Язлы! Биз-ә дегишйәс, сенем деррев гызыберйән.

— Онда нәме гысганч диййп йүрегиме дүшйәр. Мен нәче сапар сизи машында гездирдим? Нәче юмшуңызы битирдим?...

— Саг бол! Ине, шонуң үчинем биз сени сылаяс. Ине, шонуң үчинем биз саңа ынам эдип, машынлы гелериңе гарашып отурышымыз. Сен болса элиңи бурнуңа сокуп гелйән-де: «Какам машын бермеди» диййән. Айт, бу гепиңе ким ынанар? — диййп, Сапар Язлының эгнине элини гойды.

— Эгер алдаян болсам, эркек болмадыгым — диййп, Язлы гахарлы гөзлерини Сапардыр Юсуба дикди.

— Ёгсам сен эркекми? — диййп, Юсуп магнитофоны оңа гаршы сүйшүрди. — Ине, сен шу.

Магнитофондан аял сеси эшидилйәрди.

Язлы сакланып билмеди. Ол товсуп еринден турды-да, Юсубың якасындан товлап тутды, юмругыны дүвүп үстүне топулды.

— Хапы, ене-де гайтала. Сен...

— Онда эркекдигиңи иш билен гөркез-дә — диййп, Юсуп Язлының элини силкип гойберди.

— Отурың! — диййп, Сапар Язлыдыр Юсубың дөшүнден итип, херсини бир яна айырды. — Юсуп догры айдяр. Эркек киши әр ишини битирйәндир. Сен болса сәхел зада гахарланып, урушжак боляң. Биз сени бу ере урушмага дәл-де кейп чекмәге чагырдык. Айт, хәзириң өзүнде менем, Юсубам ислән юмшуңы битирип

берели — дийип, Сапар арассалан болан картошкасыны алып ашхана гитди.

Язлы хашлап улудан демини алды. «Нәтмели?» Ол маңлайыны тутуп отурышына гөзүниң гытагыны Юсуба айлады.

Юсуп бирден гүррүңиң эхеңини үйтгедип, ялынжаңлыга йүз урды.

— Сен ялы эденли йигидем бир какасындан машын алмагы башармазмы?

— Меңдостумың башармажак иши болмаз. Шейле дәлми? — Ашханадан чыкан Сапар Язла дерек жогап берди.— Гел якадандан гүрлешели. Язлы, шол мүнйән «Жигулиң» кимиңки?

— Өз машынымыз.

— «Какамың машыны» дийҗек болямың? Гой, машын каканкы экен-дә, а сен кимиң оглы?

— Я валла, Сапар сенем-ә... берйән сорагың нәхилиайт?! — дийип, Юсуп вакырдап гүлди-де, магнитофоны ачды.

— Яп шол гапыржагыңы! — дийип, Сапар гахарлы гыгырды. — Мен-ә кишә сораг берйән, сенем пеккелигиңи эдип, бизе пәсгел берйән.

Магнитофоның сеси ятан бадына Сапар гүррүңи довам этдирди.

— Сорагымы гең гөрме-де, жогап бер, дост!

— Элбетде, какамың оглы.

— Диймек, машын сенки боля-да. Онсоңам, гарры адама «Жигули» нәмә герекмиш. Ол нирә гидйәр? Ханы, середип гөр, хей чал сач, чал сакгал яшулының машын сүрүп баряныны гөрйәмиң?

— Гөремок.

— Гөрмерсиңем. Нәме, сен ол йигитлерче ёкмы?

— Ол йигитлер какаларына диенини гөгертмеги башарярлар. Херки залы башармак герек — дийип, Юсуп Язла ажысыны пүркди.

— Онда, сизиңче, мен хич зат башармаян-да, шейлемми?! — дийип, Язлы бат алып гапа тарап йөреди.

— Ханы, саклан! — дийип, Сапар оны саклады-да, орнунда отуртды.

— Өң-ә бейле гахаржаң дәлдиң. Дүшүн ахыры, сен какаң оглы болсаң, ол машын сениңки. Башга геп гутарды. Бизе бермежек болуп...

— «Бермежек болуп» дийдимми?... Сеӊ ялы достума мен җанымам берерин.

— Айдяныӊ хак болса, эрте агшам сагат секизде шу ерик машынлыҗа гел.

Язлы йүзүни салып аз вагт отурандан соӊ:

— Сынанышыӊ гөрейин — дийди.

— Бизиӊ чын достумыз, ур дийленде келле алян йигитлердир. Дүшнүкли герек? — Юсуп гайшарылып отурышына магнитофоны ачды. Дүшнүксиз вагырды гулагыны дешип барярды.

— Ол планымыз баша бармаҗак болса, туруӊ, столы безәӊ! Хәзир гызлар гелҗек — дийип, Сапар аяга галды. Шол вагт гапы какылды. Сапар гапа окдурылды.

Гапыныӊ ачылмагына мәхетдел ики саны гыз ичерик гирди. Гызларыӊ узын бойлусы, сарыягыз Наташа ылгап барды-да, Юсубыӊ бойнуна бөкди. Еӊсесинден барып ики элини онуӊ бойнундан гечирип, огшамага дурды. Юсуп алҗырады. Ол элиндәки магнитофоны гойҗагынам билмеди, Наташаныӊ элини бойнундан айырҗагынам.

— Надюша!.. Гойбер, богуп өлдүрйәӊ!

— Гойбермен... ине, шейдип сени богуп өлдүрҗек — дийип, онуӊ бокурдагындан япышып арканлыгына чекип уграды. Юсуп кроватыӊ үстүне йыкылды.

Халиден Надядыр Юсубыӊ болшуны сынлап дуран Гүлҗемал отагыӊ бурчуна чекилди.

— Ыгрылып дурма-да, ханы столы беземәге көмек эт! — дийип, Сапар онуӊ элинден чекди. — Стаканлары гоюшдыр, ине Язлам гелди.

— Яшка, сен бизи гезеленҗе әкитмекчидиӊ ахыры — дийип, Гүлҗемал онуӊ ашханадан гетирйән окарадыр стаканларыны элинден алды.

— Машын ёк.

Гүлҗемал Язлыныӊ йүзүне үшерилип гарады.

— Ёк?! — Соӊ ол Юсуба, Сапара серетди. — Эшитдиӊиз герек?

— Эшитдик. Машынлы гүррүӊи бес эдиӊ инди! — дийип, Юсуп Гүлҗемала буйрук берди. Язлыныӊ йүзи сәлыкды. «Бә, мен булара ойнатгы болайдыммы?.. Я шол машыны какамдан аларын, я-да...» дийип, мүрәхеде хем гарашман, чакыр гуюлгы стаканы башына чекди.

— Мен гидйән. Эртир машын болар — дийип, отаг-

дакылара бирлай гөз гездирди-де, чыкып гитди. Гүлжемал онуң ызындан гыгырмакчы боланда Сапар эли билен онуң агзыны тутды.

— Герек дәл, гой гитсин.

— Хава-лайт. Егсам ол Наташа бакса-ха мен габарын, Гүлджемала гараса-да сен.

Юсуп Наташаны столуң четинде отуртды.

— Габанса габаныберсин Сапар. Мен-ә Язлыны говы гөрйән. Ол сададан гелен оңат йигит. Хәзир ол ызына доланар — дийип, Гүлджемал Наташа серетди. Наташа «билмедим-дә!» диййән ялы кифтини гысды.

Ек, Язлы ызына доланмады. Хич ерде сәгинмән гөни өйлерине гелди. Гелибем гопгун туруздды, надаралык этди, ата-энә хиле салды.

Шол гүн... Хава, ол гүн йигрими докузынжы июлды. Язлы Майса билен Сапарың өйүнде душушмалыды. Сапар оңа: «Гүн яшманка гелгин» дийип табшырыпды. Язлы вагтынданам ирра к гелди... Соң Майса гелди. «Сиз гүрлешип отурың. Мен достумы алып кеселхана гидип гелейин. Кән эгленмен, тиз гелжек боларын» дийип, Сапар машынлы гитди. Язлы Майса билен икичәк галды. Сок?.. Хава, соң ол Майса билен шәхере гезеленже гитди. Ил ятан чаглары өе гелйәркә... Соңкы болан ваканы айыл-сайыл этмек Язла башартмады. Иңләп келлесини тутуп, гөзүни юмды. Оны бурчак-бурчак дер басды.

Ковусов Язлының ягдайына дүшүнип, оңа сораг бермеди, юваш йөрәп гапыдан чыкып гитди.

Ягмырың хем-де Язлының гөркезмесинден соң, женаятың үстүни ачайжак субутнама тапмаса-да, Ковусовың болан хадысадан уч тапанына ынамы барды. Индн галаның иши нәхили алып барып билжекдигине баглыдыгына хем Ковусов дүшүнйәрди. Ол гөзлег гечирмеклигиң планыны ене бирлай дыкгат билен окады. Илкинжи нобатда ол Мерет Хорраев билен гүрлешмекчиди. Шу максат биленем Ковусов оны бөлүме чагырды.

Инспектор гызыкланян адамлары хакда маглумат алмак үчин ичери ишлер министрлигиниң хасап-информация меркезине хат язып отырка, Хорраев гапыдан гирди.

— Чагырыпсыныз... — дийип, ол чакылык хаты гөркезенде, телефон жыңңырдады. Ковусов Хорраеве «отурың!» дийип, трубканы гулагына тутды.

— Хава, мен, Ковусов. Ол арзаны барлап билмен, вагтым ёк. Еке буйрук билен иш битйәми. Нәме?.. Айратын ховплы женаятчыларын гөзлегинде, өзем дийсең гыссаглы. Нәме гыгыряң? Онсонам ол арза женаят агтарыша дегишли дәл. Начальниге шей дийип айдай. Хава, жогап берерин.

Ковусов гүрлешйәркә, Хорраев оны сынлаярды, кәтеде элини агзына тутуп паллаярды. Ол бу чакылыга үч гүн бәри гарашярды, үч гүнләбем инспекторын берәйжек сорагларына жогап агтарып хеләк болярды. Өзүне хемде оглуна йөнкелйән гүнәни чалтрак эшиденини кем гөренокды. Ол Ковусовың хайсы четинден барып болжакдыгыны билмекчиди. Бу эдара гелмегини өзүне кемлик билсе-де, Хорраев сыпайычылыгы элден бермели дәл диен нетижә гелипди. Инспекторы хошамайлык билен эле алмак герек диен пикирден угур аларды.

Ковусов чакылык хата гөз гездиренсоң, сорага башлады.

— Хава, автоинспектор Ачылова берен дүшүндиришиңиз билен танышдым. Онда кәбир гызыкланян сорагларыма жогап бермәнсиңиз. Шолары аныкламалы мен — дийип, Ковусов столуң үстүнде язылып ятан кагызлары режеләп бир гапдала сүйшүрди.

— Сораглары көпелтмегиң хажаты бармы? Оглум авария эдипдир, онам автоинспектор барлапдыр. Онуң өзүнден башга эжир чекенем ёк ахыры...

— Эне-ата үчин перзендиниң шикесли болмагы-да агыр, өрән агыр. Йөне меселе еке мунда дәл. Сизиң машыныңыз ховплы женаят болан ере барыпдыр, муны аныкламак үчинем... — дийип, Ковусов сөзүне дынгы берди. — Өңи билен-ә, Язла машыны ким берди, ол йигрими докузынжы июлда хачан хем нәмүчин өйден гитди?

— Ишден гелемде оглум эжеси билен давалашып, улы гох турзуп дуран экени. Элбетде, машын үчин. Бержекгәлдим машыны... Гараз берәйдим-дә. Соң-а өкүндимем, йөне гичди. Ики сагатдан гелмелиди ол. Мунуң говулыга дәлдигини-ә андым вели, вах ш-шу дөзмезчилик көсейәр-дә — дийип, Мерет илки-хә эллерини овкалашдырды, соңра-да шапладып дызына урды.

— Өз адыңдакы машыны өзгә уланмага бермек, онда-да сүрүжилик хукугы болмадыга... Женаят кодексинде мунуң үчин жеза берилйәндигини билйәрмисиңиз?

— Кануна душүнйән, йөне нәтжек-дә, бир ялңышлык болды, ёлдаш Ковусов. Улы гоңгун турзуп дурман, чагадыр-да ол би затлара питива эдйәрми нәме? — дийип, Хорраев инспектора якынрак сүйшди. Ол ене бир затлар диймекчиди, сакланды, назарыны Ковусова дикди.

— Бизиң әхлимизи хеләклейәнем шол «чагалар-да». Өй талаярлар, адам өлдүрйәрлер, сизиң үчин велин олар чага. Ек, Язлы чага дәл...

— Ёлдаш инспектор, ынаның, мениң оглум әйле ише баш гошуп билмез. Би бир ялңышлык я-да төхмет. Айдың, ол нәмүчин талаңчылык этсин? Пул үчинми? Нәче дийсе совалга пул берйән ахыры, онуң мәтәчлик чекйән зады ёк.

— Онда машыны женаят болан ере ким элтипдир?

— Билемок.

— Шол агшам Язлы өе нәвагт гелди, ким билен, улаглымы? Шонча вагтлап ол ниреде болупдыр?

— Ол өе гелмеди. Солтан икимизиң гөзүмиз ёлда галды. Онуң авария эдендигинем эртир эшитдик. Шәхер-обаларда «Жигули» кән, оңатжа барлаң, ялңышяндырлар, ол ерик баран башга машындыр.

— Язлың достларының атларыны, фамилияларыны айдың.

— Мен-ә онуң ким билен достлашып йөренини-де билемок. Жаң эдйән-ә барды, атларыны сорамандырын. Ек, нәме дийсеңизем Язлы женаята гошулмаз.

— Машыны Язлының документсиз сүрени үчин, автоинспекция тарапындан сизе өңем-ә жериме салныпдыр, «Жигулини» хич киме бермежекдигиңиз хакда сөз берипсиңиз. Оглуңыза машын бермедик болсаңыз, белки, бу ховплы женаят болмазды. Индем женаятың бир тарапы ислесеңиз-ислемесеңиз Язлыдыр сизе тарап узап гидйәр. Гөршүңиз ялы, сизинем гүнәңиз еңил болмаса герек. Муны дерңев аныклар.

Инспекторың соңкы сөзлери Хорраевиң гоңжуна гор гуйды. Нәме дийжегини билмеди, эндамына шаглап дер инди. Хопугян ялы көйнегиниң иликлерини яздырып, әлиглыгы билен этлек йүзүниң дерини сылды. Соңам инспектора ялбармага дурды.

— Ёлдаш Ковусов, ярдам эдиң. Ялңышлык үчин биз хеләк болмалы. Нәтсеңизем хакыкаты дикелтжек болуң, мен ягшылыгыңызы унутмарын.

— Хакыкаты хөкман дикелдерис.

— Шейдиң, ёлдаш инспектор... Мен сизе ынам эдйән. Бу затлар сизе баглы ахыры. Иш гүни гутарды. Бу петиш отагда дерлешип отурандан салкын ресторанда ымыклы гүрлешсек кем болмазды. Хем-ә ядавлыгымыз чыкар, хемем бирек-биреге ичгин дүшүнишерис. Би иш дийниңе түкенме ёк, ёлдаш Ковусов... Ишден соң сапалы дынч алмага биз хаклы дәлми нәме?

— Шовхунлы, салкын ресторан... тер-чеменли сейил багы... Булар дынч алмага аматлы ер, гөвүн күйсемәнем дуранок булары. Йөне... — Ковусов Мерединң йүзүне серетди. Онуң болуп дуршы найынжарды: эпилип бир элини билине тутуп, бейлеки элини хем «Яйданма, йөр!» диййән ялы инспекторың алнында галгадярды. Чакылыгың дүйп себәбини дуйса-да, инспектор оны дашына чыкармады. Ол йыршарды-да, дикленди.

— Шейтсеңиз-ле!.. Йөрүң гиделиң.

Хорраев гапа тарап чекилди. Шол демде онуң йүзүне шемал чалан ялы болды. Эгер инспектор ресторана гидәйсе, Хорраев чекйән дердинден халас болайжак ялыды. Йөне инспекторың бутнаман дуршы, онуң өзүне көпманылы серетмеги Мерединң яны гүллап угран арзув-ниетлерини дүйбүнден орды.

— Ене бир совет гражданы кимиңдир гаранебсиниң, — гелеңсизлигиниң пидасы болупдыр, яш гелин дул галыпдыр. Мениң боржум бетбагтлыгы эдени тапмак. Сизем, ёлдаш Хорраев бу ишде маңа ярдам этсеңиз кем болмазды. Габахат ише баш гошан Язлы болмаса, ким болуп билер? Ваканг болан ерине баран «Жигулиниң» женаята дахылы бар. Гайталап айдян: ол «Жигули» сизе дегишли. Ресторан дал-де, шу хакда ойланың. Ёгсам ким билйәр... — Ковусов орнунда гахарлы отурды.

— Бийа болмады...

— Сиз хакыкаты талап этдиңиз. Эгер оны тапмагы мен башармасам, сиз көмек эдиң. Оглуңыз билен, гоңшы-голамлар билен гүрлешиң, белки, хакыкаты сиз тапарсыңыз, онсоң гүнәңизем силәр я-да ондан бүс-бүтин сапланарсыңыз. Шейле, ёлдаш Хорраев. Хәзирликче сиз бош, гайдыбериң.

Инспекторың кабинетинден Хорраев йүзүне урлан ялы болуп чыкды.

Ковусов ярыгиже өе гелип ятанам болса, эндиги боюнча ир турды. Көчеде ылгап, гимнастика этди. Сонра

чайыны гыссаглы ичди, ховул-хара гейнни Майсаны гөрмек ниети билен тикин фабригине тарап ёла дүшди.

Фабрикде Ковусов Майса душуп билмеди, ол икинжи сменада ишлейәрди. «Соң геләймели болар-да» дийип, инспектор бөлүме уграды.

Майор Ковусов кабинете гирип-гирмәнкә бөлүмиң начальниги Атаев онуң ал-ыетинден алды.

— Нәме үчин ишиң сүйренжеңлиге салярсыңыз? Нәме үчин мениң буйругымы бержай эдензок? Өй таланяр... адам өлдүрилйәр... Сиз болса овнуҗак ишлере улашып, эсасы иши гайра чекдирйәрсиниз. Нәме үчин?

Начальнигиң газап атына атланмагының себәбине инспектор хем дүшүнип дурды. Дүйн ол телефонда Ягмыр Байрыевдир Язлы Мередовы туссаг этмеги буйрупды. Ковусов «гөрерис» дийсе-де, олара женаятда айыплар ялы етерлик субутнаманың ёкдугына гөзи етйәрди. Ол өз пикирини женаят агтарышың начальниги Оразова хем айдыпды. Йөне, нәме үчиндир, ол хем Атаевиң талап эдиши ялы хениз дүйпли барланмадык фактлара эсасланярды. Оразов билен эдилен гүрүң хакындасына геленде, Ковусов начальнигиң гахарланмагының себәбини дине Оразовдан гөрди. Оразовың ери геленде өзүни кемситжек боляндыгыны, иш башармаян эдип гөркезжек боляндыгындан, ол өңрәкден бәри аңярды. Хакыкатданам, Оразов онуң башаржанлыгындан, ишгәрлериң арасында гүнсайын артян абрайындан хедер эдйәрди, «Мениң орнумы алар» дийип горкярды. Начальнигиң «овнуҗак» ишлер» диййәни инспекторың ачыламаңгалан огурлыкларының үстүнде ишлемеклигиди. Хава, Ковусов оларың хем үстүни ачмалыды. Ол огруларын тутулмагы, гөр, нәче женаятың өңүни алып билжекди. Белки, шоларың үсти билен Ковусов ховплы женаятчылары тапар. Шейле фактлар онуң иш тежрибесинде аз болманды. Шол себәпденем, Атаевиң «овнуҗак ишлер» диймеги Ковусовы шарпык чалнан ялы этди.

— Менде овнук иш ёк, ёлдаш майор... Галыберсе-де, сизиң буйругыңыз субутнама дал — дийип, Ковусов өз гезегинде сесине бат берди.— Байрыевдир Мередовың женаятчыдыгыны субут эдйән факт хениз аз, иш чиг — диенде, Атаев онуң сөзүни бөлүп, оңа бармагыны чоммалтды.

— Ол хачан бишжек? Хачан?

— Мен сизденем бетер ховлугян, ёлдаш начальник.

Йөне ховлугып кануны бозмага богнум ысанок, асыл бозмага хакым-да ёк. — Ковусов голтугындакы папканы начальнигиң өңүнде гойды. — Ине, окап гөрүң!

—Герек дәл — Атаев папканы инспектора тарап сүйшүрди. — Саңа субутнама герекми?.. Машының эеси аньк... Женаят болан ерден тапылан ав түпеңиң эеси беллими?

— Хава белли.

— Шол түгендир машының женаятың болмагына дахылы бармы? — дийип, Атаев столуң үстүнден галам алып, оны ол элинден бейлеки элине гечирди.

— Дахылы болмагы мүмкин. Йөне булар ол ики субъектиң шол женаяты эдендигини субут эденок. Селжерлип гөрүлмедик фактлар хениз кән.

— Нәме гарашярсыңыз? «Багышлаң, шол женаяты мен этдим» дийип, гапыдан оларың өзлери геләер өйтдүңизми? Гелмез. Бирнеме батыргайрак херекет этмек герек, гүман эдилйәнлериң бокурдагындан мәкәм гысың. Ол ёк, бу ёк. Мен-ә сизе дүшүнип билемок, майор.

— Бу гүн кануны бозуп, эртир «Багышлаң, ялңышыпдырыс!» диймеги менем башарамок, ёлдаш майор.

— Иш башармаяндыгыңызы өңрәк айтмак герек, башарянам тапардык — дийип, начальник элиндәки галамы гахарлы оклап, йүзүни совуп отурды-да, телефона элини узатды. Гөтериши ялы-да трубканы орнунда гойды.

— Гөзлег гечирмеги дәл-де, кануны бозмагы башарамок. Мениң өз гыссагым өзүмде. Эдилен иш аз дәл. Сиз иш билен долы таныш дәл ахыры. Маңа-да ынанмаҗак боляңыз — дийип, инспектор папканы ачып, ичиндәки кагызлары дөрүп башлады. — Кәте өзүмиз ховлугяс, кәте она бизи межбур эдйәрлер. Шейдибем болян женаятлары долы, хер тараплайын барлап етишемизок. Хайсыдыр бир гүман эдилйән субъект «мен этдим» дийсе, болан женаятың әхли гүнәсини шонуң үстүне йүклежек боляс-да, хакыкы женаятчыны ятдан чыкарып, өз аягымыза өзүмиз палта уряс. Бу гөзлеги хем шонуң ялы этдирҗекми сиз?

Начальнигиң йүзи гызарды, гөзлери тегеленди.

— Ёлдаш Ковусов, дийҗек сөзүни билип айт! — дийип, Атаев «сизи» унудып «сене» гечди. — Мен якамдан тутмаң нәме сен? Ким саңа иши йүзлей барла дий-

йәр? Көп җенаятларың ачылман галмагыны талап эдилмегинден гөрйән-дә?

— Талап хакда бу ерде гүррүң эдемок. Талап башга, ховлугып иши харсал этмек башга. Бөлүмиң хемме иши дөрт-баш адама башартмаз. Мен шуны унудяс дийжек боляң. Аңа, онсоң ишгәрлер етишип билмеселер, ишиң хили нәхили болар өйдйәрсиңиз? Җенаятың көки дернелерми, җенаят азаларымы? Биз болса, кәте дүйпли иш гечирмезден сан билен җенаяты азалтҗак боляс. Ине, мениң дийжек задым.

— Бесдир! Ёлдаш майор, сиз өз ишиңиз билен болуң! — дийип, Атаев ене «сизе» гечди. — Сиз өз пикириңизи бөлүмиң ишгәрлерине дуагүйнама этмекчими?..

— Багышлаң, энлик боюнча айдайдым. Галыберсе-де, олар екс мениң пикиримем дәл. Хава, бөлүмиң ишгәрлериниңем көпүси шу пикири орта атяр. Сиз олары диңләп гөрүң. Шонда бу пикириң дүйбүнде нәмәниң бардыгына гөз етиресиңиз. Ишгәрлериң иш нетижесини-де селҗериң. Ёгсам сув гетиренем, күйзе дөвенем бир боляр. Бу ягдай оларың ише болан хыҗувыны артдырармы?

Начальник орнунда отуруп, инспекторың папкасыны онуң өңүне сүйшүрди. Соңра гахарлы назарыны Ковусова дикди.

— Йөне нәме үчин мениң буйругымы берҗай этмекден боюн гачырярсыңыз? Уставы унутдыңызмы? — дийди.

— Унудамок. Йөне сизем үстүме гыгырып дурман-да, шу гезлеги маңа ынанан болсаңыз, мениң пикирими диңләң, ёлдаш начальник. Ине, түпеңиң эеси Байрыев. Җенаят боланда, ол командировкада экени. Оглы ярагы танышына берипдир соңам йитирдим диййәр. Хениз муны долы барлап етишемок мен. Ол машгала билен оглы билен танышдым. Байрыев Ягмыры велин тусса га алмак үчин эсас ёк. Инди Мередов Язлы хакда. Догры, онуң машыныны җенаят болан ерде гөрүпдирлер, муны эксперт хем алнан тигир ызларының эсасында тассыклаяр. Машыны шол посёлога сүрүп әкидениң кимдиги тассык дәл. Бу бир. Икинҗиден, Нурыевиң аялының гөркезмеси боюнча өйден йигрими үч муң манат пул огурланыпдыр. Ол пул ниреде, оны ким огурлапдыр? Язлы шол агшам өйлерине бармаяр, өз сөйгөн гызы Майса билен илки достуның өйүнде, соңра-да көчеде

машынлы гезйәр, шонданам кеселхана гетирилйәр. Догторлар онуң жүбүсинде үч манат пулуң боландыгына кепил гечйәрлер. Пул киреде? Байрыевиң ав түпенини алан гражданин хениз тапыланок. Гөршүңиз ялы, эдилмели иш кән, етишип боланок, ёлдаш начальник.

Майор Ковусов начальниги гөзлегиң гидиши билен таныш этдигиче Атаевиң бүршен гашлары язылып башлады. Эгер Атаев гөзлегиң ягдайы билен өңрәк таншан болсады, гахарланмазды, онда ягдай башгача боларды. Инди ол муңа дүшүнсе-де, мертебесини песелдеси геленокды.

— Сизиң кемчилигиңиз үчин таяк илки маңа дегйәр, шоны унутман. Мен сизе улы ынам эдйән. Гөрйән вели хениз-ә сиз ол ынамы өдәп билензок.

— Мүмкин. Элбетде, йүк агыр болдугыча оны гөтерип барян кичи гөрнер. Улаг болмаса, нәме етишип боляр. Улаг берин. Көмекчи бериң, онсоң...

— Ханы бөлүмиң машыны?

— Женаят агтарыш бөлүминде екеже машын бар. Ол хем бизе етенок.

Атаев бираз пикирленип отурды-да, телефона япышды.

— Елдаш капитан, бу мен. Инспектор Ковусова бир хепделик енил машын беркит. Нәме? Мен сенден машын етишйәрми я ёкмы дийип сорамок. Тапмалы!.. Хол, кадрлар бөлүминден ал-да, бер. Эдил шу вагт. Хава. Гетир. буйруга гол чекерин. — Начальник трубканы шакырдадып орнунда гойды.

— Ене ярым сагатдан сизиң ыгтыярыңыза машын бәрар. Улаг берйән. — Ол ене телефона япышды. — Елдаш подполковник, Ковусовың ыгтыярына, көмекчи хөкмүнде ики ишгәри берин. Нәме? Ишгәр ёк болса, яшын кабинетлериң биркисини, кагыздан айрың шолары. Чагырын! Бир хепде болса-да оңшук эдер — дийип, начальник телефоның трубкасыны элинде саклап: «Ене нәме герек?» диййән ялы Ковусова серетди.

— Ярдам эдилсе, женаятың чалт ачылмагына говы. Саг болуң, ёлдаш начальник. Багышлаң, сакланып билмедим. — Ковусов бирнеме өте гечендигини дүшүнип, ондан өтүнч сорады.

— Бар, тиженижек бол! — Атаев трубканы орнунда гойды-да, хашлап улудан демини алды. Соңра чеп элини маңлайына дирәп, бираз пикирленип отурды. Ковусов-

сов гахарланып дийсе-де, онуң сөзлеринде ойлакмага, өлчермэге зат ёк дэлди.

* * *

Шондан дөрт гүн геченсоң, Ковусов Сапарың гөзлегине чыкды. Язлының, Майсаның гөркезмелери хакда ол көп ойланды. Язлының: «Женаят болан агшам машыны Сапар диледи, кеселхана сүрүп гитди» диймеги Ковусовы иңкисе гойды. Шондан соң тизрэк Сапары тапып, онуң билен гүрлешмек хыжувы оны ховлукдырды.

Ковусов гапыны нэче какса-да, гапы ачылмады. Ол ене какды, соң жаңыны басып гөрди, ичерден сес чыкмаярды. «Нирэ гидендигини, нирелде ишлейэндигини бир билип гидейин» дийип, ол Сапарың өйүниң габат гаршысындакы гапыны какды.

— Сизе ким герек? — дийип, гапыны ачан гожа гөзүнден әйнегини айрып, инспекторы сыклады.

— Шу гоңшыңызы гөрҗекдим — дийип, инспектор гожа билен саламлашды.

— Шол ичерден сес чыкмаянына бирнэче гүн болды. Ол нирэдир сумат болайыпдыр өйдйэн. Өйүнде бар болса-ха гохуны бир эййәм өзүңизем эшидердиңиз.

— Бирначе гүн дийдиңизми. Узага гиденде сизе дуйдурмаярмы ол?

— Өң-э айдып гидйәрди. Ёк, хич яңа хем гиден дәлдир, ол якында болмалы.

Гожаның бу сөзлеринден соң Ковусовың келлесине хер хили пикирлер гелип долды. «Ол нирэ гитдикэ? Я бир хелэкчилиге дүчар болуп ятырмыка? Женаятың пидасы...» Ковусов бираз пикирленип дурандан соң, Сапарың өйүни барлап гөрмеги йүрегине дүвди.

— Сизиң адыңыз?

— Гуллы.

— Гуллы ага, мен милициядан, майор Ковусов. — Ол документини гөркезди.

— Милициядан болсаңыз өрэн оңат.

— Гоңшыңызың өзи болмаса-да, ичерисине гөз айлайсак боларды, гапыны нэхили ачаркам? — дийип, ол гожа йүзленди.

— Ол аңсат-ла. Сапар өйүниң бир ачарыны маңа-да гойярды, эгер алмадык болса хәзир гөрейин — дийип,

гожа өйүне гирди. Деррев хем ызына чыкды. — Ине, ачар. Соң маңа кәемесе ол.

— Ене бир шаят тапың. Квартира үч болуп гирсек, ол хакда протокол дүзүп прокуратура дуйдурсам, сизе-де кәемез, маңа-да. Гоңшулардан ене бирини чагырың.

Гоңшуларың гатнашмагында майор Ковусов Сапарың гапысыны ачып, отаглары гөзден гечирмәге гиришди. Гапыдан гиренден якымсыз ыс онуң бурнуна урды. Майор сеңригини йыгрып сакланды-да, ысың хайсы ерден гелйәндигини аңшыржак боляи ялы ачык гапылара бойнуны узадып гөрди. Соңра ол ашхана гирди. Онуң ичи гөрер ялы дәлди, гап-чанакларың кәси столуң үстүнде, кәси хем ерде ятырды . Оларың ичинде ийилмән галан нахарлар гатап галыпдыр, хеңләпдир, гаралыпдыр. Бош чүйшелериң энчемеси гапының агзында, газ пежиң янында пытрашып ятыр. Полуң үстүне гачан соган, картошка, колбаса бөлеклериниң кәбири басгыланып тагта елмешип галыпдыр төверегинде сачакчылар гыбырдашярдылар. Майор бу гөрнүши узак сынлап дуруп билмән чалт ызына доланды.

— Ол шунда ятяр — дийип, Гуллы ага Ковусова төрки отагы гөркезди. Отагың ичи доңуз дөрен ялыды. Ковусов башыны яйкап Гуллының йүзүне серетди. — Ине, отагың сакланышы! Не бир гөзел жайлары гөзгыны сакляярлар. Шейле хапа отага гирмәге нененси хет этдикә?

— Өң, онуң какасы яшаярка, жай гүл ялы сакланярды... Инди болса...

— Ол бу жайда хачандан бәри яшаяр?

— Ай, инди, үч-дөрт йыл-а болапдыр. Сапарың улы доганы машгаласы билен яшады-да, газчыларың шәхерине гөчүп гитди. Шондан соң бу квартира Сапара галды. Бирки ёла онуң какасы гелип, кәйәп дагы эдип гитди. Кәте эжеси гелип гидйәрди. Өңрәкден бәри оларам гара береноклар бу тайык. Буларың гохундан биз-ә халыс болдук.

Сапарың хем-де онуң «танышларының» гохундан ёке Гуллы дәл, бейлеки гоңшуларам бизар болупдылар. Кәте хем олар Сапарың гапысыны какып, гыкылыкларыны бес этмеклерини талап эдйәрдилер, кәйинип гидйәрдилер. Хер гезек Сапар олара сөз берсе де, сөзүнде тапылмаярды. Өйүнде гүпүр-такырлык, магнитафоның батлы сеси ятмаярды. Ёкаркы гатда яшаян гарры аял

милиция-да арз эдип гөрди. Участок инспекторы хер гезек геленде Сапар өйүнде тапылмаярды. Шондан соң милициядан бу жая гара берен болмады.

— Жайымы чалышжагам болдум... чалышмага аматлы жай тапылмады. Ёгсам-а... — дийип, Гуллы столуң үстүнде хатарланышып дуран бош чүйшелере эсетди. — Ине, онуң шундан башга гүйменжеси болмаса нәтжек? — Бейдип йөрме-де, ишле, шу ичгиден эл чек — дийип, менем-ә оңа кән гезек айтдым, этмеди дийленини.

Майор үч отагың үчүсине хем гирип, ичерини мазалы сынланындан соң, ене-де Сапарың ятян отагына гелип, телефонын янында отурды. Соңра эляглыгы билен трубканы тутды-да, ишлейшини барлады. Трубкада гүгүлды эшидилйәрди. Ол телефонын номерини блокнодына язды. Соңра Гулла йүзленип:

— Сиз Сапарың хас якын гоңшусы. Айдың, ол ики отагда ким яшаяр? — дийди.

—Хич ким.

— Онда онуң еке өзүне мунча отаг нәмә герекка?

— Гереги ёк. Йөне какасы: «Сен шулара эе бол. Өйленерсиң, машгалалы боларсын, жайдан көсенмерсиң» дийипдир. Хава, өңрәк өзи ялы бир саллах яшады. Ол гиденсоң ене бир эр-хелей яшады. Нәме үчиндир, оларам чалт гошларыны алып иирәдир гитдилер. Шондан соң кимиң яшаныны мен-ә билмедим.

— Ким яшажакды, өзи ялы сәллахлар хачан гөрсең чилим кукедип отырлар. Мен-ә билемок велин, адам-а кән гелип гидйәр бу жая — дийип, икинжи шаят гахарлы гүрледи.

— Сапарың аялы ёкмуды?

— Эй, ёлдаш майор, нәме дийсемкәм?.. Ол: «Бу мениң гелинлигим» дийип эййәм үч-дөрт гызы-ха гөркезди. Мен-ә шу чакың яшларына душунйән дәлдирин — дийип, Гуллы элини салгап гойберди.

— Сапарың ишлейән ерини айдып билмермисиңиз?— Майор блокнодына ене нәмедир бир затлар беллемекчи болды.

— Ол өңрәк оңайлы иш болса дийип яныма гелди. Менем: «Йөр, бизиң заводымызда ишлэй» дийдим. Ол: «Ёк, гара иш маңа боланок» дийди.

— Диймек, окувыны ташлап, хич ерде ишлемән йөрүпдир-дә.

Ковусов отагың ичиндәки затлары агдарышдырып

бирин-бирин гөзден гечирип угрды. Ол Сапарың өзи хакда, ёлдашлары, танышлары хакда, онун яшайшы хакда анык маглумат алмагың аладасындады. Хатлар, адреслер, телефон номерлери — ине, булар Сапар хем-де онун төверегиндәкилер хакда оңат маглумат болуп билжекди.

Майор отагың ортарасында дуран көнелишен язув столуна гөз айлады. Ёкаркы чекер улулы-кичили букжалардан, эпленен кагызлардан хырын-дыкынды. Ол чекерин ичиндәки хатлары режеләп, столун үстүне үйшүрди-де, бейлеки чекерлери ачышдырып гөрди. Оларың ичинде хер хили суратлар, язылып гутарылмадык дептерлер, конфетдир печенье долапан гапыржаклар, күшдүң пиядалары, галам хем-де гайры затлар үйшүп ятырды. Ол суратлары топлап, яңкы хатларың үстүнде гойды. Соңра магнитофон лентасына элини етирди, оны-да айратын бир кагыза долады. Китап шкафының айнасының ич йүзүне елменен сурат Ковусовың үнсүни өзүне чекди. Гейнүвли, овадан гыз Сапарын элинден тутуп йылгырып дурды.

Столуң чекеринден тапылан хатлар, бирки сурат хем магнитофон лентасы диймесен, протокола башга зат языламады. Инспектор язан протоколыны шаятлара гол чекдирип, бөлүме етмәге ховлукды. «Бай, вагтың чалт гечәйшини! Гүрлешмәге чагырыланларам-а гарашяндырлар».

Догрудан-да, бөлүмде оңа гарашярдылар. Гарашянларың арасында Ягмыр хем барды.

Ковусов илкинжи нобатда оны янына чагырды. Ол Ягмыр билен эййам ики гезек гүрлешипди. Хер сапарам онун шол бир хеңиди. Инспектор Ягмырың нәме-де болса, бир зады айтмакдан сакланяндыгыны аңярды.

Ковусов Ягмыр билен ярым сагат гүрлешенсоң, Сапарың өйүнден алып гайдан суратларыны гөркезди.

— Шу суратларың арасында, хей танаяныңыз бармы?

— Буларың хич хайсынам танамок. Шу отураны танаян. Менден түпең дилəп алан шол, Юрий. — Ягмыр сураты инспектора узатды.

Сурата середип отурышына Ковусов пикирленйәрди. «Дүшнүкли... Юрий хем Сапарың досты. Ялы — Сапар — Юрий. Үчлүк. Эйсем, Ягмыр бу топара гошулмаярмыка? Барлап гөрмели».

— Юриден өзгесини танянызок-да? — диййп, Ковусов суратлары сумка салды.
— Ёк, танамок.
— Хәзирликче сиз бош, гайдыберин.
Иш гүни гутарандан соң хем шаятлар билен гүрлешмек инспектора эсли иш болды. Ковусов столуң үстүнден кагызлары йыгнашдырып угранда, Сапарың өйүнден алнан хатлара онуң назары дүшди. Ол чилим отланды-да, Сапарын какасынын язан хатларыны окамага гиришди.

Биринҗи хат

«Оглум кеселханадан гелйәнчәм, гарашмаян гидипсиң, онда хем эжең билен гахарланышып гидипсиң. Гелсем, эжең йүрегини тутуп дерман ичип ятыр. Оны аяга галдырмак үчин бир ай вагт герек болды. Доггорлар сак болсун, олар хемаят эдайдилер, ёгса, эжеңе нәме болжагы белли далди.
Сениң бу этмишини селжерип гөрдүм, ине, нәче гүндүр пикирленип, гайга батып йөрүн, хич пикирими жемләп билемок. Сениң болшуң, эжең бейдип азар чекмеги мениңем йүрегимде битмежек ыз галдырды. Халишинди йүрегим санжып, демими берман хелэклейэр.
Сен шонда бир айлык бэбежикдиң. Бир гүн ишден гелсем, отагың ичинде эжең сени гөтерип, ики-яна йөрейәрди. Сен аглаярдың. Соң мен сени гөтердим, ондада сесиң ятмады. Мен института гитмәге ховлугярдым. Сени аглатмажак болуп, мен шол агшам института ач гитдим. Гелсем, эжең хенизем сени гөтерип йөрди. Ол сениң билен биле аглаярды. Мениң болса йүрегим элли пычак санжылан ялы аваярды. Сени гезеклешип гөтерип гижәни гечирдик. Эжең маңа дөзмеди.
— Бар, сен бираз иркил, ёгсам ише ярамарсың — дийди.
— Сенем-ә ядансың — диеними, ол: — Ядасам нәдейин, чыдамалы бор-да — дийди.
Биз үч гижәни шейдип гечирдик. Дөрдүнҗи гүн доггорлар бизе көмеге етишдилер. Шонда сениң гулагың агыряң экени.
Шейле укусыз гижелер көп боландыр, оглум. Сен болса эжең ирряк укудан ояраны, юмуш буйраны себәпли гахарланыпсың, онуң йүзүни алыпсың. Ханы,

айт, эйсем йигрими яшлы йигиди эжеси укудан оярмалымы? Өзүнем шол ялталык себәпли, энче гезек сапакларына гатнашып билмәнсиң, сонунданам окувдан ковлупсың.

Оглум, сен биздиң чагамыз болсаң, хич болманда догры ёла дүшүп, ол ёлы өзбашдак гечип билйәнчәң бизе эермели ахыры. Хатда, хайванлар хем муны унутмаярлар.

Сен биздиң ынжаяндыгымызы билйәмиң? Билмейән болсаң, билмели. Чага ата-энәниң өмрүни узалдыбам билер, гысгалдыбам. Олары багтлам эдер, бетбагтам.

Сен «Мени эклемек, окатмак сизиң боржуңыз» дийипсиң. Кәмилик яшыңа етйәнчәң, ол биздиң боржумызды. Биз оны унудамзок. Окувыңы гутаряңчаң башардыгымыздан көмек эдерис. Хер айда элли-алтмыш манат иберйәс. Эйсем бу азмы?

Сен «Сиз мени говы гөреңзок дийип, эжеңе игенипсиң. Дәли тентек болаймаса, өз чагасыны говы гөрмейән ата-эне ёкдур. Йөне сен муңа хениземем дүшүнмежек болярсың. Биз сениң тертипли болмагыңы, окат окамагыңы, ишлемегиңи талап эдйәрис. Яш вагтың сен гүнәңем гечердик, чүнки сен хениз яшдың, хич зада дүшүнмейәрдиң. Инди сенден талап этмәге вагт етди. Инди эден-этдилигиңи, эрбет гылыкларыңы биз багышлап билмерис. Эгер оны багышласак, өз элимиз билен сени бетбагт этдигимиз болар.

Саңа ата-энәниң талабы яраньок. Чүнки сен өз-өзүңден талап эдип билеңок. Бу эркисизлигиң нышаныдыр, оглум эркисизлик ялы эрбет хасиет ёкдур. Эгер аял өзүне эрк эдип билмесе, хер етениң ызына дүшер, непасыз болар, эркек киши болса бинамыс, нәкеслере ойнатгы болар. Ол адама хич ынам эдип болмаз, чүнки оны ислән вагтың, ислән задыңы этмәге ырмак аңсатдыр. Шуны ятда сакла, оглум. Биз сениң хакыңы иле-гүне, ата-энә пейдалы адам болуп етишмегиңи ислейәрис. Перзентлик боржуңы бержай этжек болсаң, бизи ынжытма, окат бол, оглум. Хатыңа сабырсыз гарашяс.

Икинжи хат

Оглум, хатыңы алып, окап ене гайга батдым. Биз-а саңа ока, хүнәр ал, ишле, пәхалар адам бол диййәс, сен хем ене бизи гүнәкәр эдйәң. «Мени өйлендирмесе-

низ, окувам келлә гиренок, ишем ядa дүшенок» дийипсиң. Шу айдянларыңа өзүң дүшүнйәмиң, пикирлендиңми?

Ине, сен төтәнден икүч сапар бир гыза душупсың-да, онуң билен кино гидип, индем: «Мен оны сөййән, өйленжек» дийййәң. Сөййән болсаң, ягдайың чатса, өйленсе-де болар. Йөне оны сөййәндигиңи анык билйәңми? Догры, ол гыз билен сөзүң алшандыр, оңа сының дүшендир, сулхунам аландыр оны. Йөне йүрекде хениз сөйги дуйгусы дөремедик болса нәтжек?

Гой, сен хакыкатданам оны сөййәнмишиң-дә. Ол гыз сени сөййәрми? Белки, ол гызам хениз сөйгиниң нәмедигине, машгала гурмак меселесине дүшүнйән дәлдир. Гол тутушып көчеде гезмек, пынхан ерде өпүшмек, сөйги дәлдир. Сен ол гызың ички дүнйәсине-де гөз етиржек болмалы. Соңра өз йүрегиңи, өз дуйгыңы барлап гөрмегиң герек. Мунуң үчин пурсат, сабыр-такат, акыл-пайхас герек. Маңысыз сөйгиниң, оңа пархсыз гарамагың нәхили эрбет нетижелере гетирйәндиги барада энчеме мысаллар гетирсе болар. Эйсем кәбир «сөйүшйәнлер» йыла етмән айрылышярлар, шейдип дул аялдыр етим чаганың саныны артдыряр. Олар дилем таярлар. «Биз сөйгүде ялңышыпдырыс». Пикир бер: «Ялңышыпдырыс». Сөйгүде ялңышмак болмаз, эгер ялңышян болсаң, онда сөйги ёкдур. Гөрдүңми? Хакыкы сөйүшйән адама бирек-биректен айрылышмага екеже, диңе екеже себәп бар — олам өлүм, хут шол.

Оглум, мен сенде сөйги дуйгусының дөремегине гаршы дәл. Ол дуйгы бу гүн болмаса, эртир дөрәр. Мен сениң сөйгә йүзлей гарамагыңа гаршы, сөйүшмегиң нәхили жогапкәрлидигине дүшүнмейәндигиңе гынаняр. Сениң бу гелеңсизлигиң өмрүңе зепер етирер. Ине, мен нәме үчин ховсала дүшйән.

Сен, оглум, өзүң зәхмет чекмән, диңе маңа бил багланян. Ёк, бу боланок. Мениң ягдайымы сен гөрүп дурсуң ахырын. Кесел басмарлаяр, ол эрбедине тутса, мен еримден галып билемок. Вах, ярасам, сениң яныңа барып, икичәк отурып гүрлешжек, хат язып азара-да галжак дәл. Эженем оңчаклы яравлы дәл. Биз пенсия пулумыздан артдыржак болуп хер көпүги тыгшытлы харчлаяс. Сен хем шол артдырып иберйәнже пулумыза кейп чекиң көчеде энтәп йөрүпсиң. Өзүни оңармадык йигит нәхили машгаланы оңарар, эклә?

Ата-энәниң хасабына, мугтхор хөкмүнде яшаянларың

гүзераны дашындан гөрәймәге оңат ялам болса, аслында жуда песдир, ол нәче узак довам этсе, шонча-да эрбетлешйәндир. Бир мысал. Бизиң бир ишгәримиз карз-ковал эдип зордан диен ялы оглуны өерди, соңра бәш йыллабам оглудыр гелнини экледи. Какасы арадан чыкансоң, говы гейинип, оңат иймәге өверенен йигит барына канагат этмеди. Тейахырым огурлыга йүз уруп, туссаг эдилди. Ине, мугтхорлугың соңы нәхили боляр.

Гараз оглум, гыз сөймезден озал, өйленмезден өңүрти сен өзүңи расла, догры ёла дүш. Эгер сөйүлжек болсаң, илки билен сөйги угрунда, багт үчин ну̇гта гөреш, дер сачып зәхмет чек, акылыңа айлан хакыкы адам бол. Хакыкы адам болмасаң, сенде сөйгем болмаз, машгала-да. Шу хаты ока-да мазалы ойлан!

Үчүнжи хат

Оглум, нәме хатымыза жогап береңок. Я иберен хатымы алмадыңмы? Хат язып аныкладык, окувы ташланыңа эййәм икң йыл болупдыр. Елдашларың айтмагына гөрә, сениң белли бир ишлейән ериңем ёк болара чемели. Оглум, Сапар жан, бу нәтдигиң сениң: икң йыллап бизи алдап йөрүпсиң? Мунуң себәби нәме?

Өйден гитмәнкәң, хайсы окувда окап, хүнәр алып билжегиңи айдыпдым ахыр. Айдыланы этмедиң. Мен-ә сениң ызыңдан гитмәге ярамок, эжеңем мениң янымдан айрылып биленок. Ана онсоң, налач кәйинип, гахарланып, сениң гирен училищәң билен разы болдук, ынам этдик, белки, бу окувда оңат окар дийип умыт этдик. Гөр болян заты: не окаяң, не-де ишлейәң. Бейдип хачана деңич гезерсиң? Бидерек гечен йылларың өвезини хачан доларсың?

Адамың өмри чәклидир, онуң екеже минутыны хем бидерек гечирип болмаз. Хер кимиң өз максады узак-узак гечмели ёлы бар. Шонуң үчинем ховлукмалы. Сен Н. Островскиниң дoгтора: «мениң ене нәче өмрүм галды. Эгер азалан болса, иш сагадымы икн эссе артдыржак» диен сөзлерини, белки, эшидендирсиң. Островский ховлугярды, өрән ховлугярды. Ол шол галанжа өмрүни иң ёкары нетижели ишлемекчиди. Аз ишлесе, гелжек несле аз мирас гоюп гитмеги өзүне кемлик билйәрди.

Ери, ол шәхерде сениң кимиң бар, ким сени эклежек?

Ажам бир гүн гезерсиң, икинжи гүн велин, огурлыга йүз урмалы боларсың. Шейдибем, ислемесең-де огры боларсың. Ине, бизиң сен хакда эдйән пикиримиз. Кәте атаэнең саңа пул иберйән болса, чөрек ёлаян болса, ине шол бетбагтчылыкдан сени сакламак үчин эдйәр. Сен она өзүңче, нәдогры дүшүнйәң.

Багт дийилйән, элбетде, лотерея ойны дәл, төтәнден бижәне дүшаенок. Багт үчин гөрешмели, жепа чекмели. Оны көчеден, ресторандан, сейил багындан гөзлеме, зәхметден гөзле! Ресторанда коньяк ичйәнлер, машында гайшарылышып гезйәнлер, гызылдан диш гойдуряңлар багтлы дәл-де, пәк зәхмет чекйәнлер, ил-гүни гуваңдырянлар, ата-энәни сылаянлар, дурмушда чуңңур ыз галдырянлар багтлыдыр.

Гадымдан гелйән накыл бар, ишсизден хатла ятан дашам говудыр, чүнки оны гурлушыга улансаң боляр. Зәхмет чекмесең сең бахаң, гадырың хол тозап ятан чәгече-де ёкдур. Галыберсе-де, ишсизлик адамың бедениңи чүйредйәр, онуң акылына зепер етирйәр.

Яшайшың белли кануны, белли угры бардыр. Ондан чыкып яшап болмаз, муны унудянларам мен гөрйән, оларың гүни гөзгыны. Мен үч-дөрт йыл өң отлуда баряркам, Гурбан диен ёлагча душдум. Чай башында ол өз ыкбалындан зейренди.

Гурбаның женаятчылык ёлы уруш йылларындан башланыпдыр. Бир кило чөрек — кесекиниң пайы оны гүрмә гетирипдир. Шондан соң ол нәхилидир када-кануна, хөкүмете гахарланып башлапдыр, түссаглыкдан чыкансоң, эне тәзе женаята йүз уруПдыр. Шейдип, өмрүниң эсли бөлегини түссаглыкда, гачып-тезип, мүгтхорчулык билен гечирипдир. Элли яшлы адамың гөзяшы эдишини бир гөрсеңдиң. Ол инди ишлейәр, машгаласы-да бар, йөне ол этмишине өкүнйәрди, оны нәлетлейәрди.

Ил ичинде яшажак болсаң, дурмуш гуржак болсаң — ил угруна йөре, дурмушың кадасындан чыкма!

Оглум, тертипсизлик элхенч затдыр. Тебигатам, әхли жандарларам белли тертипде яшаяндырлар. Шол тертибиң бозулан еринде иңңән эрбет хасыдалар боляндыр. Адамың бедени, әхли дамарлары-да белли тертипде яшамагы оңат гөрйәр, шонда олар сагдын боярлар. Ине сенем, оглум, шу када боюн эгмесең, өз тертипсизлигиң себәпли жезаланарсың.

Дөрдүнжи хат

Сапар жан, нәлер ёлуңа гөз дикдим, гарашдым, гелмедиң, хат-хабарам эдеңок. Оглум, шейдип мениң хатларыма жогап язман йөржекми? Кәте телефон эдибем сени өйден тапып билемзок. Ниреде гезйәң, нәме кәр эдйәң, халың неһен? Келләме эрбет пикирлер гелйәр, гижелерине басырганып ятып билемок. Әлбетде, бу кеселимиң агырлашмагындан болаймагам әхтимал. Йөне нәмеден болса-да, хеләк болян. Я-да бейик ган басышынданмы, гараз, келләме таяк деген ялы, тей гөзүме укы геленок. Ине, онсоң шол ичими хүмледип ятырын.

Оглум, сен хакда мениң гулагыма эрбет хабарлар гелип етйәр. Мен ол гүррүңлере ынанмажак болярын, ынанман дурубам билемок. Айдыляңлар догры болса, сен хениземем ишлемән гарындашлардан, мениң танышларымдан карзына пул алып йөрмүшиң. Ах, сен нәлеткерде шейдип йөрмәге утанаңокмы?

Оглум, биз еке, үстесине-де икимизем кеселбент. Инди бизиң яшымызам бир чене барындыр, йыкылсак галып билемзок. Сен бизиң янымыза гел. Жай хакында мен исполкома хат язарын. Белки, шо жай болмадык болса, өзүң ялы огланларың арасында умумы ятакханада яшап, мугаллымларың гөз өңүнде болсаң, шу ягдая дүшмездиң. Сениң шу гөзгыны ягдая дүшмегиңе менем гүнәкәр болупдырын.

Оглум, мениң дурмуш ёлумы сен билйәнем дәлсиң, ол хакда саңа гүррүң бермәндирин, муны герекдирем өйтмейәрдим. Ялңышыпдырын, өрән хата иш эдипдирин. Бизиң гөрен гөргүлеримиз хакда эжеңем дил ярмадык болса герек. Бол чөрек, йылы ёрган, арасса дүшек — булардан башга сениң гөрен задың ёк. Шонуң үчинем дурмуш хемише шейле боландыр, индем шейле болмалы дийип ойланыпсың.

Оглум, көп язмага менде гурбат ёк. Эгер ата-энаниң берен дузуны өдежек болсаң, гел-де, шу өе эелик эт».

Сапарың какасының хатларыны окансоң, Ковусов башыны яйкап, бирселлем пикирленип отурды. «Болса-да, перзент үчин ата налыш чекип билипдир... Сапар бу хатлары окамадымыка? Окан болса-ха...» дийип, ол столуң чекеринде хатларың ятышыны гөз өңүне гетирди.

Ики букжадакы кагызлар тертипсиз чашышып ятырдылар. Дөрдүнжи букжа болса хатда ачылмандыр хем.

Хава, Ковусов ялңышманды. Сапар какасының биринжи хатыны алып, илки-хә гахарланды, соңам вакырдап гүлди. Ичинденем: «Маңа сапак беренден йүз манат пул иберсе кем болмазды» дийди. Икинжи хаты ачып окамакчы болакда, букжаның ичине салнан кагызлары санады. Кагызың саны кәнди. Үч-дөрт сетир окап, зыңып гойберди. «Ене шол такал». Соңкы хатлары ол окамады.

Ковусов хатлары окап, өз какасыны, эжесини ятлады. Ол какасының йүз кешбини гөз өңүне гетирип билмейәрди. Какасы урша гиденде, Ата яңыжа үч яшыны долдурыпды. Соңам эжесиниң көнеже чит матадан тикип берен сумкасыны эгнинден асып, биринжи класа гатнап йөркә, сопбаш етим болуп галыпды. Какасының саралан кичижик суратына середип бегенйәрди, оңа гарашярды. Ол: «Эже, какам хачан гелер дийип соранда, эжеси улудан демини алып «Оңатжа окабер, каканам инди узак эгленмән гелер» диййәрди. Ата окувыны ыхлас билен окаярды. Шейтсе, какасы якын гүнлерде гелайжек ялыды. Йөне какасы геленокды. Үстесине бир гүн онуң эжесинем нирәдир гөтерип әкитдилер. Шондан эсли гүн гечейсоң, Ата эжесиниң хич хачан доланып гелмежекдигини, өзүниң хем инди оны гөрүп билмежекдигини дуюп галды. Ата гарры энесиниң элинде өсүп улалды. Дурмушың агыр, ажы гүнлерини башдан гечирди, хорлугам чекди. Эне-де оны ләликсиретмеди. Окатды, тербие берди.

Орта билими аланындан соң, Ата завода үше гирди. Агшамларына хем дружина члени хөкмүнде ол эли гызыл даңылы шәхерде жемгыетчилик дүзгүнини горамага гатнашды. Заводда ики йыл ишләп ишлемәнкә-де гөрелдели ишчи хем комсомол дийип, Ата милиция гуллугына гитмеги теклип этдилер. Ата боюн гачырмады, гитди. Кынчылык билен гөрешди, билмедигини өвренди, тежрибе топлады. Начальниклер онуң битирйән ишинден хошал болсалар, гуванcалар, бетпәл, тертипсиз башына гиденлер огры-жүмрүлер оны йигрендилер, жаныңа каст этжек болубам гөрдүлер. Ата урулса-да, яраланса-да, адына язылан горкулы хатлар алса-да бирҗик-де чекинмеди. Гуллуга вепалыдыгыны гөркезди.

Сапарың ики гаррыны әңредип йөрендигини билен

Ата гахарланды. «Эйсем, ата-энәниң мәхри билен өсүп-улалан, олар билен дурмуш ёлуна аяк басып йөрен адам багтлы дәлми? Эй, сен бидөвлет, олары ынжытмага ненең выжданың чатяр?» диййп, өз ичинден Сапары язгарды.

«Чагалар нәме үчин ата-энеден совашяркалар, нәме үчин олардан гачяркалар? Мунуң себәби нәмеде? Я биз, улулар, муңа гүнәкәрми? Ол башыны галдырды-да: «Ёгса-да, мениң оглумың ягдайы нәхиликә?» диййп, өйүне җаң этди.

— Ким?.. Гуванч, бу сенми, оглум? Врач гелдими? Гызгының нәхили? Эртир окува гидибер диййди? Өрән оңат. Нәме? «Эҗеме көмеклешйән»? Берекелла, көмеклеш оглум. Эҗеңе айт, мен гиҗрәк барарын. Ёк, иш кән. Боля, оглум, кән эгленмеҗек боларын.

Гүрлешип боландан соң, Ковусов ичини гепледи. «Оглум эҗесине көмеклешйәр. Өрән оңат! Бу гүн ол эҗесине көмеклешсе, эртир маңа ярдам эдер, соңам ишими элимден алар. Хакыкы огул ата-энәниң гиземез дөвлетидир».

Ковусов окап болан хатларыны папка салып отурышына ене-де Сапар хакда ойланды. Пикирини җемләнден соң, блокнодына шейле язгы этди: «Сапары шәхериң ичинден гөзлемели. Кеселханалары барламалы, оны тиз-ден-тиз тапмалы». Шундан соң, ол шаятларың гүррүңини тәзеден селәҗермәге гиришди. Оларың гөркезмесинден инспекторың гөвни сув иченокды. Гүрлешиленлериң тас хеммеси диен ялы җенаятда айыплап болайҗак белли субъектиң адыны айтмаярдылар. Экспертиза хем җенаят болан җайың якынында гөрлен «Жигулиниң» ызындан башга субутнама бермеди. Түпең... Хава, түпең болан вакадан азда-кәнде ыш берҗек ялыды. Пөне олам хениз-ә дилленипберенокды. Сапарың какасының язан хатларының мазмуны билен таншансоң, инспектор индп Сапары гүрлетмели диен карара гелди.

Гапы ачылды-да, подполковник Иллиев йылгырып гапыдан гирди.

— Ишләп отуранмысыңыз? — диййп, ол столуң үстүне гөз айлады.

— Гечиң, отуруң, ёлдаш подполковник, — Ковусов орнундан туруп, оңа өз гаршысындан отурмага ер гөркезди.

— Бәрдедигиңизи эшитдим. Өврәк геләҗекдим, сыпы-

нып билмедим. Алтынжы дүкандан оғурланан сагатларың номерлерини сагат бежерйан уссалара хабар берип гояндыгымыз ядындадыр. Номери догры гелйәр. Середип гөрүң — дийип, Иллиев элиндәки кагызы инспектора узатды.

— Ханы, герели! Номери догры гелйән болса...

Алтынжы харыт магазининде болан огурлык инди ики хелде бәри Ковусовың бөврүне санжы болуп дурды. Мундан ай ярым озалкы огурлыгың үстүни ачмак ики ишгәре башартмансоң, гөзлег иши инспектора табшырылыпды. Ол гөзлеге ымыклы гиришип угранда, гурлушыкчыларың посёлогында Ковусовың хәзирки дернев гечирип йөрен женаяты йүзе чыкыпды.

Огурлыгың болшы-да генди. Сенагат харытлары дүканының ич тарапкы эпишгесиниң айнасы дөвлүпдир. Айна бөлеклери эпишгәниң даш йүзүне гачыпдыр. Бу факт дүканың гаравулыны-да шүбхелендирйәр. Эгер айнаны огры дөвен болса, айна бөлеклери жайың ичине гачмалы. Хемише шейле боляр. Бу ерде велин, ол терсине. Эдил шу усулда соңкы бир йылың довамында шәхерде дөрт дүканың айнасы дөвлүпдир. Ол дүканларың эпишгелеринде электрик сигналлары огурдылыпды. Эпишге ачылдыгы я-да айна дөвүлдиги олар ишлемелиди. Нобатчы отага хабар гелмелиди. Ол гелмәндир. Огрулык хакда милиция гаравуллар жан эдйәрлер. Болан ваканы селжерип гөрмәге барланда хем дүкан мүдирлери: «Бизде огрулык боланок, алнан зат хем ёк» дийип, милиция ишгәрлерине дил хат берйәрлер. Шонуң эсасында хем дүканың эпишгесиниң айнасы онуң ичи сүпүриленде, төтәнликде болан зат» диен нетижә гелип, женаят ишини гозгамакдан сакланярлар. Алтынжы магазиниң мүдири велин, «Огрулык болупдыр» дийип, алнан затларың атларыны хем-де саныны язып берип, огруларың тапылмагыны талап эдйәрди. Мүдириң язгысында бәш сагадам барды. Ковусов бу огрулыгың үстүни ачып билмән көсенйәрди. Оңа кәбир ишгәрлер:« Болмадык женаяты гөзләп азара галма» хем диййәрди. Йөне инспектор оларың сөзүне гулак габартмаярды. «Шемал болмаса, чөп башы гымылдамаз» дийлен накыла йыкгын эдип ялтанман гөзлегини довам этдирйәрди. Шоңуң үчинем Иллиевиң сагат хакында гетирен хабары оны гуванлырды.

Ковусов нобатчының берен кагызыны гөзүне якын ту-

туп, серетди-де, блокнодының гатыны ачышдырып, огурланан сагатларың номерлерини беллик эден язгысыны тапды. Номерлери денешдирип гөрди. Хава, олар дең гелйәрди. Ол орнундан туруп, Иллиевиң элини гысды.

— Саг болуң. Маңа улы көмек этдиңиз.

— Миннетдарлыгыны сагат уссасына билдир, ол хабар берди. Хава, сагадың эеси-де эртир уссаң янына гелмели. Өзүң гүрлешерсиң-дә — диййп, Иллиев гапа тарап йөнелди.

— Өзүмиң-ә вагтым жуда чәкли. Бу юмшы участок инспекторы лейтенант Назарова табшырарын.

* * *

Ковусов гөзлег ишлери билен башагай болуп, даң саз беренде өе гелип ятыпды. Ол аялына «Мени гүнортана ченли оятма» диййди. Инди дөрт-бәш гүндүр ол гиҗәни укламан днен ялы гечирйәрди. Бу гүн аркайын укусыны алмакчыды, эмма болмады. Машынларың зогулдысы, адамларың вагырдысы оны укудан оярды. Ол ериниден турды-да, пенҗирәниң өңүне барып кө серетди. Көчеде хатар дуран машынлары гөренден соң гоңшусы Чарының той тутяндыгы хакыдасына гелди. Ковусов ене ерине гечип гышарды, гөзлерини юмса-да, уклап билмеди. Шол ятышына «Ёк, бөлүме гитмесем, болжак дәл. Ол дукандан огурланан затлардан дерек тапжак болайын» диййип, ичини геплетди.

Ховлукман чай ичип, газет-журналлары гөзден гечирип болансоң, ол нобатчә телефон эдип машын чагырды-да, гейнип көчә чыкды.

Көчеде адам диййсең кәнди. Ал-яшыл гейнен гызлар көчәни долдурып гелйәрдилер. Хеммелериң угры той болян ере тарапды.

— Гелйәлер! Гелин гелйә!..

— Бай, хезиллик болар-а!..

— Эй, Нуры, нәме агзыңы ачып дурсуң. Бол чалтрак!

Дүрли кысымлы еңил машынлар той тутулян ере бири-бириндеи өң етмек үчин ховлугып, көчеде тозан турузып гелйәрдилер. Машын кервениниң өңүни чекип гелйән тәзеже ак «Волга» хем безелипдир.

Ковусов икибака йөрәп, көчәни долдурып дуран машынлары сынлаярды. Оларың болса хеммесем ызы үзүле-

нокды. Хеммелер гелниң машындан дүшүрилишине томаша этмәге ховлугярдылар.

Тоюң томашасыны сынлап дуршуна Ковусов институтың умумы яшайыш жайында өзүниң Менли билен гечирен тоюны гөз өңүне гетирди. Шол той билен гоңшусы Чарының тутян бу тоюның тапавудыны өлчерип гөрди.

Менли институтың соңкы курсуны соңлап барярды. Ол диплом ишинием язып гутарыпды, инди экзамен табшыраймак галыпды. Факультетде болса эййәм окувы гутарян студентлериң ише иберилжек списогы дүзүлипди. Менли өз обасына ише гитмелиди. Бу онуң эдйән арзувыды. Йөне... йөне, оны Ата саклаярды.

Ата ол вагт шәхерде милицияның участок инспекторы болуп ишлейәрди. Нәче арза язса-да, ишгәр етмезчилиги себәпли, оны везипесинден бошатмадылар. Тейахыр, Менли хем шәхерде галмага разылашды. Шондан соң, экзамен гутаран гүнүниң эртеси, институтың ятакханасында Ата билен Менлиниң ника тойы тутулды. Тоя гатнашянларың саны она етенокды. Гелналжа-да гидилмеди, гыммат бахалы серпай хем эдилмеди. Атаның эден совгады йөнекейже эл сагады, Менлининки болса гүллүи галстукды. Шонда-да той шовхунлы гечди. Атадыр Менли хенизем кәте-кәте ол тойы ятлаярдылар. «Тоюң гадыр-гымматы гелналжа гиден машының, атгулагың, серпайың, ичилен коньяк-чакырың чүйше санында дәл-де, тоюң гечирилишинде. Элбетде, бу мениң пикирим».

Гечирилйән ника тойлары хакда ойланып дурка, бирден Гүлжемалың гөркезмеси Ковусовың хакыдасына гелди. «Сапар бизиң ника тоюмыза тайярлык гөрйәрди...» Инспектор өз-өзүне сораг берди. «Дур, дур, ол той кимиң хасабына гечирилмели? Хатлардан гөрүши ялы Сапар ата-энесинден-ә көмеге гарашмаяр. Тоя көп пул герек ахыры!».

Гөзлег. Хава, гөзлегиң аладасына югрулан Ковусов той-томашаны дүйпгәтер унудып, милиция бөлүмине етмәге ховлукды.

* * *

Гөзлеги бу гүн нәмеден башламалыдыгыны өз-өзи билен геңешип гелйән Ковусов, бөлүмиң гапысындан

гирмекчи боланда, Наровың телйәнини гөрди. Инспектор аяк чекди-де:

— Сиз маңа гарашярмысыныз? — дийип, онуң билен саламлашды.

— Хава.

— Йөрүң! — Ковусов Наровы кабинетине чагырды. Йөрәп баршына-да: «Нәме дийжеккә?» дийип, ичини гепледи. Бирденем, ол гүнки гүррүң хакындасына гелди. Хава, ол Наровың аракы айдан сөзлерине ынанжагыны-да, ынанмажагыны-да билмәнди. Шондан бәри Нарова гөзден салмалы дәл диен пикирдеди. Йөне хас дервайыс ишлере улашып, ол пикирини амала ашырып билмокды. «Эгер онуң өзи гелен болса, бу әлбетде, говулыгың аламаты».

— Гарашдырып, сизиң ишиңизи бөкдән болаймайын? —дийип, инспектор Наров отурансоң гапыны япды.

— Сизиң билен болан гүррүңден соң бирнәче гүн гечипди — дийип, Наров башыны галдырды. Автобусда баряркам, көчеде бир таныш йигиди гөрдүм. Онуң билен колонияда биле отурыпдым. Оңа Юсуп диййәрлер. Юсуп хем колония огурлык үчин дүшен экени. Ана, онсоң гүнлериң бириңде, мен огурлык эдишими, сизи көсәндигими айдыпдым. Юсуп Небитдагда яшаярын дийипди. Бу ерде онуң нәме кәр эдип йөрённи билжек дәл мен. Шуны дүйдурайын дийип гелшим. Багышлаң, белки инди бу сизе герегем дәлдир.

— Герек. Шәхерде Юсуп атлы аз дәл. Мүмкин болса онуң фамилиясыны-да айдың.

— Эгер ялңышмасам Алтыев болмалы. Барлап гөрерсиңиз Ким билйәр...

— Хөкман барларыс — дийип, Ковусов Наровың айданларыны блокнодына белледи. — Ене бир сораг. Сизден башга-да танышларыңыздан Юсубы танаян бармы?

— Айдып билжек дәл, Ёлдаш Ковусов, ынанжаңыз, биле отуран танышларым шәхерде кән дәл. Олары кәтекәте гөрйән. Ишлешип йөрлер, гүнәсине галып билмен. Вах, эгрилигиң узак гитмежегини инди билйәс-ле. Муны яшларам билйәрлер. Ай, йөне шол «Ил огрусыз болмаз» диенлери-дә, ёлдаш Ковусов — дийип, Наров хәлиден бәри дызының үстүнде саклап отуран көне шляпасыны элине алды, геймек иследи, нәме үчиндир сакланды.

— Ол көне накыл. Инди дөвүр, дурмуш дүйбүнден үйтгеди. Хемме киши бол-элинликде яшаяр. Инди ил ог-

русыз болмалы, шонуң үчин бизем, әхли халкам улы ялада эдйәр. Эгрилиге себәп ёк. Шуна велин, дүшүнмежек болянлар бар. Оларам дүшүнер дийип умат эдйәрис —дийип, Ковусов Наровың йүзүне серетди. Онуң бакышындан гүррүңдеши «сен нәхили дүшүнйәң» диен маныны алды.

— Хава-ла дүшүнерче махал болдам. Шүкүр, шу вагт-а мәтәчлик чекйән задымыз ёк.

— Хабарыңыз үчин миннетдар, саг болуң! — дийип, инспектор онуң элини гысды. Соңра-да Наровың йүзүне көпманылы середип:

— Сиз ховлугярмысыңыз? — дийди.

— Ай ёк, ховлугып дурамок. Бу гүн дынч алян. «Инспектор инди нәме дийжекка?» Наров ичини гепледип, Ковусовың сорагына гарашды.

— Өрән оқат. «Овнук огурлык болупдыр» дийлен дүканларың пенжирелериниң айнасыны дөвүпдирлер дийип айдыпдым. Шолары мениң билен биле барып гөрәйсеңиз. Хер ничигем болса: «Эшиден ден болмаз гөрен гөз билен» дийипдирлер. Мен сизи көп эглемен дийип, Ковусов столуң үстүндәки кагызлары йыгнашдырмага дурды.

Наров Ковусовың йүзүне көпманылы серетди. «Эй, инспектор! Сен мени нышана алып йөрен болайма? Хатыржем бол,инди мени дузага салып билмерсиң».

— Герек болса, нәме, гөрүп гайдаймалы болар-да— дийип, Наров элини стола дирәп, хаяллык билен ериндеи турды.

Наровың йүз-гөзүнден инспектор өз теклибиниң онда бир гопгунжык түрзандыгыны аңды. Мунуң эсасында нәме бардыгы дүканлара барансоң, Ковусова ап-айдың болҗак ялыды. Ковусов гапыны гулплап, Наровың ызы билен йөреди.

* * *

Наровы өйүниң душунда дүшүрип, майор Ковусов бөлүме етмәге ховлукды. Дүканлара айланмак онуң үч сагат вагтыны алды. Гөзлег боюнча бу гүнки эдилмели ишлер хем аз дәлди, хеммесине-де етишмелиди.

Ол машындан дүшенде, бөлүмиң гапысында өзүне гарашып дуран лейтенант Назаровы гөрди.

— Ёлдаш майор, дүйнки усса гетирилен сагадың эесини тапдым. Гүрлешиң, ол сизе коридорда гарашяр.

— Пөр кабинете баралы. Өзүң дүшүндириш элайсаңам боларды — дийип, инспектор эляглыгы билен чыгжаран йүзүни сүпүрди.

— Говусы сиз гүрлешиң. Мен-ә шол сагадың она дүшүшини гүмүртик герйән. Илки-хә сатын алдым диййәр, соңам совгат этдилер диййәр.

— Эйле болса, чагыр. — Ковусов дуран еринде бир кәсе совук чай ичди-де, ерине гечип отурды.

— Мүмкинми? — дийип, лейтенант Назаров узын бойлы, сарыягыз гызы ызына дүшүрип гапыдан гирди.

— Гечиң, отурың!

Ковусов гызы сынлады. Соңам:

— Сизиң адыңыз нәме? — дийип сорады.

— Наташа Иванова.

— Ишлейән ериңиз? Хүнәриңиз?

— Жай ювян. Техникума окува гирмекчи. Шона ченли бикәр гезмезлик үчин.

— Чагырылмагыңызың себәбини билйәнсиңиз? Онда шейле: сизиң усса табшыран сагадыңыз огурлык Сагады нирeден ве хачан алaндыгыңызы айдың.

— Совгат бердилер дийип лейтенанта айтдым ахыры. Я сиз мени огрудыр өйдйәрсиңизми? — дийип, Наташа Ковусовың йүзүне гахарлы серетди.

— Сизе сагадың нәхили дүшенини аныклажак болярыс. Сагадың огурлыкдыгына шүбхеленмән. Мениң борҗум огрыны тапмак. Гөвниңизден гелиң, бу зат сизиң пейдаңыза.

Наташа гөзүниң тытагы билен лейтенанта серетди, ол сумкасындан эсли кагыз чыкарып столда гойды. «Бу эййәм барлап гөрүпдир, болшы ялы айтмасам өзүм хелак боларын». Ол инспекторы хем сынлансоң, йүзүни салып, гырылжак сес билен гүрледи.

— Мен бир йигиди сөййән, онуң билен дурмуш гурмакчы. Юра диййәрлер она. Биз гечен айда онуң билен яш тоюмы белледик, шонда Юра сагады маңа совгат берди. Олам тов бержек боланымда позулды, менем усса бердим.

— Юра диййәниңиз хайсы миллетден. Онуң башга ады ёкмы?

— Юсубам дийип тутярлар.

— Яш тоюңызы нирeде белледиңиз?

— Юсубың досты Сапар дийилйән йигидиң өйүнде.

Инспектор Наташа середип, улудан демини алды.

«Хә, Юсуп диййәне». Бу ат әййәм оңа танышды. Яп-яңыжа Наров-да бу ады эгаалды.

— Юсуп ниреде ишлейәр? Ким болуп?

— Везипесини айтмады. Гурлушыкда ишлейән болмалы. Адресини велин билемок.

— Фамилиясыны айдып билерсиңиз-ә?

— Алтыев болмалы. Ёлдаш Ковусов, сиз ялңышян болаймаң? Ол маңа огурлык заты бермез ахырын. Ол өрән говы йигит — диенде, Наташаның овадан гөзлеринде нем гөрүнди.

— Биз шол сагадың огурлыкдыгыны аныкладык. Индем сиз көмек этсеңиз, оны кимиң огурландыгыны аныкларыс.

— Мен сизе нәме көмек эдип билерин. Ёгса-да, ол сагадың огурлыкдыгыны айтды.

— Сагадың заводдан гойберилендәки номери боюнча анықладык оны.

Наташа хич зада дүшүнмән кибтини гысды.

— Сиз Юсуп билен соңкы гезек хачан душушдыңыз?

— Бир хепде-хә геченок. Шонда ол: «Эжем агыр кеселмиш, мен гидйән, эгер кән эгленмели болсам, хат язарын» дийди.

— Сапары хачан гөрүндиңиз?

— Еди я секиз гүн мундан озал. Сиз Юра хакда... Юра маңа огрулык сагат бермез, ёк, мен муңа ынанман. Ол мени жандан сөййәр. Ол «Шу гүйзде никалашарыс» диййәрди.

— Сиз онуң садлахдыгыны билйәрмисиңиз? — дийип, Ковусов Наташа кагыздыр галам узатды. — Яңкы айданларыңызы шуңа язың, соң сиз бош.

Наташа йүзүниң дерини сүпүрип, Ковусова серетди-де, ховлукмач дүшүндириш язмага башлады. Язып отурышына-да: «Ёк, мен ынанамок. Сиз оңа төхмет атжак болярсыңыз» дийип, инспектора мөлерилип гарады.

— Сизи Сапар билен йүзлешдирмели болжак, соң чагырарыс. Огрының кимдиги субут эдилйәнчә, сагат сизде сакланар. Язып гутаран болсаңыз, гол чекин-де, гайдыбериң — дийип, Ковусов Наташаның элинден кагызы алды.

Наташа гахарлы чыкып гитди.

Ол гиденсоң, Ковусов шәхериң адрес бюросына жаң эдип, Алтыев Юсубың яшаян ериниң адресини айтмак-

ларыны хайыш этди. Бәш-алты минутдан соң адрес бюросындан җогап алды. Алтыевиң гөзлегине Назаровы уграды.

Лейтенант Назаров Алтыеви хич ерден тапман гиҗөйләнлер бөлүме доланып гелди. Ол Алтыеви тапмаса-да, вагтыны бидерек гечирмеди, онуң ишлейән эдарасыны аныклады. Алтыев шәхериң гурлушык трестинде хоҗалык мүдири везипесинде ишлейәр экени. Гурлушык трестиниң ишгәрлери онуң мундан үч гүн озал зәхмет рухсадына гидендигини айтдылар. Онуң яшаян ерини аныклады.

—Ёлдаш лейтенант, Юсубың гөзлегине өзүм чыкарын. Сиз сагат бежерилйән уссаханалара ене-де бир айланып чыкың, хей тәзе хабар болмазмыка. Магазинден огурланан бәш сагат. Биз дине бирини тапдык, галанлары нириде?

— Галанларымы?.. — Назаров бираз ойланып дурды. — Эгер Юсубың өйүни дөкәйсек, огурлыкдан нышан тапылмазмыка? Тәвеккеллигем герек ахырын.

— Сен мәмла. Йөне мени башга-да бир меселе үнҗә гойяр. Мыселем, нәбелли «сатыҗы» Юсуба арзан эл сагадыны хөдүрлейәр, арзан харыт көпленч өзүне чекиҗи боляр. Наташаның хем яш тоюны беллемели. Оңа өзүни сөйдүрҗек болуп, Юсуп сагады алар-да, Наташа совгат берйәр. Шейле задам болуп билер ахыры.

— Билер, ёлдаш майор. Йөне... — Назаров бираз пикирленди-де, өз пикирини орта атды. — Нәмә икирҗиклейәс, эсас бар ахырын. Хич болманда Юсуп ол «сатыҗының» сыпатыны я-да өзүни билйәндир. Нәме үчин биз муны унутмалы? — дийип, Назаров җаныгып айтды.

Ковусов лейтенантың сөзлерини пархсыз диңлейән ялы гөрүнсе-де, онуң вака назарлайшына гуваняр ды, җенаят агтарыш угрундан ене бир онат инспекторың етишип гелйәнине бегенйәрди. «Вах, ишгәрлериң әхлиси шейдип гуллуга хыҗувлы япышайсалар, гөр, бизиң үстүнликлеримиз нәхили артарды».

— Долы ылалашян. Мен Юсубың гөзлегине чыкайын, сизем шу адамлары тапың-да гүрлешиң — дийип, Ковусов Назарова бир топар адамың ады язылан кагызы берди.

Назаров чыкып гиденсоң, Ковусов сагадына серетди-де, шәхер прокурорына җаң этди.

— Салам, ёлдаш Абаев. Вагтыңыз болса янызыза бармакчы. Ёк-ла, көп эгленмен. Өй дөкмек үчин санкция герек хем-де кичижик маслахат алжак. Ене бир сагатдан? Боля, барарын.

Прокурор билен телефонда геплешип, Ковусов Алтыев Юсубың өйүни дөкмек үчин карар язмага гиришди.

Алтыевиң өйүнде оны огурлыкда айыплап болайжак субутнама тапылманына Ковусов гынанды. «Бэ, Юсубың машгаласыны бимаза эденимиз үчин өтүнч сорамалы боларыс-да». Ол Алтыевиң өйүни дөкендиклери хакда протокол язып, Юсубың аялы Патма гол чекдирмекчи боланда, онуң гошарындакы сагада гөзи дүшди. Сагады гөренден Ковусовда нәхилидир бир мүңкүрлик пейда болды. «Мензеш сагат әзмы» дийип, гол чекилен протоколы сумкасына саланссоң сагада, соңра-да, Патма серетди. Патманың йүзүнден гар ягярды, гахарланярды. «Бигүнә адама огурлык япып, өй дөкмеден башга иш-аладаңыз ёкмы?» дийип, ол Ковусова гыгырярды. «Хер тараплайын өлчерман, херекет этмейәрдим велин, бу сапар маңа нәме болды?» дийип, Ковусов ичинден өз-өзүне игенди.

— Мүмкин болса элиңиздәки сагады бирже минут бериң! — дийип, Ковусов Патма тарап элини узатды.

— Сагат?! — Патма гошарындакы сагадыны айрып, инспектора узатды. — Эгнимдәки көйнегиме мүңкүрчилик этмесеңизем шүкүр. Гөрүң, йитирен болсаңыз тапарсыңыз.

Ковусов Патманың шеребели сөзлерини хамана эшитмейән ялы, сагадың әйлесине-бейлесине серетди-де, жүбүсинден кичижик чакгысыны чыкарып, онуң еңсеки гапагыны ачды. Гөзүне улалдып гөркезйән айна тутуп, илки сагадың номерине серетди, соңра-да язга. Гөрйән задына ынанмаян ялы, сагадың номери билен өз язгысындакы номери гайтадан денешдирип гөрди. Санлар деп гелйәрди. Диймек, сагат огурлыкды.

— Ине, шу огурланан сагадың номери — дийип, Ковусов язгыны Патма гөркезди. — Бу-да, ине, сагадың номери. Икиси деп гелйәр. Нетиже нәме? Бу сагат, ягны сизиң элиңиздәки сагат огурлык.

— Дийдим-ә сизе. Алың муны... муны барлаң! — дийип, Патма аягындакы тәзеже туфлисини чыкарып стола оклады. — Алың, середиң! Биз огры!.. Сиз акжа гуш, ограм дәл, парахорам. — Ол шейле дийди-де, элини йүзүне тутуп аглады.

— Надаралыгыңызы бес эдин! — Ковусов столуң үстүнден туфлини алып, оны Патманың өңүне оклады.

— Протоколы тәзеден язып, сагады шонда гөркезмели болжак. Сиз, гражданка, говусы, шу сагадың нәхили ве хачан сизе говушандыгыны айдың. — Ковусов сагады кагыза долап сумка салды-да, тәзеден протокол язмага отурды.

— Оны өңрәк Юсуп маңа совгат берди. Ол «Сагат арзанжак дүшди» дийди. Мен «Нәче манада алдың» диенимде: «Йигрими бәш манада. Пиво сатыляның гапысында бири «ал» дийип гоймады» дийди.

— Барлап гөрерис, йөне сагат огурлык, онам сизиң гошарыңыздан алдык. — Инё, шол хакда шу ерик яздым. Гол чекиң.

Патма сесини чыкарман сортдурылып отурды.

Өйүң дөкүлендигине шаят хөкмүнде гатнашан тарры аялдыр яш йигит протокола гол чекип чыкып гиденсоң, Патма инспектора ялбармага дурды.

— Бу язгыңызы йыртың, өңки язаныңызы әкидәйиңдә! Шоң үчин сизе кәелмез. Юсуп огурлык этмез. Адыны гаралаһаң. Юсуп гелсин, ялңышлык боландыр, ёгсам ол бейтмезди. Хич болманда, ики чагама рехмиңиз гелсин. Кеселбент эжем бу шум хабары эшитсе, инфаркт болуп өлер.

— Хакыкаты халтада гизләп болмаз. Сиз мениң өкеже сорагыма-да догры жогап бермедиңиз.

— Билмесем, нәме жогап берейин. Юсуп: «Эжеми гөржек, соңам дынч алжак» дийип гитди. Кән эглеймән гелер. Өзи билмесе...

— Боля-да. Дерңап гөрерис, эгер Юсубың гүнәси болмаса, оңа азар берен болмаз — дийип,Ковусов кагызларыны сумка салып, гапа тарап йөреди.

Патма Ковусовың ызы билен гапа чыкды, тә ол машына мүнүп уграянча дурды. Соңра-да ичери гирен бадына өзүни кровада оклады.

— Бу нә бетбагтлык? Я Юсуп серхошлукда билмән огурлык эдәйдимикә? Вах, шол зәхримары ичме дийсем этмеди.

Гөзлериндеи бипгтыяр дөкүлйән яшлары элиниң аясы билен сүпүрип ятышына, Патма Юсуба кәйинди, онуң билен яшалан йыллар, болан вакалар гөз өңүне гелди.

...Патма Юсуп билен мундан бәш йыл өң танс мей-

данчасында танышыпды. Ол вагт Юсуп заводык умумы яшайыш жайында, Патма болса эжеси билен яшаярды. Дура-бара ики жуваның арасындакы танышлык сөйгә ягды. Юсуп Патма билен никалашансоң, өзбашдак яшар ялы жай тапмагың аладасыны эдйәрди. Өң-ә өвей энәниң элинде, онуң кәйинжинден, кемситмесинден эжир чекди, соңам ики йыл туссаглыкда болуп умумы яшайыш жайындан без болупды. Заводда ишләнде хем, шол ятакхана халыс онуң дегнасына дегипди. Инди машгалалы болубам, яш гелни билен ине-гана өмүр сүрүп билмейәнине кежигйәрди. Гайын энәниң бир отаглы жайына дыкылышып яшамагы Юсуп өзүне кемлик билйәрди. Гурлушык трестинден яшайыш жайы чалт алып болярдыгыны эшидип, оңа ише гирди. Эжесиниң бир отаглы даражык квартирасында яшамак яш чагалы Патма-да агыр дүшйәрди. Оларың багтына трестде үч йыл ишләнсоң, Юсуба ики отаглы квартира берилди. Тәзе жая гөчүп геленсоң, Патманың икинжи чагасы болды. Инди әр-аялың аладасы-да артды. Патма эжеси билен биле яшаярка, ичериниң аладасыны ончаклы эдибем дурмаярды, герекярага эжеси ылгаярды. Инди ичериниң аладасы тутушлыгына онуң герденинден агыр йүк болуп асылып дурды. Ол хер көпүги тыгшытлап, ичерини дикелтжек болуп чытрашярды. Мунуң терсине Юсуп шол өңки эндигине эерип, бигам яшаярды. Эгер Патма оңа игенәйсе-де, Юсуп: «Айратын квартира дийдиң, ине ол. Ене саңа нәме герек» диййәрди. Айлык хакыны-да өе долы гетирмән, дең-душлары билен ресторанда кейп чекйәрди. Соңабака ишден гич гелмек, ичгили гелмек оңа эндик болупды. Патма мунуң себәбини соранда, Юсуп: «Достум байрак алды, шоны ювдук», «Бу гүн бирине агач кесишдим, ичирди» диййәрди. Патма Юсубың айданларына ынанса-да, адамсының болуп йөршүни халап дуранокды, йөне оңушмалы болярды.

Ине, бу гүнем Патма чагаларыны ятырансоң, Юсуба кән гарашды. Юсуп велин, вагты билен гара бермеди. Патма яны дүшегине гечип иркилип угранда, Юсуп гара дере батып эли корзинкалы гапыдан гирди. Патма сессиз-үйнсүз, гөзлерини тегеләп, Юсубың чыгжаран йүзүне серетди.

— Нәме середйән? Өйләнден бәри ишләп аланым шу —дийип, Юсуп столуң үстүне баш-алты чүйше аракдыр коньяк, он-ой бәш гап чилим, дөрт килограм чемеси хер

хили конфетлери корзинкадан чыкарып гойды. — Ханы, тур, ичим эляук дийяр! Онсоңам булардан дадып бир гөр, агзыңы айрасың гелмез сең—дийип, аялының элинден чекди, гүлүм-ялым эдип сачыны сыпады.

— Нахарың хачанлар буз болуп галандыр — дийип, Патма гөвүнли-гөвүнсиз ериңден турды. Ашхана гидип, чөрекдир чемче гетирди. — Буларыңы айыр!.. Пул газанмагың оңат велин, оны бидерек харчламагың маңа ярано к. Нәче пул харчлансың сен. Мен еке көпүкден йыгнасам, ине сениң эдйәниң.

— Патма жан, гысганч болсаң чалт гаррарсың. Отур, хәзир пкижигимиз билеже отурып кейп чекели. Егсам: «Еке ичйәң, көчеде кейп чекип гезйәң» дийибем халыс мени иглетдиң.

Шейле дийди-де, Юсуп Патманы гужагына гысып, яңагындан огшады. Хенизем гахары гачмадык Патма Юсубың болшы ярамады. Ол адамсының чигниңден тутуп итди-де, хүңүрденип ене ашхана гитди. Ол бир окара нахар алып геленде, Юсуп коньяклы чүйшәни ачып, ондан ики стакана гуйды.

— Отур, ичели муны. Ал, би сениң саглыгыңа! — дийип, Юсуп стаканың бирини аялына узатды.

— Мениң ятасым гелйәр, өзүң ичибер! — дийип, Патма окараны столда гоюп гитмекчи боланда, Юсуп онуң гошарындан япышды. — Отур! Шу вагт гахарымы гетирме. Мен ядав... Шоны чыкармак үчинем, сең билен отурып кейп чекжек. Хава, диңе сең билен.

— Сен кейп чек, мен гарабагт... — дийип, Патма онуң элинден сыпжак болуп урунды.

— Кейпими бозма диййән, Бирден шуны ичиңден гечирәймәйин сең. — Юсуп чөрек кесжек болуп отуран пычагыны аялына ченеди.

Патма налач столуң башына гелип: «Сен мени гойжак дәл-ов!» дийип, адамсының элини гошарындан айырды. Ол Юсубың бейле херекетлери билен өвренишенем болса, онуң газабындан эйменйәрди. Юсуп, гахары геленде, оны элиниң терси билен чалып гойбермеги хич затча гөрмейәрди. Патма Юсубың болшуна чыдаман, эжесине телим гезек онуң билен яшап билмежекдигини айтды. Шонда эжеси: «Мениң он секиз йыл дул отурансым бесдир. Сөйшүп бардыңмы, чыда. Яшлыгың бадыдыр, дура-бара дүзелер» дийип, гызына кәййәрди. Олам кеселбент эжесини ынжытмажак болуп, йүрегине аграм

салып, чыдамалы болярды. Йөне бу чыдамлылык гаты гыммат дүшйәрди.

Юсуп Патманың сортдурылып отурышыны халамады. Халамаса-да, өз кейпини бозмазлык үчин оңа ярайжаңлык этди.

— Гөвнүм үчин бирже овуртлай! Өйке-кинәң гереги ёк, саңа ол ярашанок гам.

— Сен дине өзүңи билйән — диййп, Патма стаканы элине алып, Юсубың йүзүне ааларылды. Шу зәхримар диййп менем, чагаларам унудян.

— Яък, сенем-ә! Сениң аладаңы эдйән-ле. Йөне берлениңи алмалы боляр. Индики сапар газанч эденимде мен саңа-да, чагалара-да оңат совгат эдерин, мениң гөзелим — диййп, Юсуп Патма якынрак сүйшүп, онуң эгнине элини гойды. — Ынха, хә диймән мениң айлык хакым көпелжек. Онсоң биз шейле бир яшарыс, хей сен гояй!

— Гөнендирдиң сен-ә мени... Боля, ал, шуны ичели-де яталы. Мен ирден ише гитмели — диййп, Патма бир овуртлап, стаканы орнунда гойды.

— Лепбей! Лепбей гөзелжигим! Шуны ичдигим тамам — диййп, Юсуп хениз ярым хем болмадык коньяк чүйшәни гөркезди. — Сен инди гит-де ятыбер. Эртир-ә ховлукмач ишим ёк. Өйледен соң барсамам, шол эдара от дүшаймез. Бай сенем-ә, Патма, ынжыгов. Ил-ә муны тапанок, сенем... — Юсуп коньяк гуйлан стаканы башына чекди. — Я мунуң сүйжүдигини!..

Шол гүнден соң Юсуп өе ичгили гелип башлады. Бир гүн болса ол Патма ики көйнеклик гыммат баха йүпек матадыр гошар сагадыны гетирди. Патма муңа аз бегенмеди. Йөне соң эмче гүнләп ичини гепледип гезди. «Юсуп айлык хакыны долы гетирип берйәр. Гой, ишиң дашындаңам аз-кем дүшевүнт этсин. Йөне газанжы-ха ичгә гидйәндир. Бу затлары алмага пулы нирден тапярка?» Шейле сорагы бермәге ол Юсупдан чекинйәрди, сораянда-да ол догрусыны айдармы я айтмазмы, муны аңмак кынды. Патма өзүни нәче көшешдиржегем болса, бир зат онуң бөврүне санҗы болуп дурды. Юсубың командировка гидйән диййп өе гелмейән гиҗелери Патма кын болярды. Ол хер такырда, хер бир сесе тисгинерди, келлесине-де эрбет пикирлер долярды...

Яп-яңыжа, инспектор Ковусов өйи дөкүп гиденсоң, Патма Юсубың берен сагадының нененңси совгатдыгына

дүшүнжек болярды. «Хә, гөр бу ниреден гелип чыкды». Шу демде Юсуп янында дурап болса, ол ондан берк жогап талап этжекди. Юсубың кешби гөз өңүне геленде ол донуп галды. Онуң: «Эгер мен хакда екеже ерде агзыңдан бир сөз сыпдырайсаң, өлдүрин» диен сөзлери онуң ядындан чыкмаярды.

Патма адамсыны эрбет гылыклары үчин махал-махал йигренсе-де, оны сөййәрди. Шу сөйги үчин ол таяк иймәге-де,эжир чекмәге-де кайылды. Кәте-кәте: «Мен оны нәме үчин бейле сөййәркәм?» дийип, өз-өзүне сораг берйәрди. Сорагына-да анык бир жогап тапып билмән көсеньйәрди. Патманың элини-дилини баглан зат ол хем онуң Юсупдан горкянлыгыды. Юсуп этмишиниң соңуны сайгаржак болуп азара галмаярды. Соңуны сайгармаян адамың габахат нше тиз йүз уряндыгыны ол билйәрди. Ёк, Патманың яшасы гелйәрди. Хич болманда, ол чагалары үчин оларың гележеги үчин яшамалыды.

Патма пикир дерясына гарк болуп эсли ятандан соң, ыраныи зордан дикленди. Бираз отурансоң, ховлукмач гейнип, гапыны гулплады.

— Хем-ә чагалары гөрүп гайдарын хемем эжем билен хасратымы пайлашарын — дийип, асса-юваш йөрәп, автобус дуралгасына барды.

* * *

Гурлушыкчыларың арасында яйран мыш-мышлар Ковусовың хем тулагына гелип етди. Ол хаял этмән тресте уграды. Трестиң башлыгы Сәхедов Ковусовың хабарыны эшиденде, өр-гөкден гелди.

— Хей-де шейле-де бир яңрама болар экени. Мениң аманат касса билен не дердим, өз ишиме етишип билмән гарагүне галып йөрүн. Мен муны, ынха деррев анык-ларын — дийип, Сәхедов жаңы басды.

Гапыда секретарь гыз пейда болды. Ол гөзлерини ойнадып Ковусова середип башлыгының буйругына гарашды.

— Хачан мен аманат касса прораб Нурыевиң пулы хакда хат яздым, ә?..

— Хатмы?.. — Ол бираз ойланып дурды-да, мүйнли ялы йүзүни салып:

— Сизиң голуңыз билен хожалык мүдиримиз Алтыев өнрәк бир хат гетирди, менем оны букжа салып касса

ибердим. Башга-ха аманат касса хат ибериленок — дийди.

— Бу хачан болан зат? — Сәхедов еринден турды.

— Ики хепде мундан овал.

— Ики хепде?!. Ек, ёлдаш инспектор, мен-ә аманат касса гол чекип хат иберемок. Я-да орунбасарларым...— дийип, Сәхедов ене секретарь гызың йүзүне середип телефона япышды.

— Ол хата сиз гол чекипсиңиз ахыры. Унудан болайман!

— Унудамок... Бә, мениң голумы ким чекйәркә? — Сәхедов ики элиң билен келлесини тутуп эсли отурды.

— Оны экспертиза аныклар. — Ковусов гыза йүзленди. — Хатың икинжи нусгасы галандыр-а сизде?

— Ек. Алтыев мени ховлукдырды, башагай болуп онуң икинжи экземплярыны сорамандырын.

— Аманат кассадан гелен жогап билен таныш болармы? — дийип, инспектор илки Сәхедова, соңра хем секратарь гыза серетди.

— Бар, гетир шол жогабы!

— Шумат долы хакыдама геленок велин, шол кассадан гелен жогабы-да Алтыев алды герек. Менде-хә ёк— диенде, гызың сеси горкулы чыкды.

— Гөрйән велин, сен иши булашдырярсың. Мениң адымдан аманат касса хат язян Алтыев, гелен жогабы алян Алтыев... Бу эдарань башлыгы менми я-да Алтыев? О ене нәхили хокга чыкарып йөр, ә? Айт-да!

Сәхедовың игенжинден гызың йүзи чапады ялы гызарды, гөзлеринде нем гөрүнди.

Трестден эдаралара гидйән хем-де гелйән хатлар көнди, олара гол чекйәнем аз дәлди: башлыгам, орунбасарларам, кәте бөлүм мүдирлерем гол чекйәрдилер. Секретарь сораянда-да: «Башлык хабарлы, өзи буйрук берди» дийилйәрди. Шейле болансоң секретарь гызың ол хатлара кимиң гол чекйәнлиги билен иши болмазды, иберерди. Гелйән хатларың болса хасаба алынмаянлары-да аз дәлди.

— Гахарланман, хәзир дүшүнишерис — дийип, Ковусов гыз билен тиркешип кабинетден чыкды.

— Бириниң эдениңи бейлеки биленок, онсоң мен шарпык иййән — дийип, секретарь гыз өз орнунда гелип отурансоң хем өзүни эле алып билмеди. Сәхедовың игенжи оңа шарпык болуп дегипди.

— Айбы ёк. Ишде эйле-бейле зат болман болмаз, дарыкман, аныкларыс. Белки, бу ерде сизиңем, башлыгыңам гүнәси ёкдур. — Ковусов секретардан герекли маглумат алансоң, шәхериң меркези аманат кассасына уграды.

Аманат кассада трестден язылан хаты тапмак үчин Ковусов бир сагат вагтыны йитирди. Шол бир вагтың өзүнде хем Ковусов кассаның ишгәрлериниң арасында дүзгүн-тертибиң кемтерлик эдйәндигини гөрди. Эдараның мүдири Патдыков ишде гойберен ялңышыны бойнуна алыя, өтүнч сорамагың дерегине: «Болгусыз хат үчин мени ишден гойярсыңыз» дийип, Ковусова игенди.

— Сизиң болгусыз хат диййәниңиз шудур — дийип, инспектор элиндәки кагызы Патдыкова узатды.

Ол гөзлерини петредип хатың йүзүне серетди-де, сесли окамага башлады.

«Шәхер меркези аманат кассасының мүдири ёлдаш Патдыкова.

Мениң ёлбашчылык эдйән эдарамда прораб болуп ишлейән Нурыев Гараның бизиң трестимизе эсли пул бергиси бар. Шол пулы Нурыев Гарадан өндүрип алмак үчин онуң адына шәхериң аманат кассасында нәче манат пулуң гойландыгыны хат үсти билен хабар бермегиңизи сораян. Мүмкин болдугыча жогабы тизлешдириң.

Шәхер гурлушык трестиниң башлыгы

Сәхедов»

—Әлбетде, муның эсасында кассадакы гражданларың гоюмы хакда айтмага бизиң хакымыз ёк. Вах, мен билйән-ле, шолара дүшүндирип боланок — дийип, Патдыков бейлеки отагдакы ишгәрлере тарап элини узатды.

— Мүмкин. Йөне шу хата жогап берип, сиз кануны гөдек бозупсыңыз. — Ковусов хаты мүдирден алды. — Индем маңа сизиң тресте жогап язан хатыңыз герек, ягны онуң икинжи нусгасы герек. Гөршүңиз ялы, ол нусга хем эдарада галдырылмандыр. Бу нәмәниң аламаты?

— Аламат нәме ишлесин! Ай йөне жогап берендирлер, вессалам — дийип, Патдыков эгнини гысды.

— Гөрйәңизми, пәрвайсызлык нәмә гетирйәр? Агыр женаятың болмагына хемаят эдйәр. Бухгалтериң сөзүне ынансак, Нурыев Гараның адына аманат кассада пул гоюмы ёк дийлипдир. Сизиң жогабыңыздан Нурыевиң

пулуны кассада дэл-де өйде саклаяндыгыны билен женаятчы оны талап, өзүнем өлдүрипдир. Хава, шейле диймэге инди менде эсас бар, ёлдаш Патдыков.

— Ай ёг-а.. — Ковусовың соңкы сөзлери Патдыкова гүйчли тэсир этди. Ол еринден турды. Горкулы гөзлерини мөлердип, инспектора серетди

— Ёк, мундан артык чыдап билмен. Эртирин өзүнде бухгалтериң ишден гүмүни чекерин. Ярым йылдан бэри иш өвренерче вагт болды. — Ёлдаш инспектор, багышлаң, индикиле бейле ялңышлык гайталанмаз. Бухгалтер дегишли теммисини алар — дийип, Патдыков Ковусовдан өтүнч сорады.

— Мен багышласам-да, Нурыевиң етим галан чагалары муны багышламаз—дийип, майор Ковусов мүдир билен хошлашып, эдарадан чыкып гитди. Йөрэп баршына-да, өз янындан гелеңсиз ёлбашчылара игенди. «Нэме үчин бейдйэлерка? Дөвлетиң када-кануны булара оюнжакмыка? Гөзегчилиң кемтерлик эдйэр, гөзегчилик? Үстесине талап ёк. Хава, бу мениң пикирим».

Майор Ковусов та бөлүме гелйэнчэ, аманат касса язылан хат хакында ойланып, оны хертараплайын өлчерип гөрди. Ол хат билен Нурыевиң өйүнде болан ваканың бири-бирине багланышыклыдыгы инди онда биржик-де шүбхе дөретмейэрди. Шол себэпденем пурсады элден берман барлаг гечирмелиди. Ол бөлүме гелен дессине эксперт Хохловы янына чагырды.

— Виталий Иванович, мен ене сизиң көмегиңизе мэтэч, өзем дийсең ховлукмач. Ханы, гелиң, якынрак отуруң—дийип, Ковусов Хохлова орун гөркезди.

— Ол гүнки экспертиза берен кагызларыңыза эййэм жогап тайярладым — дийип, Виталий Иванович папкасыны ачып, ондан бирнэче кагызы чыкарып инспекторың өңүнде гойды.

— Булара соң середерин. Хэзир ине, шулары аныкламалы. Прораб Нурыевиң пулуны ниреде саклаяндыгыны анықламак үчин шу хат шэхериң меркези аманат кассасына языпыпдыр. Ине, бу ики кагызда болса гурлушык трестиниң башлыгы Сэхедовың хем-де шол трестиң хожалык мүдири болуп ишлейэн Алтыев Юсубың гол чекен нусгалары.

Хохлов кагызлары алды.

— Графики экспертиза гечирмели. Шол касса иберилен хата киминң гол чекендигини анықламалы.

—Эдил өзи. Хазир булары селҗерип гөрели—дийип, Ковусов Виталий Ивановичиң янкы берен кагызларыны гөзден гечирип башлады.—Йигрими докузынҗы июлда вакаң болан еринң голайындан гипсленип алнан машының тигриниң ызы анык. Язлы Мередовы женаятда айыплаян субутнама хениз-э бизде ёк. Егам болса Хорраевиң «Жигулисиниң» төверегинде иш гечирмели. «Бир зат болмаса, шүдүгәрде гуйрук нейлесин» дийлен накыл бар. Раст машын Нурыевиң жайының голайына барып дурупдыр, диймек, онуң женаята дахылы бардыр. Муны айылсайыл этмек мениң боржум. Түпең хакда нәме нетиҗә гелинди.?

— Сизиң сорагыңыза экспертиза гутарныклы жогап берипдир. Бириншиден-э, Нурыев Гара ав түпеңинден агыр яраланмагының нетижесинде өлйәр. Икинҗиден, онуң тенинден операция вагтында алнан сечмелер Байрыевиң өйүнден тапылан пешенлериң сечмелери билен бир кысымда.

— Жемләп айданыңда, ярагдыр «Жигулини» кимиң элтендигини, кимиң хем женаятда улланандыгыны субут этмек галяр-да. Саг болуң, Виталий Иванович! Инди шу графики экспертизаны хем тизрәк гечирип берайсеңиз... Онсоң ишлер бирнеме угругып башлаяр.

— Ол эртир тайяр болар, ёлдаш майор — дийип, Хохлов еринден турды.

Лейтенант Хохлов гиденсоң, майор Ковусов бөлүмиң начальниги Атаеве телефон этди. Ол жогап беренокды, орнунда ёк боларлы. Инспектор оны гөзлегиң баршы билен таныш этмекчиди. Атаев дүйн оны ене-де гысгаҗа салып, гурлушыкчыларың посёлогында болан женаятың үстүни ачмак үчин бир хепде мөхлет берипди. Вагт чәкли болансоң кәбир гечирилмели чәрелери ол лейтенант Сейидова, участок инспекторы Назарова, автоинпектор Ачылова табшырыпды. Бу гүн оларың хич хайсы бөлүме гара беренокдылар. Майор Ковусовың өзи оларың гөзлегине чыкмалы болды.

* * *

Мерединң Аблыдан эдек тамасы чыкмады. Ол ынамы өдемеди. Геп уршундан, Мерет оңа бил багламагың пейдасыздыгына гөз етирди. Шондан соң, ол Ковусовың

жанкөер достуны тапды, гүрлешди. Ол-а Мередиң хайышыны эшиденден өр-гөкден гелди. «Ёк, сизиң бу хайышыңызы оңа айдып, мен достумы йитирип билмен» диййди-де гидиберди. Мередиң йүзүне урлан ялы болды. Бирденем ол: «Мениң өз башлыкларым бар ахыры. Мен-ә олара көмек берип дуряи. «Иен агыз уялар» диййәдирлер. Шуң ялы ерде маңа олар ховандарлык этмән хачан этжеклер?» дийип ичини геплетди. Ол бу барада башлыгына айданда ол: «Милиция хат язып азар бермесе, бизден саңа йүзүң үстүнде бурнуң бар диен ёк. Ишиңи оңарың, ишле-де йөр. Нәтсең эт, йөне бизе хат гелмесин» дийди. Мерет меселәниң чөзгүдиниң Ковусова баглыдыгына инди хасам гөз етирди. Ковусов билен йүзбе-йүз отурып гүрлешмели. Ковусовың «гүнәңизи еңлетжек болсаңыз, бизе ярдам эдиң» диймегине нәхили душүнмели? Пара бермегими яңзыдан болаймасын ол? Шейдендир. Йөне Ковусовың янына хачан, нәхили бармалы? Шу сорага жогап тапжак болуп, ики гүн көсенди. Үчүнжи гүнем шейле карара гелди. «Абды онуң янына эли бош барды. Хәзир кәбир ишгәрлер йүз достдан, йүз манат пулы эй гөрйәрлер. Диймек, шумат пара ёл ачяр. «Берим гөкден ёл ясар». Юмшумы битирип, Язлың женаят ишини япса, менем везипәмде галар ялы этсе, пулы гайгырмайын, бирнеме әчилейин. Гой, бәш болмаса алты, еди мүң экен-дә. Бәш мүң манады жүбүсине салып, Мерет Ковусова душмагың аматлы пурсадыны гөзледи. Бөлүме бармага-ха горкды. «Өйүнде пара хөдүрлемек ховатырлы. Аялы, чагалары бар. Дине екеликде душмалы. Эгер ол пулы алман яманына тутса-да, сыпалга бар».

Мерет гүн яшып, икрик гараланда Ковусов билен ёлда душушды.

Ковусов автобусдан дүшүп, мекдеп жайына тарап йөрәп угранда Мерет ызындан етди.

— Салам, ёлдаш Ковусов.

— Хорраев?!. — Ковусов аяк чекди-де, гүррүңдешини сынлады. Шол махал кабинетде эдилен гүррүң, Язлының кешби гөз өңүне гелди. — Язлы Мередовың...

— Хава, мен онуң какасы. Шу тентек огулдан яндым мен. Онуң этмиши үчин... не рахат ишләп билйән, не-де ятып. Ава, онсоң, башга чәре тапман гөни янывыза гелмели болдум. Мен машындан ам гечдим, затданам, йөне йүзи гара этмесеңиз боляр. Оглумыңам, мениңем инди-

ки ыкбалымыз сизе баглы — диййп, Мерет бойнуны сүйндүрип найынжар назарыны инспектора дикди.

— Дурмалың, йөрүң!

Ковусов ёлуны довам этдирди. Мередем ондан галман деңлешип йөреди. Мерет оны сынлап, ичини геплейәрди. «Өзи-хә гөвнәйсе герек». Мекдебиң өңүндәки мейданча етенде, ол инспекторың өңүни долады-да, бир минут гүрлешмегини хайыш этди.

— Ёлдаш Ковусов, гайрат эдиң! Юмшуңызы битирмәге мен тайяр, йөне эдара хат ёлламасаңыз боля. Яш йигидиң багты ятмасын — диййп, Мерет пенжегиниң жүбүсинден бир күти букжа чыкарды. Чыкарса-да, оны Ковусова бермәге бирбада чекинди. Букжаны элинде саклап, жүбүсинден әляглыгыны чыкарып, йүзүни сүпүрди.

— Эгер гүррүң Язлының этмиши хакда гидйән болса... — Ковусов Мередиң элиндәки букжа үнс бермән, чилим отланжак болуп гүйменди. Ол Мереде диййжек сөзлери хакда ойланярды. Мерет муңа өзүче дүшүнди. Ол гүлүмжирәп:

— Хава, шол хакда. Мен сизе бил баглаян. Алың, шуны, бәш мүң! Хәзирликче шуны алың. Соңам гөрүберйәс — диййп, Мерет букжаны инспектора узатды.

Ковусов элиндәки папиросы пызып гойберди-де, букжа середип, улудан демини алды, соңра хем Мереде гарады. Ол болса, йыршарылып букжалы элини узадып дурды. Ковусов оны сынлады: не онуң эли сандыраярды, не-де гөзлеринде горкы дуюлярды. Шол демде инспектор: «Нәтм. ли?» диен сорага жогап тапжак болуп урунярды. Йүреги гүрс-гүрс уруп, аргын гөзлеринде гахар-газап учанаклаярды. Мередиң оңа пара хөдүрлемеги инспектора тәзелик дәлди. Мерет ялы «гөзсүз батырлар» билен кәте гөрешмели болярды. Йөне оларың өз бәхбитлери үчин хич бир затдан гайтмаяндыклары хем белли. Олар иң тәсирли серишде хөкмүнде яранжанлыга, пула даянмалы диййп дүшүнйәрдилер. Хава, олара шейтмек кәте башардярды. Хатда милиция ишгәрлериниң арасында хем ек-түк парахорлуга йүз урян тапылярды. Бу хакда Ковусов аз ойланмаярды. «Гөрдүңми, екеже иш риң этмиши-де, бизе тутуш милиция гуллугына нев .еси агыр дегйәр, нә дереже-де абрайдан гачыряр. Ана, онсоң Хоррае ялыларың аңында бизиң хеммәмиз парахор-да?! Агыр, эрән агыр жеза!» Ынха

майор Ковусов хем шу махал шол «пула табын» болян гуллукчыларың бири хасапланярды.

Ковусов үчин Мередиң хич бир затдан чекинмән, ёл угрунда пара хөдүрлемеги гең гөрүнсе, Мерет үчин, гайтам, инспекторың элинже берлен пулы алмажак болуп дурмагы тәсин хем дүшнүксизди. «Ёк, сен пара алянсың, йөне чекинййәнсиң» дийип, ол бу сапар бирнеме батыргай херекет этди.

— Алың, яйданман! — дийип, Мерет букжаны Ковусовың жүбүсине сокжак боланда, ол Мередиң элини силкип гойберди.

— Утаның! — дийип, инспектор бираз ыза чекилди.

— Вей-вей, хий-де мунуң утанжы бормы?! Ягшылыга ягшылык этмеги башаряндырын. Алың, алың! Бу тайы чолалык, бизи гөрйән ёк ахыры — дийип, Хорраев букжаны ене-де инспектора узатды — Дүшүнйән, иши ямак сизе-де енил дәлдир, йөне ол сизе баглы зат. Боля, гой мана жериме салсынлар, правамы алың. Йөне, еке перзендимиң багтыны гаралтман. Мен ене ики мүң берейин, гайрат эдиң!..

— Мен ол пула сатылянлардан дәл. Хош! — дийип, Ковусов ёлуны довам этдирди. Ол Хорраевиң «Ёлдаш инспектор дуруң, дүшүнишелиң!» диййән сөзлерини хамана эшитмейән ялыды.

Ковусов өйүне геленсонам, гахардан яңа өзүни дүрсәп билмеди. Шол себәпденем игесини Менлә сүртди.

— Чагалар көчеде ылгашян ялы-ла. Гараңкы дүшенден соң бир олар өе йыгнанмалы дәлми? Көчеде ылгатма-да, окат олары.

— Шу вагт чыкдылар. Хәлиден сапакларына тайярлык гөрдүлер — дийип, Менли ювашжа жогап гайтарып, ашхана тарап йөреди.

Ковусов ювнуп дуршуна Мередиң болшуна геңиргенип башыны яйкады. «Нәме, ол бейле ховатырланярка? Я Язлыгың этмишини биз хениз гөрүп билемзокмы? Мередиң ода-көзе дүшмегиниң бир эммасы-ха бардыр». Ковусов чай ичйәркә хем ойланярды. Ол ене бөлүме уграды. «Йыгналан материаллара тәзеден сын эдип гөрейин, мен нәме сындырдымкам. Барыбир гөзүме укы гелмез. Хорраевиң ховсаласы йөнелиге дәлдир».

Бөлүме гелип, майор Ковусов Нурыевиң өйүнде болан вака дегишли материаллары бирин-бирин окап чыкды. Шаятларың дүшүндиришлерини, автоинспекцияның

маглуматыны, экспертиң карарыны, блокнодына эден белликлери хеммесини дыкгатлы окады, дeңeшдирди. Болан женаятда Мередов Язлыны гөс-гөни айыпламак үчин хениз-ә эсас ёкды. Догры, Язлының сүрйән «Жигулиси» Нурыевиң жайының голайына барыпдыр. Бу анык. Йөне онуң шол махал шәхерден чыкмандыгыны язгылар айдярды. Шулары назарда тусаң, «Жигулини» сүрүп экиден башга. «Мерет нәче ховатырланса-да, Язлының төверегинде вагты гечирмели дәл, Язлының гүнәсиниң дережеси хакыкы женаят эден субъект эле салнансоң, өз-өзүнден айдың болар. Гой, ол кеселханада ятыберсин. Инди Мерет хакда». Ковусов бир пурсат ойланып отурды. Соңра-да язмага башлады.

«Шәхер ичери ишлер бөлүминиң начальниги, милицияның майоры ёлдаш Атаеве милицияның майоры, инспектор Ковусовың тарапындан

Рапорт

Сизе язып дуйдурян, ягны гурлушыкчыларың посёлогында болан агыр женаятың үстүни ачмак үчин гөзлег ишлерини гечирйән. Шол женаят иши билен багланышыклы гражданин Мередов Язлының «Жигули» машыны женаят болан жайың голайында дуруптыр. Шол агшам, ягны йигрими докузынжы июлда, Язлы Мередов машыны чукура агдаряр-да, яралы халда кеселхана гетирилйәр. Язлының какасы Хорраев Мерет оглунын этмишинден ховатырланып, онуң этмиши барадакы дерңев иши япмагымы хайыш этди хем-де маңа баш мүң манат пара бержек болды. Пәра оңайсыз ерде хөдүрлененсоң, мен Хорраевиң бу этмишини документлешдирип билмедим.

Хорраев Мерет шәхерде, бензин гуюлян станцияның доландырыжысы. Ол гечен йылың аягында базардан тәзе «Жигули» сатын алыпдыр. Ине, бу гүн хем маңа бәш мүң манат пара хөдүрледи. Онуң машгаласында үч киши болуп, захмет чекйән еке өзи. Айлык хакы йүз элли манада хем етенок. Автоинспектор Ачыловың айтмагына гөрә Хорраевиң өйүниң ичи гымматбаха затлар билен безелен. Онуң шейле бол-элинликде яшамагы, пара хөдүрлемеги, Хорраевиң кесекиниң хасабына газанч эдйәндигине я-да дөвлет эмләгини огурлаяндыгына гүвә гечйәр.

Шулары язып, Хорраев Мерединиң көп пулы нирeден, нәдип тапяндыгыны аныкламак үчин ОБХСС-иң ишгәрлерине дегишли гөркезме бермегиңизи хайыш эдйән».

Ковусов язан рапортыны окап болансоң, оны папка салды. «Эртир начальниге элин говшурарын. Парахоры хөкман барламалы. Ёгсам, бир ерден ломай пул гелмесе, ол пара берип билмез. Хава, бу мениң пикирим».

Инспектор, Язлыдыр онуң какасы, Хорраеве дегишли иши тамамлап, Байрыев Ягмырың этмиши хакда ойланды. Байрыев Ягмырың адының үстүнде галам кән айланды. «Ягмыр... Онуң билен гызыкланмалы. Ол нәмедир бир зады гизлейән ялы. Галыберсе-де, онуң достуна берен ярагы женаят болан жайдан тапылды. Бу йөнелиге дәл. Я Ягмыр болан женаята гатнашандыр, я-да ондан хабарлы. Булары хасаба аламанында хем хут яраг берип, женаятча хемаяг эден җөкмүнде оны айыпласа боляр. Ол хакда ене-де кәбир затлары аныкламалы. Хава, Ягмырың ишлейән заводындан хәсиетнама герек, онуң тиркешйән танышларының, достларының кимлердигини өвренмели, шейлеликде, Ягмыр гөзлег объекти болмагында галяр». Ковусов Байрыевиң адының үстүне атанак чекип, Ягмырың адының гаршысына «ишлемели» дийип язды.

Телефонын жыңңырдысы Ковусовың пикирини бөлди.

— Майор Ковусов диңлейәр.

Ол «Алло!, Алло!» дийип нәче гыгырса-да, гулагына зат эшидилмеди. Нәбелли жаң уряна нәмедир диймекчи боланда, трубка юваш жа орнунда гоюлды. Ол «Ай, ялңышып жаң эдендир-дә» дийип, жаңың гайталанмагына гарашды.

Телефон ене сесленди.

Бу сапар оны нобатчы янына чагырярды. Ковусов кагызларыны рeжелэп папка салды-да, чыраны сөндүрип, гапыдан чыкды.

Отагда отуран нобатчының өзүнинем, онуң көмекчисиниң хем йүзи аладалы гөрүнйәрди. Нобатчы пост гуллугындакы ишгәр билен гүрлешйәрди, лейтенант Сейидов кимедир бирине болан вакаҗы жикме-жик айдып берйәрди. Оператив топарың ишлейән отагында капитан сулчи Жепбаров билен нәмедир бир затлар хакда пикир алышярды. Ковусов отургыжа элини етиренде, Сейидов оңа бир кагызы узатды. Бу Ковусовың Чәржеве иберен

телеграммасының жогабыды. Ковусов телеграмма гөз айлап болансоң, элини аркасына тутуп, отагың ичинде гезим этди. Ыгрылып язылян гиң маңлайы онуң бир меселәни чөзмегиң аладасыны эдйәндигини хабар берйәрди.

— Нәме карара гелдиңиз, ёлдаш майор — дийип, нобатчы Ковусова йүзленди-де, элиндәки телефон трубкасыны орнунда гойды.

— Гитмели болжак. Эртир гүнортанкы рейс билен учарын. Бир факты барламалыдым велин... Оны ирден барларын. Менлик башга юмуш-а ёкдур?

— Ёк, ёлдаш майор. Ирден сизиң яныңыза бир гражданы чагырыпдык.

— Мениң вагтым болмаз, шаятларың гөзлегине гидерин. Лейтенант Назарова табшырын, ол гүрлешер — дийип, Ковусов бөлүмден чыкып гитди.

Ковусов ир сагат секизде гапыда машына гарашды. Машын вагтында гелмеди. Ол нобатча жаң эдип гөрди. Олам машының ёкдугыны хабар берди. Начальнигиң оңа беркиден улагы инди ики гүнден бәри ремонтдады. Бу гүн майор Ковусовың гечирмели ишлери кәнди. Гүнүң икинжи ярымында хем ол Чәржеве учмалыды. Улагсыз велин, этмели ишлерине етишип билжек дәлди. Бу гөзлеге улы зыян етиржекди. Ол машын дуралгасына йөреди. Дыкныш болансоң, автобуса-да мүнүп билмеди. Тейахыр такси тутмалы болды.

Ол шәхериң тас дең ярысыны айланып чыкса-да, нетижели иш битирип билмеди, шаятлар өйлеринде ёкдулар. Лапы кеч болуп, ол судмедэкспертиза барды. Нурыевиң өлүми хакдакы экспертиң гутарнныклы кесгитлемеси оңа дервайыс герекди. Эксперт Ковусовың өңки эдйән чакламасыны тассыклапдыр. «Гөзлеги гечириш усулым догры. Эсасы меселе женаятчыны эле салып, гүнәни бойнуна гоймак». Шу пикир билеңем ол Чәржеве учмагың аладасыны эдип, аракесме вагты бөлүме долиып гелди.

* * *

Сапар хениз өлкиниң гөзлерине середип гөрмәнди. Пөне дурмуш дурмуш боляр. Онуң шатлыгы, хасраты боляр. Гөвнүңе батмаян хадысалар кәте сени өз айлавына долап аляр, гөрмедигиңи гөркезйәр, бармадык

ериңе элтйәр. Дурмуш Сапары-да шейтди. Ики йыл өвәл болшы ялы, ол мыдама йылгырып дуран, сүйжи сөзли какасыны гөрмелиди. Хава, эгер өңрәк гелен болса, оны шол кешбинде гөрерди. Инди... инди ол гижә галды. Гөзлерини юмманка өз чагаларыны гөрмек хер бир ата-энәниң арзувы. Йөне бу хеммә етдирйәрми нәме? Сапар гелшине гапың агзында йүзүни салып дурды. Даш ишикде-де, ичерде-де аглашярдылар. Гиң отагың ортасында үсти ак мата билен өртүлен какасы ятырды. Төвереклэп отуран доган-гарындашлар гөз астындан Сапары сынлаярдылар, ол мөңңүрип какасының үстүне өзүни ташлар дийип гарашярдылар. Ёк, Сапар бейтмеди. Ол доңан ялы болуп дурды. Биринжиден-а, нәме этмелидигини биленокды. Икинжиденем, какасы дири вагтында ондан бирҗигем чекинмедик Сапар, инди, өленсоң ондан горкярды. Шол вагт кимдир бири онуң элинден тутуп какасының янына элтди. «Ол бенде саңа гөз дикйәр. Отур-да йүзүни сыл, ине шейдип». Сапар какасының йүзүне серетди. Онуң гөзлери ачыкды, Ол гөзлере назары дүшенден, Сапар тисгиниип гитди, бедениңе тыг саңжылан ялы болды. Сапарың сүңңи говшап, бедениңде галпылды дөреди. «Кака, геч гүнәми! Разы бол!» Ол шейле дийип, эмай билен какасының гөзлериниң үстүнден элини йөретди. Ачык гөзлер юмулды. Сапар мөңңүрип, ылгайшына жайдан чыкды. Ховлының бурчуна барып отурды. Оңа хич ким пәсгел бермеди : өзи аглады, өзи гойды. Гонамчылыкдан геленсоң, Сапарың ховсаласы бетер-де артды, ол бир ерде отурып карар тапанокды. Ховлының ичини-дашыны долдурып дуран жеменде бир салымда даргады өтэгитди. Якын гарындашлар, гоңшулар галды. Сапар хич ким билен геплешмейәрди. Үйшмелене гошулмажак болярды. Онуң аладасы өзүне етикди. Какасының ятышы гөз өңүнден гиденокды. Ол бакышда, белки, мүң сөз, мүң маны бардыр. Йөне ол оны ёрмакдан эжизди. Какасының соңкы язан хатларыны окан болса дүшүнердем. Арман онуң хат окамага, өвүт-пессихат диңлемәге вагты ёкды. Гүлжемалың ышкы, достларының сейил-сөхбети оны дүнйәң аладасындан узакда сакларды. Какасы арадан чыкансоң, инди ол дурмушың айлавлы ёлларына гөз етирмәге ымтылярды. Йөне нәме үчиндир, хыялы ене-де Гүлжемала, достларына тарап учярды.

Сапар үчин какасы ёгаландан соңкы үч гүн үч өмүр

болуп гөрүнди. Гечен ёлуны хениз селжерип билевокды, хәзирки ягдайы хем нәбеллиди, гележек дурмушы булутлы гиже кимин гаранкыды. Шол гаранкылык оны гысярды, хорлаярды, алжырадярды. Достлары билен гүрлешәйсе, жаны арам тапайжак ялыды. Шу ниет билен ол илки сапар Юсубы телефона чагырды, ол гелмеди. Гүлжемала жаң этди. Ондан хем хабар-хатыр ёкды. Язлының яраланып кеселханада ятандыгыны билди. «Нәтмели? Нирә гитмели?» Бу сораглар оны отдан алып сува салярды. Кә гиже ол басырганярды, айылганч сес эдип, хопугып оянярды. Кәте гидип, даш ишиге гулак салярды.

Сапарың болшуна эжеси илки үнс бермедигем болса, адамсының үчүни гечиренсоң, онда оглуна бирхили шүбхе дөреди. Онуң болшуна гыйылды. Агшамара, өйде энели-огул икичәк галанларында, ол бу барада гүррүң гозгады.

— Сапар жан, какаң пакыр бизи гоюп гитди. Бизе бу өрән агыр дегйә. Эжизликден пейда ёк. Сен инди билиңи берк гушал, какаң ызыны тутмалы сен. «Сапар жаны гетир, гой ызыма эе болсун» дийип, о бенде айдып гитди. Мениң-ә гүйжүмиң етйән зады ёк. Йөне өлмәнкәм, сениң машгалалы болуп яшаныңы гөрмегиң арзувында. Башыңда нәме хыялың бардыгыны айт, бейдип өзүңем көсенип, бизем көсәп йөрме.

Эжесиниң сорагына жогап бермек Сапара даш гөтерен ялы агырды. Ол нәме айдып,нәмеден башлажагыны билмән көсенди. «Эжем мени янындан айырмажак боляр. Мен оны эдип билмен. Нәме дийсемкәм?.. Гел, гөвнүмдәкини айдайын, белки, дүшүнер, ылалашар».

— Эже, мен бу ерде яшап билжек дәл. Ерләмок. Гал дийсең ене бирки гүн галайын, соң мен гитжек.

— Какаң-а дидарына зар болуп гитди. Менем шейтжек-дә сен? — дийип, Тувак гөзүниң яшыны сүпүрип, оглунын йүзүне серетди. «Вах, мен муна ховла эе болмалыдыгыны нейдип дүшүндирсемкәм? Ёк, Сапар жан, мени еке гоюп хич яна гидип билмез».

Шейле дийип, Тувак өз-өзүни көшешдирди. Онуң оглундан эдйән тамасы улуды.

— Эже, бей дийме! Говусы мен сени экидейин.

— «Экидейин» дийдиңми? Ёк, мен какаң билен биле гитжекдим... олам инди...— дийип, Тувак гыңажының учы билен гөзүни сылды.

— Гиделн, эже. Ол жайымызам бош дур. Менем еке. Мен сени хор-зар этмерин — дийип, Сапар эжесине ялбармага дурды.

— Ёк. Мен каканы гоюп гидип билмен.

Сапар гөзлерини гырп-гырп эдип эжесине серетди, эгнини гысып, тумшугыны йыгырды. «Эжем нәмелер диййәр-ә? Онуң акылы үйтгәп йөрен болмасын? Дүшнүксиз самрап отыр-ла».

Хава, ол эжесиниң сөзлерине дүшүнмейәрди. Онуң эдил шу вагт дүшүнмежегине Тувагың-да гөзи етип дурды, шонда-да ол йүрегинде дыкып алып дуран сөзлери айтман дуруп билмеди. Бирвагт дүшүнер дийип умыт этди.

— Сен яшлык эдйән-де, көп затлара акыл етирип билеңок. Бизден айра яшап утан задың болмады, гайтам... — дийип, Тувак гөзлеринден бығтыяр сырыган яшыны сүпүрди. — Гайтам, бизи хеләк этдиң. Дийжегем дәлдим, йүрегим ярылып баряр, мундан артык ичимде саклап билжек дәл. Ол пакыр өң-ә сениң бәрик гара берман йөренине янды, соңам... — Тувак гулкунды-да, демини дүрседи, гапдалында дуран каседәки чайдан овуртлады. — Соңам Берди еген билен Какажан гуданың гелмеги оңа бай-бай агыр дегди-хов. Онсон девесинден даш билен урлан ялы болуп йыкылды-да, гүнүни санап уграды. Вах, өңрәк бизе дуйдуран болсадың, мунуң ялы болмазды, үзлүшердик. Карз-ковал эденем болсаң, үзлүшмәге гурбатымыз чатман дураңок ахыры.

— Эже, мен нәмәни дуйдурмандырын? — дийип, Сапар эжесине якын сүйшди-де, соравлы гөзлерини оңа дикди.

— Берди егенем, Какажан гуда-да гелип: «Шожагаз карзыңызы үзәйсеңиз, инди вагт-а етди» дийди. Какаң ер гөкден гелип: «Ол нәхили карз, мениң-ә хакыдама геленок» дийди. «Какам машын эдинжек боляр, чалт үзлүшерки дийди» дийип, өтен йыл сениң оларың херсинден мүң манат пул карз аландыгыңы айтдылар. Өлмесең хер зады гөржек экениң... Алач нәме, олар билен үзлүшдик. Вах, пул хич-ле, каканы галмаз эден зат онуң намысына дегилмеги. Адамың намысы күл ялы хопда дөкүлсе, ол яшап билмез. Каканам шейтди, оглум Сениң акылсызлыгың оны шейтди.

Эжеси гүрледигиче Сапарың йүзи бишен помидор ялы гызарып, бойны ичине чөкди, гөвреси йыгрылып

ере сиңәйжек болды. «Гөр муны, ниреден гелип чыкды. Олар ялтанман, пул диләп гелипдирлер». Сапар пул карз аланда, соң соралар, бермели болар дийип пикир хем этмәнди. «Бә, башга ким пул сорап гелдикә?» Гелнежелери, дайзалары, дайылары... «Ёк, олар гелмезлер, элли-алтмыш манатжык нәмежикмиш». Хава, шол икисинден өзге хич ким «оглуң карзыны үз» дийип гелмәндир.

— Болан зада-ха шейле, оглум. Ил-гүне, гарындаш, гоңшулара масгара боланымызы соң дуюп галдык. Айт, мен нә йүзүм билен оларың арасына барайын. Ёк, мен шу түнеги саклап отурарын. Сапалгым долан гүни...— дийип, Тувак мөңңүрип гойберди.

— Эже, гойсана! Аглама, эже! Мен гүнәли — дийип, Сапар ериндеп галды, соңра эжесиниң эгининден тутды.

— Маңа азар берме! «Мен гүнәли» дийип, бизи өртәп йөрмелими сен?

— Боля, мен бәрик гелейин, гой аглама! Эже, сени еке гойман, ынанай.

Тувак аглады, шейдибем, гурсагыны ярайжак болуп дуран хасраты бираз еңлетди. Гөзяш билен биле гайгы-гамлар хем ере дөкүлйән ялыды. Дөрт чаганы өндүрип-өсдүрип, индем бир ховлының ичинде еке галанына ярылайжак болярды. Хава, адамсындан айрылансоң, яны-да бир чене етенсоң, оңа екелик агыр дүшйәрди. Оглы янында болса гөвни тесели тапып, хасратдан чөкен гөвүн галкынып, эпилен гөвре дикленжекди. Гечени хем ятлажак дәлди велин, сакланып билмеди. Оглундан шунча хупаба пйсе-де, Тувак хәзир онуң әхли гүнәсини гечипди.

— Сен гел, өе эечилик эт, балам. Агаң, гыз доганларың өз машгаласы бар. Сенем инди машгала хакда алада эт.

Сапар ене-де йыгрылып отурды, кәте хем улудан демини алып, эжесиниң йүзүне середип, йүзүни ашак салярды. Машгала хакда эжесиниң айданы, бирденем оны Гүлжемалың янына алып гитди. Гүлжемалың кешби гөз өңүне геленде болса, йүзи ягтылып гитди. «Гүлжемал бу ерде мениң билен яшамага разы боларжыка? Гелмесе, гөвнемесе нәме? Онсоң нәдерин?»

— Боля, эже, менем машгалаң аладасыны эдерин— дийип, Сапар даш чыкды. Гижәниң салкын шемалы йүзүне урансоң, ховлының ичинде икибака гезмеледи.

Гаранкы гиҗәни хемра эдинип, Сапар ховлың ичинде кән гезди. Нәче гезсе-де пикрини җемләп, белли бир карара гелип билмеди. Ики гүйч, ики пикир оны чекелейәрди: эҗесиниң гөвнүне гараса барде галмалы. Гүлҗемала душмак үчинем гитмели-дә. Гүлҗемаллы меселе хеммесинден рүстем чыкарды. Аслында, онуң эҗесиниң янына гелмек хыялы ёкды.

Шондан сөңи бир хепде геченсоң, Сапар ирден туруп, нирәдир бир ере гитди-де, гүн яшып барярка өе гелди. Гелшине-де:

— Эҗе, мен-ә гидйән — дийип, ашханада ун эләп отуран Тувага йүзленди.

— Гидйән дийдиңми? Хей-де, шейдибем гидибермек бормы? Саңа сүйтли чөрек биширҗекдим... — Эҗеси унлы эллерини сүпүришдирип еринден турды.

— Чөреге гытчылык бармы? Азара галма, маңа машын гарашяр. Самолёта етишмели мен.

— Вах, саңа нәме берсемкәм? — дийип, Тувак зовзанаклап отагдан отага гечйәрди, нәмелердир бир затлары гөзлейәрди. Соңам гелип оглуның йүзүне серетди-де, маңлайына шаплатды.

— Хуш галмандыр менде. Хәзир берйән.

— Эҗе, маңа хич зат герек дәл. Хош, саг бол! — дийип, Сапар гапыдан чыкды. «Сизем хош галың» диййән ялы гин ховлың ичине бирлай гөз айлады-да дервеза тарап йөреди.

— Сапар җан, шейдип мени еке гоюп гидиберҗекми?.. Вах, ёл харҗыңам ёкдур. Ал шуны! — Тувак оглуның җүбүсине йүз манат сокды.

— Харҗым бар ахыры. Герек дәл...

— Ал, ал! Хорланма! Сапар җан, инди хачан гелерсиң? — диенде Тувагың гөзлеринде яш гөрүнди.

— Гелҗек вагтым хабар эдерин, гараш — дийип, Сапар ховлының гапысында дуран еңил машына мүнди. Машын сәхел пурсатда гөзден йитди.

— Сапар!.. Сапар-у-у! — дийип, Тувак машының ызындан гыгырып галды.

— Вах, унудыпдырын, мен гурайын. Ашыр милиционер: «Оглуң гелсе, өйде болсун, гижрәк гелерин» дийипди ахыры. Оңа-да йүзүгара болдум. Вах, алҗырап ики агыз сөзем айтмага етишмедим.

Тувак оглуның ызындан делмурып гарап галды. Ховла гиренсоңам, гөзүниң яшыны саклап билмеди. Ол еке

галаныша эжизлейәрди. Дүнйәде екеликден агыр дерт ёк боларлы,

* * *

Сапар биледине беллик этдирип, самолёта мүнмәге уграндa, бир милиционериң алакжап гелйәндигини гөрди. Ол Ашыр милиционерди. Участок инспекторы, милицияның капитаны Ашыр Бегҗәевиң ил арасында йөргүнли ады «Ашыр милиционерди». Ол Сапарың какасының янына кәте гелйәрди. Сапар нәмүчиндир хәзир оңа гөрүнмәнини кем гөренокды. Ашыр милиционер якынлашдыгыча, Сапары ховсала басды. Ол ёлагчылары итеклешдирип, өң хатара барып сокулды, дессине-де мердивана япышып, самолётың гапысына етди.

— Сапар!.. Мәтиев Сапар!

Сапар налач еңсесине серетди. Ашыр милиционериң: «Ханы бәрик гел» диен ёгын сесини эшитмедик галмады.

Сапар йүзүни-гөзүни чытып нәгилелик билдирсе-де онуң янына гелмекден гайры алач ёкды. «Хош хабар-а айтмаса герек. Самолётдан галдырмаса ягшыдыр, ёгсам яңадан билет алып, эртире деңич гарашмалы болар» дийип, ол ичини геплeдйәрди.

— Шу рейс билен гитмекчими? — дийип, Ашыр милиционер онуң чигнинден тутуп, четрәге чыкарды.

— Хава.

— Сен мениң билен гитмели болҗак. Бөлүме чагырярлар.

— Мен... Мен учмалы, ине билетим. — Сапар билетини гөркезди.

— Билйән. Гүрлешерлер, гитмели болсаңыз соң оградарыс—дийип, Ашыр милиционер Сапары машына мүндүрип, шәхер милиция бөлүмине алып гайтды.

Бөлүмде вагты билен Сапарың халындан хабар алан болмады. Ол нобатчының гаршысындакы кичеврәк отагда отуруп ядады. Отургычда-да Сапары ховсала басярды. Онуң ичини ит йыртярды.

Тейахыр ол сакланып билмән:

— Ёлдаш нобатчы! Менден хабар тутан болмазмы?— дийип гыгырды.

Чал сач подполковник онуң янына гелди.

— Ким фамилияң?

— Мәтиев Сапар.

— Мәтиев болсаң, отур-да дыңжыңы ал. Сениң билен гүрлешжек ишгәр эглеййәр, самолёт учмандыр. Укың гелсе ят. Ол гелдиги чагырар шондан соң меселе-де чөзүлер.

— Мени самолётдан алып галдылар, себәби нәме? Геплешжек ким?

— Ховлукма яш йигит, себәбинем билерсиң.

— Бу эден-этдилик, канунсызлык дәлми? — дийип, Сапар нобатча гахарланды.

Гүндизки рейслере билет тапылмансоң, Ковусов агшамкы рейсде учмалыды. Ол шәхер милиция бөлүминиң начальнигине жаң эдип: «Эгер Мәтиев шәхерде бар болса, оны барянчаң саклаң» дийип хайыш эдипди. Соңам техники себәплере гөрә, самолётың сакланжакдыгыны, өзүниң хем эртир ирки рейсде баржакдыгыны нобатча дуйдурыпды.

Сапар нәмедир бир зат диййжек болды. Йөне подполковник онуң сөзүне гарашмады, ховлукмач чыкып гитди.

Сапар эпишгә яплаңып кән дурды. Нобатчының отагында, коридорың угрунда милиция ишгәрлери башагайдылар. Олар нәмедир бир зат хакда жеделлешййәрдилер, телефонда геплешййәрдилер, нирәдир хабар эдип, гелйән хабарлара жогап берййәрдилер. Бу жая эбтики агдарып, йүзүни сыпжырдып гелйәнем барды, гөзи яшлы арз эдйәнем. Сапар отагың ичинде икибака гезим этди. Гезип йөршүне хем аякларының сызлашып агыряндыгыны дуйды. Ол ядавды. Сапар пәллап, гөзлерини овкалады-да, отагың ичине назарыны айлады. «Иркиләйсем-ә кем болмазды». Илки ики элини келлесиниң ашагына гоюп аркан ятып гөрди, болмады. Гапыргалары, келлеси агырды. Шу өмрүнде хениз ёрган-дүшексиз ятып гөрмәнди. Ол ериңден турды. Әпишгеден милиция ишгәрлериниң вагырдысы, телефонларың жыңңырдысы, машынларың ваззылдысы эшидилйәрди. Ол дурмушда болян хадысалара, өз дурмуш ёлуна гөз айлады. Окувы угра бармансоң, Сапарда зәхмет чекмек ислеги дөрәпди. Йөне ол нәмеден башлажагыны биленокды. Сөвда угрундан ишлежек болды. Хүнәрсиз дийип алмадылар.

Пагта заводында хем узак ишләп билмеди. Өзүне беркидилен усса оңа гахаржаң хем доңйүрек гөрүнди. Ики гезек ише гич гелени үчин, усса онуң йүзүни ал-

ды, Сапар хем өйкеләп, ишден чыкды. Бирки ай бош гезип, ахырында хем гурлушыга барды. Онда-да прораб билен оңушмады. Шейдип, бирки эдарадан йүзүне урлан ялы болуп гайдансоң, Сапарда өңки зәхмет чекмек хыжувы өчүп угроды.

Нобатчының гапысында боляи гыкылык Сапары тисгиндирди. Ол вагырда диң салды. Нобатчы кимедир бирине бөлүмиң гапысында гарашмагыны хайыш эдйәрди. Нәбелли адам болса: «Белли жогап алман гитмерин» дийип гыкылык турузярды. Вагырды ятансоң, Сапар отагың бир бурчуна чекилди-де, эли билен дызыны гужаклап, келлесини дызының үстүнде гойды, гөзлерини юмды. Иркилиберенде гөзлери ялпа ачылярды. Бейнә долан булашак пикирлер о̄ч силтерлейәрди.

* * *

Ковусов самолётдан дүшенден гөни бөлүме гелди-де, оператив ишгәрлер билен гүрлешди. Оларың гүррүңинден Сапарың какасы Мәтиниң областда адыган ёлбашчы боландыгыны аныклады. Онуң чагалары хакда ичери ишлер бөлүминде хич хили эрбет маглуматың-да ёкдугыны эшитди. Бөлүмиң ишгәрлеринден герекли маглуматлары аланындан соң, Ковусов Сапары янына чагырды.

Гапыдан гирен гөрмегей яш йигиди гөз астындан сынлап дуран инспектор:

— Отурың! Көп гарашдырдыммы? Бу мениң гүнәм дәл. Шейдип, техника-да кәте бизи көсейәр. Самолёт вагтында учмады — дийип, бош отургыжы алып, Сапарың габат гаршысында отурды. Сонра бир гап чилим чыкарып, оны Сапарың өңүнде гойды. — Чекиң! Эгер сувсан болсаңыз-а, ине сув. — Ол сувлы графини элини етирди.

— Ёк, сув ичесим геленок. — Сапар шаргара сачыны сыпады, йүзүнден сырыган дери сүпүрип, Ковусовың сорагына гарашды.

Ковусов чилим отланды. Онуң берджек сорагыны эшитмәге ховлугып, Сапарың ичини ит йыртярды. Йөне Ковусов эвмейәрди, белки, онуң-да өз себәби бардыр. Ол чилим соруп отурышына махал-махал Сапары сынлаярды.

Хениз ярысы-да чекилип гутарылмадык чилимини күлдана оклап, инспектор бираз дикленип отурды.

— Онда нәме... Сиз мениң бирки сорагыма жогап бериң. Шәхере хачан, нәме үчин гелдиңиз?

— Хачан?.. — Сапар гөзлерини потолога дикип, додагыны мүңкүлдетди.

— Гечен айың йигрими докузында какамың ёгаландыгы хакда телеграмма алдым. Шонданам самолётда соңкы рейс билен гайтдым.

— Ким билен гелдиңиз?

— Өзүм. — Сапар сорагы гецлән ялы эгнини гысды.

— Йигрими докузынжы июль... «Соңкы рейс» — дийип, инспектор кагыза нәмедир белледи. — Шол гүн өйлэнден соң ниреде, ким билен болândыгыңы, нәме ишлэндигиңи айт.

— Өйлэнлер дүкандан иер ялы одук-будук гетирдим. Сонам өйде дынч алдым. Гүн яшып барярка-да илки достум Язлы, соңам Майса гелди. Гүн яшансоңам кеселхана гитдим.

— Кеселхана ким билен, нәме үчин бардыңыз? Нәче сагат болдуңыз?

— Юсуп билен. Онуң таныш кесел ятан экени, шоны сорап гайтдык. Кеселлиң янында, ай, бир сагатдан говрак болдук, гүрлешдик. — Сапар Ковусовың йүзүне мөлерилип серетди. «Менден нәмэни билжек болярка?».

— Кеселхана нәмели гитдиңиз? Юсуп ниредеди?

— Машынлы. Кеселхана гитжек болуп дуркам, достум Язлы машынлы өе гелди диййп айтдым-а. Хайыш этдим, ол машыны берди. Юсубы өйүнден алдым-да гитдим. Ынанмасаңыз, Юсупдан, Язлыдан сорап гөрäйиң.

— Юсуп сизиң бәрик гайданыңызы билйәми?

— Хава.

— Йигрими докузынжы июлда сизиң сүрүп экиден «Жигулиңизиң» гурлушыкчыларың посёлогындакы багың ичинде дурандыгы аныкланды. Шол машында ене бир адамың отурандыгыны постда дуран автоинспектор тассыкляр. Посёлога ким билен, нәме үчин бардыңыз?

Сапарың бирден йүзи үйтгеди. Ол хашлап дем ал-

ды-да, ики эли билен келлесини тутды. Бирденем гыгырды.

— Төхмет!

— Экспертиң карары билен танышдырарын. Хава, шол агшам, йигрими докузынжы шолда, «Җагулиң» дуран еринден отуз-кырк метрлик узакда, гурлушыгың прорабы Нурыев Гара диен гражданиниң өйүни талап, өзүнем өлдүрипдирлер. Белки болан ишден сениң хабарың бардыр. — Инспектор бирден «сене» гечди.

— Ёк, шол агшам мениң посёлога барандыгымы гөрен бар болса, гой, йүзүме дурсун. Егса-да...— дийип, Сапар инспекторың үстүне херрелди.

— Ене бир сораг. Юсуп хәзир ниреде? Инди сен онуң билен хачан, ниреде душушмалы?

— Мен нәбилейин. Кеселханадан чыкып, оны өйүниң децинде дүшүрип гайтдым. Шондан соң өе гайданымы айтдым ахыры.

— Ики йыл бәри хич ерде ишлемән йөрендигиң анык болды. Айт, мунуң себәби нәме? Кимиң экленҗинде яшаярсың? Достларың билен кейп чекмәге, ичги ичмәге онча пулы ниреден тапярсың?

— Какам-эжем... доганларым бар. Көмек эдйәрлер. — Сапар йүзүни саллап, ене столы дырмады. Ол инспектора «Огурлаб-а немок, сизиң не ишиңиз» дийҗекди, сакланды. Кепән додакларыны ялап, графине элини узатды.

— Ичмек болярмы?

— Ичиң! — Ол сув ичип болянча, инспектор отагың бурчундакы шкафдан бир китап чыкарды.

— Хич ерде ишлемән гелмегиң себәби нәме?

— Оңайлы ишем тапыланок, онсоң ховлугып хем дурамок. Ишләрин-дә. — Сапар инспекторың соңкы сорагына җогап беренде, ынжалан ялы болды. «Гөр муң бокурдагымдан тутайшыны! Ери, сең не азарың дийсене».

— Сапар, сен мугтхор. Мугтхорчулык болса канун боюнча җенаятдыр. Шуны билйәңми? Боля, бу хакда ене гүрлешерис. Сапар, сен хакыкаты айтмадың. Бу сениң гүнәңи агырлашдыряр. Шуны унутма. Ханы, гөвиңден гел-де, шол эден җенаятың хакында өзүң айдып бер!

— Мен җенаят эдемок. Ене гайталап айдян, же-

наят эдемок — диййп, Сапар инспектордан йүзүни со-
вуп отурды.

— Боля, женаят этмедик болсаң, машыны посё-
лога нәме үчин бардың?

— Барамок дийдим-э. Белки, Язлы барандыр, онуң
янында Майса барды. Гезеленч эденлирлер.

— Хәзир айтмасаң, соң айдарсың.

Ковусов сагадына серетди, чай вагты болупды. Ол
шу гүн бөлүме доланып бармалыды. Юсубы бу шә-
херден гөзлемек пейдасызды, ол башга бир ере сумат
боландыр. Сапары нобатчының гөзегчилигинде галды-
рып, ол Сапарың эжеси билен гүрлешмеги макул бил-
ди.

— Сапар, сен нобатчының янында гараш. Мен чалт
гелерин. Соң икимиз аэропорта гидерис — дийип, Ко-
вусов Сапар билен тиркешип нобатчының жайына уг-
рады.

Инспектор ики сагатдан бөлүме доланып гелди-де,
начальник билен кәбир гөзлеге дегишли меселелери
маслахатлашып, самолёта етмәге ховлукды.

Ковусовдыр Сапарың мүнен «ЯК-40» кысымлы само-
лёты асмана галанда, гүн энегини ере дирәнди.

Ковусов Чәржеве гайтманка-да, хут шу махалам
бир меселе барада ойланярды. Нурыевиң өйүнде болан
женаятда, Сапарың элиниң бардыгы инспекторы шүб-
хелендирмейәрди. Йөне эсасы гүнәкәр ким? Өйден огур-
ланып алнан пул ниреде? Оны нәдип, нирeден гөз-
лемели? Инспектор шуның аладасыны эдйәрди. Сапа-
ры туссаг эдәйсе, янкы сорагларa жогап тапмак ансат
дүшжек дәлди. Сапарың гачмажакдыгына хем ол гүвә
гечип билжекди. Тувак эжәниң айтмагына гөрә, Сапа-
рың янында сегсен манат пулы болмалы. Эжеси-де ёл
харжы дийип она йүз манат берипдир. Бөлүмде Сапа-
рың яны барланaнда, бу тассык болды. Инспекторы
айратын гызыкландырян зат эсасы гүнәкәри тапмак-
ды.

Самолётың ичи бирнеме салкынлашды. Жапларыны
арам тапан ёлагчыларың көпүси иркилип уградылар.
Ковусов йүзүни айна тарап өврүп, гөзлерини юмды.
Сапар хем отургычың бир тарапына гышарды. Эмма
иркилмек онуң ядына-да дүшмейәрди. «Туссаг эдәймек
енил иш дәл». Инспекторың бу сөзлери Сапары соңкы
икүч айда болуп гечен вакалары ызарламага межбур

этди. Хава, ики ай озал ол Юсуп билен танышды. Юсубы ятланда, вакалар кино лентасы ялы болуп, Сапарың гөз өңүнден гечди...

* * *

...Сапар укудан оянды-да, эпишгеден дүшйән гүнүң шөхлесине середип геринди. Сонра дивардан асылгы сагада серетди: Сагадың дили он икини гөркезйәрди.

— Бо-хов, укыны аларча пурсат болупдыр — дийип, гөзлерини овкалап дикленди. Шол отуршына-да гапдалындакы стулы якынрагына сүйшүрди, ики аягыны онуң үстүне ташлап чилиме элини етирди. Агзындан-бурнундан гойы түссе гойберип бираз отурансоң, дүшеге гышарды. Ене-де: «Ичимем гедайың халтасы ялы бошапдыр. Тамшанмага хей бир зат тапылмазмыка» дийип, ашхана гечди. Столуң үстүнде бир кесим гаты чөрек билен агшамдан галан азрак колбаса гөзи дүшди. Колбасаны агзына атып, чөрегем элине алды-да, ене орнунда гойды. Шкафың ичине сер салды. Иер ялы зат онуң гөзүне илмеди.

— Такыр бол-а!..

Ол ене дүшегине гелип гышарды. Сонра чилими агзына гысдырып телефоны гарнының үстүнде гойды-да трубка япышды. Трубканы хич ким галдырмансоң:

— Алло, алло!.. Хэк, ичигар галмыш. Нирэ ёк болдука? — дийип, кимедир бирине гахарланды. Соң башга номере жаң этди.

— Алло, Непес?.. Багышлаң маңа Непес герекди. Ишде?..

Сапар трубканы орнунда гойды. «Бэ, гарбанмасам болжак дәл. Пулсузам бу башардармыка? Моммылара барсам-а, гарнымы мазалы дойрардым. Жаң эдип гөрейин». Нәче «алло!» дийип гыгырса-да хич ким оңа сес бермеди. Сапар гахар билен трубканы орнунда гойды. «Инди нэтмели? Хей-де, карз-ковал бэш он манат пул тапылмазмыка? Ериң, бу гүн-э бир ерден гарбанарын, а эртир... бирирүн нэтмели?». Ол ене пикире гитди. Бирденем гашлары бүршүп, додаклары кемшерди. Хэяллык билен ериңден галды-да, отагың бурчунда дуран китап текжесинден көне дептери алып, гатыны ачышдырды.

— Бэ, валла, ковум-гарындашларымдан, достларым-

дан пул карз алмадыгым бармыка?.. Агам... гелнежем... Ораз дайым... Алты какам... Буларын херсинден ики гезекден пул алыпдырын, үчүнжи гезек бермезлер. Какамың ол гүнки иберен элли манат пулы ресторанда күл болды. Вах, өнлер эжемем какамдан огрынча-да аз-овлак пул иберәйнәди, инди олам зат эмләнок. Белки, какамың достлары?.. Вах, оларданам алыпдырын. Шол махал какасының: «Сен нәме мени масгаралап йөрсүң, илден пул дилемәңи гой, иберленин билен оң» диййип, кәййәп язан хаты ядына дүшди. «Ек, олара йүз тутмайын. Бә валла, ене ким барка?» Сапар деплериң гатыны ачышдырмагыны довам этдирди. Бирденем онуң йүзи ягтылып, гөзлери гүлди. Ол отагың ичинде ики бака йөрәп йөршүне:

— Ине, Хесел жигим бар экен-ә. Оңа гыссаглы телеграмма бермели. Жигимиң адамсы пуллужа эдарада ишлейәр. Элли-алтмыш манат оңа нәмежикмиш — диййип сесленди.

«Әзиз жигим Хесел! Көмек этмесең болжак дәл. Экзаменлер башланды. Какам пул иберенок. Эллиже манат ибер. Мәтәчликде хорланян. Доганың Сапар» диййип, ол ховлукмач бир кагыза хат язды-да, почта угратды.

Телеграмманы иберип дурка, Сапарың гөзлери гапдалында дуран орта бойлы йигитде эгленди. Йигит гиң залың ичине бирлай гөз айлады-да, почтаң жайындан чыкып гитди. Сапар онуң ызындан етди. Гөвнүне бу йигит оңа таныш ялыды, йөне кимдигини хакыдасына гетирип биленокды.

— Дост чилимиң ёкмы?

— Баш үстүне. Сарыягыз йигит Сапара чилим узатды-да, онуң гөзлерине йити назарыны дикди. «Ниреде гөрдүмкәм?»

— Чилимим гутарайды. — Сен гурлушык трестинде ишлейән-ә дәлсиң? Бир гөрениме меңзедйән.

— Хава, шол трестде. Кадрлар бөлүминде прораб Нурыевиң үстүнден арз эден сенмидиң?

— Сен-ә яткешем экениң. Нейнең, ол түйси бозук хәлем ишләп йөрми?

— Хава-ла. Сенем ишләбермелидиң. Адың... Сап...

— Сапар. Ек, мен онуң ялы билен ишләп билмен, ишлейәнлере-де хайран галян.

Сапар Нурыев билен бағланышыклы болан ваканы

хакыдасына гетирди... Сапар окувдан ковлансоң, кән вагтлап ишсиз гезди. Ахырында хем шәхериң гурлушык трестине ише барды. Сапарда белли бир хүнәр ёкды. Башарсаң, хүнәриң болса, бу ерде ислән ишиң барды. Шонуң үчинем, ол прорабың табшыран ишини этмели болярды. онуң игенжине зордан чыдаярды. Эгер Нурыев онуң гахарыны гетирмедик болса, Сапар кынчылык биленем өвренишжекди, белли бир хүнәр алмагын-да угруна чыкжакды.

Кассадан айлык хакыны аланлар прорабың кабинетине гирип чыкярдылар. Сапар ведомоста гол чекип, бир йүз элли дөрт манады санап аланда, бегенжини ичинде саклап билмеди.

— Ишләп биринжи гезек хак алшым. Бу аз пул дәл. Гызлара шоколад хем хөдүрлесем болар инди.

Сапар пулуны жүбүсине салып машын дуралгасына тарап йөрәнде, гапыда дуран хортаң гожа оны саклады.

— Пул алан болсаң, прорабың янына барып гайтмалы боларсың. Бар. ёгсам ол өйкелейәндир.

— Бармаи нәме, бараярын.

Хаял этмән прорабың кабинетине барып гирди. Нурыев чот какып эдилен ишлериң хасабыны чыкарярды.

— Хә, гел. Түвелеме, шу вагт-а ише хыжувлы яныпсың. Сонам шейдәйсең, ай, нәме, еке бирки йылдан өкде гурлушыкчы болуп етишерсиң — дийип, Нурыев Сапара отурмага ер гөркезди. Отурансоң болса, йүзүне йылшарып, эгнине какды. — Бу айда аз гөрме! Гелжек айларда хакыны биреме көпелдерин. Хава, гараз, хор-зар этмежек боларын.

— Аз гөремок. Догрусыны айтсам, биринжи гезек ишләп пул алып гөршүм мең.

— Шей дийсене! Өрән окат. Мениң биринжи айлык хакым билйәмиң нәчеди? Кырк еди манат. Хава, кырк еди манат... Сен нәче пул алдың?

— Бир йүз элли дөрт манат.

— Гөрйәмиң?! Хүнәрсиз, яш гурлушыкчы үчин бу, элбетде, көп пул — дийип, прораб чотуны шаркылдатды-да, гөзүнден әйнегини айрып, Сапарың йүзүне серетди.

— Менлик юмшуңыз бармыды?

— Юмшум ёк-ла... Ай, йөне... — Нурыев чота элиңи етирди. — Шуны гөрйәмиң? Бейләк каксамам элим-

де, эйләк каксамам. Айлык хак диййәниң шу чөпи какышыма баглы. Онсоң нәме, сенем аз-овлак эмлемели болян-да — дийип, прораб чотуң чөпүни ики яна какып башлады.

— Дүшүнмедим — дийип, Сапар овадан гара гөзлерини гырп-гырп эдип, Нурыевиң йүзүне үшерилди, чыгжаран йүзүни сүпүрди, бурнуны чекди.

— Хакыкы иш хакың йүз манада-да етенок сен. Артдырып яздым, сана-да болсун, маңа-да. Ана, шондан кырк манадыны берәй, галаны сениңки.

Сапар кәбир ишдеш ёлдашларының: «Айлык алсаң, прораба-да эмлемели боларсың» диен сөзлерине әхмиет бермән. «Олар мени ойнажак боляндырлар» диййәрди. Ол дүшүнмедик болды.

— Сизе карз пул герекмиди?

— Яшлык эдйән-ов! — Прораб чотуң чөпүни гахарлы какды-да, Сапарың йүзүне аларылды. — Хечжикләп дурма-да дийлениңи эдибер-дә.

Сапарың йүзи гахардан яна гызарды.

— Онда пешгеш бермелими? Ек, ишләп алан хакымдан хич киме хем бир көпүгем бермен.

— Акмак, иш хакың йүз манада-да етенок дийип айтдым ахыры. Ене гайталаян, кырк манадыны гой-да, гидибер. Башлык дийди, инженер дийди, үстүме дөкүлип дурлар. Олар чай билен онаяноклар.

— Олар мениң хасабыма кейп чекмелими? Мен-ә бир манадам бержек дәл.

— Бермесең, ягшы йигит, гелжек айда элли манадам хак алмарсың.

— Алмасам ишлеменем.

— Шол гахарланып гайдышыңмы? — дийип, сарыягыз йигит сорады.

— Галплык этсе гайтмалы болар-да.

Сарыягыз йигит Юсупды.

Эдил гүнорта нахар вагты Сапардыр Юсуп дукандан ики чүйше аракдыр гарбанар ялы консерв, чөрек, колбаса алып өе гелдилер. Сапар гапыны ачып:

— Гирибер! Бу мениң меканымдыр. Өз өйүң ялы дуйгун. Студент үчин әхли герек зат бардыр: ятсаң юмшак дүшек, ювунсаң ванна, томаша этсең телевизор...

Юсуп вакырдап гүлди-де, Сапарың эгнине какды.

— Доłы комфорт дийсене.

— Эдил өзи. Гетир бәрде гояй — дийип, Сапар Юсу-

бын элиндәки затлары столуң үстүнде гойды. — Сен ювунянчаң, менем нахары тайярларын.

Сапар ашханадан гетирен окараларыны тертиплешдирип, столуң үстүнде гойянча, Юсуп ювунып чыкды.

— Ким билен яшаян сен?

— Шу вагт-а бир өзүм.

— Шу үч отагда бир өзүнми? Мен болса даражык кетекде оңнут эдйән.

— Хава, бу дүнйәде ким узын, ким гысга, кимлер пуллужа, а бизиң ялылар... ине! — Сапар жалбарының жүбүлерини өврүп гөркезди.

— Йигит башы аман болса... пул тапылар-ла. Эгер бирденкә яныма мыхманлыжа гелайсем ковмарсың герек?

— Баш үстүне гүнде гел!

Шол гүнден соң Юсуп Сапарың янына йыгы-йыгыдан гелип башлады. Олар гиже ярыма ченли отурярдылар. Көпленч хем Юсуп «өз тәзе гелинлиги» Наташа билен гелйәрди. Себәбини Юсуп достуна шейле дүшүндирйәрди. «Өйленжек гызыңы көчеде ичгин танап боланок. Мунуң үчин пынхан ер герек». Сапарың бир өзи яшаярды. Хырыдар тапылса, бир отагы кирейине бержекди. Юсуп йыгы-йыгыдан гатнап башлалы бәри, ол бу хыялындан эл чекди. Себәп дийсең, Юсуп оны хор-зар эденокды. Ол хер сапар элин совгатлыжа гелйәрди. Вах, Гүлжемал шол бир меселәни орта атмадык болaнда, Сапар пулдан көсенип, мәтәчлик чекмезди, онуң бигам дурмушы гөр, ене нәче махал довам эдерди.

Сапарың башда Гүлжемала өйленмек нияти ёкды. Ол онуң билен өңки танышлары Товшандыр Дөнди ялы йөне гезжекди. «Шу яшда аялың инирдисини эшидеринми. «Нәме өе гич гелдиң? Ким билен болдуң? Агзыңдан арагың ысы порсап дур... Бейтжек болсаң, сең билен яшaмaн, эжем жан багрына басып гаршылар». Хәзир хезиллик. Ислесем ятян, ислесем оваданжа гызлары сайлап гучян. Игенжем ёк, инирдем», Гүлжемал вели... Илкинжи душушыкдан бәри хениз ай долмадыгам болса, ол гыз Сапары өзүне бенди эдипди. Сапар Гүлжемалдан гачыбам гөрди, болмады. Инди Сапар оны гөрмесе ынжалып гезип биленокды.

Гүлжемал ховлукса-да, Сапар той хакда хениз ойланмаярды. Муны акан гыз оны өз угруна гоймаярды. Той хакда соңкы эдилен гүррүң шейле болды.

Икуч сагат Гүлжемал билен икичәк отуранларындан соң, Сапар оны угратмакчы болуп гейинип башланда, Гүлжемал:

— Сапар, хакыт чынымы айтсаң, бир сораг бержек — дийди.

— Нәме, сораг — дийип, Сапар Гүлжемалы гөтерип дашындан айлады. — Айт, диңлейәк.

— Вай, башым айланяр — дийип, Гүлжемал келлесини тутуп бираз отурансоң, өзүни дүрседи.

— Мени... сөййәниң чыныңмы сеңң?

Сапар жогап орнуна Гүлжемалың бойнуна япышды.

— Герек дәл. Сен мең сорагыма жогап бер. Йөне хакыт догрыңдан гел.

— Сөййән. Нәме, маңа ынанмажак боляңмы?

— Ёк. Эгер биз сөйүшйән болсак... онда той тутмага гиришиләйсе...

— Шейле бир той тутарыс, Гулкам гөренлериң агзы ачылар! — дийип, Сапар отагың ичинде пырланып айланды. Танс эдип йөршүне Гүлжемалы-да чагырды. Сапарың шатлыгы Гүлжемалынам гөвнүни гөтерди, умыт дөретди. — Йөне мениң жүбимде көр-көпүгим ёк. Гулкам, тоя пул герек, пул!

— Хава, пулсуз той тутулямы нәме.

— Билдиң. Айт шол пул менде болмаса нәтмели?

— Сенде болмаса, какаң-эжеңде бардыр, сорасаң берерлер. Шунуң ялы жай берен какаң, тойлук пулам берер.

— Ёк, ондан екеже көпүгем алып болмаз.

— Онда нәме, шәхерде пуллужа йигитлер аз дәл, шоларың бирини... — дийип, Гүлжемал Сапары итип гойберди-де, тасаңжырап еринден турды.

— Бей диймесене, Гулка! Гараш, пул тапжак боларын... Улы иле гөз эдип той тутарыс — дийип, Сапар Гүлжемалың бойнуна эл салмакчы болды. Гүлжемал товланжырап гапа тарап гачды, дашкы отага чыкды-да, гапа дирег болуп дурды, гулпуң ачарыны товлады. Сапар ичерден:

— Гулка: ачсана! — дийип, нәче тыгырса-да, Гүлжемалдан эсли вагт сес чыкмады. — Пулам тапарын, улы той хем эдерис; ачай-да гапыңы.

Гүлжемал бу вагт өз пикири билен гүмрады. «Сапар тентеграк, эдепсиз. Болса болуп гечсин! Никала-

шын, шәхерде галсам, бу жая хем язылсам, сонунам гөрүберйәс».

— Гулка, шейдип дуржакмы? Ач гапыны!— Сапар гахарлы гыгыранда, Гүлжемал пикиринден оянды. Ол гапыны ачып ичерик сереленде, Сапар кровадын үстүнде ятып чилим чекйәрди.

— Эрте агшам барарсың —дийип, Гүлжемал жайдан чыкып титди. Онуң туфлисиниң тыркылдысыны эшиден хем болса Сапар ятан ериндеи гозганмады.

Бу вагт Сапарын хыялы, гөр, нирелерде учуп йөрди. Ол чилим чекип ятышына ка пенжирә середип, кәте хем потолога гөзүни дикип, Гүлжемалың теклибини хер тарапалайын салдамлап гөрйәрди, ойланярды. Ойландыгыча-да тоюн аладасы оны басмарлаярды. Гүлжемала өйленмекде Сапарынам гөз өңүнде тутян максады барды. Ол какасындан горкярды. «Гел!» дийип гоянок велин, какамың бирже максады-ха бардыр. Я бу жайы элимден алып бирине бержек болярмыка?» «Сен еке өзүң бир жайда хеләк болян» дийип, йүрегиме дүшди. Нәме-де болса, өйленсем, машгалалы болсам, хич ким мени жайдан чыкарып билмез». Сапар ичини гепледип эсли ятды. Ол Юсубын гапыдан гиренини-де дуймады. Онук: «Өйдемиң?» диен сесине тисгинди-де, чалт дикелди. — Гел! Мен пикир эдйән, пикир... — дийип, Сапар досты билен гызгын гөрүшди.

— Гезмели, кейп чекмели. Гой, ол пикири алымлар этсин. Бизе нәме... Биз херекет этмели, ичмели, өпмели, гучмалы. — Юсуп Сапарын эгнине какды-да, голайында отурды... — Космоса учмагын пикирини-хә эдйән дәлсин?

— Билйәмиң нәме, мен өйленжек. Шу махал өйленайменем космоса гидип геленден ансат дәл, дост.

— Өйленжек?! — Юсуп сыгырып гойберди. — Гөр, мун айдяныны. — Мен-ә аяллардан гачып йөрүн, сенем өйленжек диййәң. Өйлен, өйлен! Сон бужагаз хан гүнүн-ә тапмарсын.

— Тапмасам-да, өйленжек. Пулум болсады, шейле бир той тутардым... Пене менде зат ёк-да.Ханы айт, нәтмели? — дийип, Сапар достуна сораглы бакды.

— Хава-да, той тутмак үчин пул герек, онда-да бол герек. Гам чекме дост. Ханы бир ойланып гөрели.

— Той! Бу нәхили хезил зат. Пене шу пул велин... вах, нәтжек-дә...

Сапарың гылык-хәсиети, алчаклыгы, бир сөзлүлиги, ёлдашлыгы Юсуба яраярды. Ол кәте өз-өзүне: «Бу йигит билен хор болмарсың» диййәрди, шейле дост гөзлейәрди. Сапарың гиң жайда еке яшамагы Юсуп үчин дийсең якымлыды. Шол себәпденем ол Сапара эдил бала гөзән ары ялы япышды. Инде, оңа үч-дөрт гүнләп келле чиширип йөрен пикирини орта атмага хем оңайлы пурсат гелди.

— Менде-хә тоя етерлик зат ёк. Хава, хәзир саңа пул зерур герек. Пул бар, йөне оны алмагы башармалы.

— Айт, ниреде ол? Алып гелмек мениң билен — дийип, Сапар бөкүп еринден галды.

— Айтмак кын дәл, йөне сен оны башармарсың. Егсам-а айдардым...

— «Башармарсың» дийип, халыс ичими якдың. Мени әстеренок-да? — дийип, Сапар инди гызып уграды.

— Гызма! Өңүнден дүшүнишсек ягшы. Соң өйке-кине болмаз ялы. Ол бир кишә агыр йүк.

— Икимиз?.. Ики болуп алып болмазмы? Екеден ики ягшы.

— Как бәши! Диңе икимиз. Ол пул ики тоя-да етер: сен-ә гелинли боларсың, маңа-да коньяк пул. Пулы билдирмән алмалы. Дүшүнйән герек?

— Огурлап дийсене — дийип, Сапар енсесини гашап, улудан демини алды-да отурды. — Ёк, мен огурлыгы башарамок.

— Башармарсың дийдим-ә. Оңа улы гайрат хем батырлык герек. Бу горкагың иши дәл — дийип, Юсуп магнитофоны ачды. «Гүнеш» ансамблының айдымы отагың ичини янландырды.

— Япсана шоны — Сапар Юсуба аларылып гарады.

— Япян. Нәдйәс? Ломайжа пул бир кеззабың өйүнде аглапжык ятыр. Сен огурлык диййәң. О нәхили огурлыкмыш? Ёк, биз огурлык этмән, харам пулы алмалы.

— Дүшүнмедим. Пул пулдур-да, онунам халалы, харамы болармы?

— Огурлыкдан, мекирлик, алдав билен йыгналан пул харамдыр, бизем шоны халал этмели. Сен ол кеззабы танаян ахырын. — Юсуп достуны көшешдирмәге чалышды. «Ол кеззабы танаян» диенде, Сапар гөзлерини гинден ачып, ховлукмач сорады.

— Ким ол?

—Кимдир өйдйәң, шол сени үтжек болан прораб-да.

— Нурыевми? — диййп, Сапар Юсубың эгниндец тутуп, өзүне тарап чекди.

— Шол. Билйәмиң ол нәдйәр? Йылын-йылына, айма-ай гурлушыкчылары үтйәр, дөвлети алдаяр, шейдибем пул газаняр. Муны аз гөрүп, өз хусусы ховлусыны эжесиниң адына гечирйәр. Эжеси колхозда кичи оглуның янында яшаяр. Өзи жайсыз болан хасабында трестө арза берйәр. Шейдибем тәзе посёлокдан үч отаглы жай аляр. Яны-якында-да ай... үч хепде өңем, ол ховлыны йигрими бәш мүң манада сатяр. Гөрдүңми? Көне жай тәзе боляр, йигрими бәш мүң манат хем Нурыевиң жүбүсини галңадяр. Айт, бу нәме? Элбетде, огурлык.

— Онда-да нәхили?.. Йигрими бәш мүң манат!.. Онча пулуң мен-ә хениз гарасынам гөремок. Маңа пул зерур герек велин...

— Герек болса, шол пулуң дең ярысы сениңки. Гөр-дә... Мен сениң аладаңы эдйән. Дер дөкүлип йыгналан пул болса башга гүррүң. Ол огурлык ахыры.

— Догрысы айтсам, мен шу Нурыевиң дишини овратмага тайяр. Йөне огурлык этмек... ёк богнум ысанок.

— Акмак! Мен саңа хич зат айтмадым, сенем эшитмедиң. — Ол Сапара элини узатды.

— Отурсана! Мен ойланып гөрейин.

— Ойлан, ойлан... Мен ховлугамок — диййп, Юсуп отагдан чыкып гитди.

Сапар ики-үч гүн гезди. Ол ойланды, өлчерди. Чөзгүдине гарашян ики меселе оны гөге гөтерйәрди, кә гаты эре-пылчап уярды. Кә галкындырярды, кейпини гөтерйәрди, кәте хем агыр йүк болуп гершинден басярды. Чылшырымлы пикирлер, сүйжи арзувлар онуң бейнисинде булашярды. «Гүлжемал окувыны гутарып ише башлаяр. Менем хайсы болса-да бир дүшевүнтли иш тапарын. Аңа, онсоң биз бол-элинликде яшарыс. Чагаламыз боларлар, улаларлар...» Юсубың теклиби хакыдасына геленде велин, бу сүйжи арзувлар ниредир учды гитди, тенине тикен санжылан ялы болды. Пулсуз яшамагам-а хезил. Пулуң болса днейиң битип дур. Сапары бу хыялың ызы-торкузярды. Юсуп: «Нурыевиң ләмайжа пулуны хич киме билдирмэнжик аларыс» дийсе-де, Сапар ховатырланярды. Хич хачан ол огурлык эдип гөрмәнди ахыры. Ол икиржиңленйәрди. «Өзүң ялы йигидиң кынында горкажык болуп гезмегем-ә гелшенок. Нәтмели?» Сапар бу соралы ичинден өвран-өвран гайталаярды. Ол

Гүлджемалың янына хем гитмеди. Гайта-гайта даш ишиге чыкыш, ене өзүне доланярды, өйде отурып-да карар тапанокды. Үстесине, оны дүйнден бәри ачлыгам хеләклейәрди. Язлының янына гитмәге хыялланып, соң онам гойболсун этди. Сапар Юсуба гарашды. Ики гүнден бәри олам гара беренокды. Ахыры өзи онуң гөзлегине чыкды.

Гүн яшып барярка Юсуп гапыдан йылгырып гирди.

— Саңа гарашып-гарашып бир хал болдум. Нирә сумат болдуң? — дийип, Сапар достуны суступес гаршылады.

— Эдарада эгленди-лайт. Шу махал башлыклара яранаймагам аңсат дәл. Ертир ирәк гелип сени бир ере алып гитжекдим.

—Нирә әкитсең әкит велин, мениң гарным доюр. Мен дүйнден бәри ач...

— Жүбиңде пулуң болмаса, ач боларсың. Мен-ә сени пуллужа киши этмекчи, сен болса «ойланып гөрейин» дийип, ондан бойун гачырян. Нәхили, ойландыңмы сен?

— Шумат менден зат сорама.

— Багышла! «Ажың аңы болмаз» дийлен накылы унудыпдырын. Йөр гиделиң, гарнынам доюр, томаша-да гөрерсиң — дийип, Юсуп гапа тарап йөнелди.

Юсупдыр Сапар «Бахар» ресторанында ийип-ичип боланларындан соңам эсли отурдылар. Киев шәхеринден гелен вокал-инструменталь ансамблының чыкышы Сапара дийсең ярады. Ансамбль инди ики агшамдан бәри чыкыш эдйәрди. Сазың оваззына онуң гөвни гөтерилди.

— Нәхили? — дийип, хәлиден достуның йүз кешбини сынлаян Юсуп йылгырды.

— Говы.

Сазың сеси ятды. Ресторанын ичи бирбада сув сепилен ялы үмсүмлик болды. Юсуп сагадына середип:

— Ене нахар, ичги мейлиң бармы? — дийип, Сапардан сорады.

— Ёк, ёк. Хезил этдим. Инди саз диңлали — дийип, Сапар сачыны сыпады.

— Пулуң болса хер агшамам кейп чекседе боляр. Олам тапылмаз зат дәл.

— Вах, шол пул дийсене... Юсуп айт. Нәме сенде пул бар-да, менде ёк. Дүшүндир-дә!

— Нәме дийсене... — Юсуп Сапарың эгнине элини гойды. — Сен пул тапмагы башараңок. Ана, шоны башармасаң-да...

— «Огурлык этмеги башараңок». Хава, шол-а дийсең агыр дегйәр маңа — дийип, Сапар йүзүни салды.

— Диңе огурлыкмы? Газанч этмегиң башга ёлларам бар ахыры. Сен ол ёллары гечип билмерсиң, дост. Ол горкажыга эйгертмез — дийип, Юсуп җүбүсинден дөрт саны онлугы чыкарып столуң үстүнде гойды. — Хасаплашалы-да, туралы. Патма ирәк гелерин дийип сөз берипдим. Соңкы вагтларда олам инирдәп ченими бурнумдан гетирйәр.

Сазың ширин овазы, гызларың нәзли танс эдишлери Юсуба-да ярамаң дураңокды. Йөне ол ховлугярды. Онуң себәби-де Патма я башга бир зат дәлди-де, ресторандан энтиреклэп чыкан гоңур көйнекли йигитди. Юсубың гөзлери хачандан бәри ондады. Йигит бурчдакы столда екс отурып, коньякдыр арагы гарышдырып, ичгә дийсең ишдәли дараярды. Шол ийип-ичип отурышына хем гөзлерини юмуп, башыны ырап, саза сесини гошан болуп өзбашына хиңленйәрди. Вагтал-вагтал гелшиксиз вакырдап гүленде гоңшы столда отуранлар оңа гахарлы середйәрдилер. Хачан-да гоңур көйнекли йигидиң җүбүсинден бир петде башлиги чыкарып, официант гыз билен хасаплашяндыгыны гөренде Юсуп отурып билмеди. Йигит ыран атып ресторандан чыкып гиденсоң, Юсуп Сапары хем өз угруна гойман, ховлукмач еринден турды.

Юсупдыр Сапар ресторандан чыканларында гоңур көйнекли йигит дашкы гапың саг тарапындакы сүтүни гуҗаклап өгейәрди. Гапыдан гирип чыканлар оңа үнсем беренокдылар.

— Йөр, йигиде хемаят эдели — дийип, Юсуп Сапарың элинден чекди.

— Дурса дурупдыр-да... Говусы, оңа азар бермәли, серхош өзүңе белли... урушҗакмы нәмеми— дийип, Сапар нәгилелик билдирди.

— Бай, сенем-э товшан йүрек экениң-ов!

Юсубың гыжалаты Сапарың дегнасына дегди. Ол батлы йөрәп барышына йигидиң гошарындан шапладып тутды.

— Башың айланярмы? Көмеклешейин — дийип, Сапар онуң билинден япышды.

— Айрыл!— дийип, гоңур көйнекли йигит Сапарың дөшүнден итип гойберди.

— Акмак, хонха милиционер гелйәр. Йөр чалтрак!

— дийип, Юсуп онуң эллерини сүтүнден айырмага дурды.
Гоңур көйнекли йигит гөзлерини гинден ачып көчә серетди.
— Милисе герек дәл. Агзыңдан чакырың ысы гелсе-де, онә боланы, идирдедиберйәр. Мен...
— Сен хәзир пьян, дост. Йөр, биз сени өйүңе элтели — дийип, Юсупдыр Сапар херси онуң бир голтугындан гирип алып гитдилер.
— Көмеклешиң, гадырыңызы билерин мен. Мениң кимдигими билсеңиз... — дийип, ол йигит аягыны ере дирәп диклeнди. — Мен складың...
— Гойбер, инди өзем гидер — дийип, Юсуп Сапара гыгырды. Сапар элинден сыпдыраныңдан гоңур көйнекли йигит бадыны саклап билмән ер гарбап ятыберди.
— Нәтдиңайт, сен?! — дийип, Юсуп йигиди гужаклап ятан ериңден галдырды. — Бар, бир такси сакла! — Йигиди машына мүндүренсоңлар, Юсуп жүбүсинден гөк бәшлиги чыкарып шофёра узатды.
— Шу йигиди өйлерине элт, адресини өзи айдар.
Олар гайдып гелеңлеринде сагат он икиден ишлейәрди. Сапар достуның эгнине элини гойды-да:
— Айт, чай ичерисми? — дийди.
— Ичмерис. Ханы отур — дийип, жүбүсинден бир петде бәшлиги чыкарып, столуң үстүне патладып гойды-да, чыгжаран йүзүни элиниң аясы билен сүпүрди. Отур, муны санап гөрели. — Юсуп бәшликлери санап отурышына, гөз астындан Сапара середйәрди. Сапар гөзлерини гинден ачып, достуның йүзүне аңкарылып бакды.
— Отур, отур! «Пулы нәхили тапярсың?» дийибем бизар-петеңими чыкардың. Ине, пул... алтмыш ики саны — дийип, Юсуп бәшликлери петделәп Сапарың өңүне сүйшүрди. — Алтмыш ики бәшлик нәче боляр?
— Нәче болжакды... алты бәшин-ә отуз, ягны үч йүз, олам он..., Жемң үч йүз он манат. Дост, сен бу гүн айлык хакыңы алдыңмы?
— Нәме үчин мен пуллы-да, сен пулсуз? Себәбине инди дүшүндиңми? — дийип, Юсуп орнундан галды-да, чилим отланды.
— Хич зада дүшүнемок — дийип, Сапар келлесини тутуп пикирленди. — Дур-да, яңкы йигиди талан болаймa сен?

— Гөрдүңми шоны, айт! — дийип, Юсуп Сапарың алкымына гелип якасындан эбшитләп тутды.

— Гөремок — дийип, Сапар достуның элини якасындан сыпдырды.

— Гөрмерсинем. Пулы шейдип газансан-да боляндыр, дост. Ек, сен башармарсың, муны... Ери боляр-да, дура-бара өвренерсиң. — Юсуп петде бәшликлери чак билен ики бөлди. Соң бир бөлегини жүбүсине салып, бейлеки бөлегинем Сапарың өңүнде гойды. — Бу саңа совалга. Шу гүнден бейләк маңа шол самсык сорагларыңы берме-де, пул герек болса, маңа лепбей дий. Гитдим онда — дийип, Юсуп ховлукмач чыкып гитди.

Сапар Юсубың диййән сөзлерине акыл етиржек болуп, онуң чыкып гиденини хем аңшырмады. Соңам ызындан гыгырды.

— Юсуп!.. Бу нәхили болды, дүшүндирсене!

Эртеси гижәйләнлер Юсуп ики сумканы сүйрәп, Сапарың яшаян жайының гапысында таксиден дүшди.

Сапар Юсуба гарашярды. Ол ирден Гүлжемалың янына гитди, соңам Наташаны тапып, агшамкы болжак отурылышык хакда айтды. Гүнортанлар хем өе гелип, агшамкы ресторандакы томашаны ятлады. Юсубың айдан сөзлерине дүшүнжек болуп келле чиширди. Өз янындан «Хачаңа ченли сен ховсала дүшүп гезжек! Бесдир! Ханы айт, Юсубың мениңден нәмеси артыкмыш?! Мениңем бол-элинликде яшасым гелйәр. Дилегчилик эдибем йүзүмиң бир гат хамы сыпырылды» диййәрди.

Гапы какылды-да, ыз янынданам Юсубың сеси эшидилди.

— Көмеклешмели дагы этмелидирем дийеңок сен.

— Баш үстүне! Ханы гетир — дийип, Сапар уллакан сумканы Юсубың элинден алды.

— Йүкүң еңлем дәл экен — дийип, Сапар Юсубың элине полотенце берди.

— Соң ювунарын. Өзүми дүрсейин — дийип, Юсуп столуң гапдалында отурып йүзүниң дерини сүпүрди. — Нәчик, жеделлешжекми я уруш жакмы?

— Хич биринем этжек дәл. Агшамдан бәри ойландым, чөзүлмели меселелери өзүм чөздүм. Йөне саңа ики сорагым бар — дийип, Сапар достуның гаршысында отурды-да, онуң гөзлерине серетди. — Нурыевиң өйүнде йигрими бәш мүң манадың бардыгыны анык билйәр-

миң сен? Бу бир. Икинҗиденем, шол пулы алып билҗекдигимизе анык гөзүң етйәрми, ынамың бармы?

— Пулам бар, оны билдирмән алмагам башарарыс. Мундан аркайын болай. Мениңем түрмеде ятасым гелеңок.

— Эйле болса, саңа ёлдаш болмага мен тайяр. — Тайярлык хер бир иште-де герек, ёгсам башлан ишиң шовсуз гутарар. Бизиң этҗек болян ишимизе-хә дүйпли тайярлык герек. Бу бир. Икинҗиденем, той-томаша-да, кейпе чыкыланда сен эрбет ёлдашам дәл. Йөне бу иште велин... мениң хениз саңа ынамым ёк.

— Маңа гөвнүң етеңок-да? Шейлеми?.. — дийип, Сапар Юсуба аларылды. — Мен сенден эҗизми? Гел, гөрешип гөр! Я уршуп гөрҗекми, ә? — Ол юмругыны дүвүп Юсубың үстүне топулды.

Юсуп достуның болуп дуршуна мыс-мыс гүлен болуп, Сапарың йүзүне көп манылы серетди.

— Сен-ә хакыт гызма экениң. Мен оюн этсем, сениң гара чының. Гайратлы йигитдигиңи билмесем, хей-де сени өзүме ярап элермидим. Ханы, йөр дүшүнишели. — Ине, сен тайярлык нәмә герек диййәң. Айт, шол пулы нәдип алҗак?

— Өзүң огурлап дийдиң ахырын, шейдибем...

— Ёк, шейдиң алаймарсың. Эгер Нурыев өйүнден гитмесе? Огурлаҗак дийип барарсың велин, олам чай ичип отурандыр. Ханы, ал-да, алян болсаң. — Юсуп Сапары гыссады.

— «Маңа ынанай, теҗрибәм көпдүр» дийдиң, менем ынаняң. Йөне...

— Хава, теҗрибе бар. Бу етерликми? Ёк. Хич ким танамаз ялы нәме этмели?

— Маска геймели.

— Билдиң. Эллигем герек. Шулары сен тапармың? Тапмалы. Машынам герек.

— Машын тайяр. Язлың бизе ёк диймәге богны ыгмаз. Мен оны ырарын, ислән гүнүң машын болар. Ене нәме? — дийип, Сапар Юсубың язгысына серетди.

— Ярағ тапмалы... Муңуң угруна өзүм чыкарын.

— Ярағ нәмә герек? Юсуп сен ган дөкүшлик этҗек боляңсың. Мен муңа гаршы. Хава, гаршы. Гөзүңи ганлардан болма, мен ган дөкүлип алнан пулуң ичине түйкүрйән. Оны-а огурлап аларыс дийдиң, индем ярағ диййәң. Сен ол пулы талап алҗак-да?.. Эесини өлдүрип алҗак-

-да? Ёк, маңа пулам герек дәл, задам, мени өз гүнүме гой. Өзүң нәтсең шейт.

— Акмак, саңа көмек этжек болян, ёгсам өзүмем хөтдесинден гелерин. Горкма, биз гаң дөкмәге гидемзок, пул алмалы, пул.

— Онда ярагың нәмә гереги бар?

— Яраг бизе горкузмак үчин герек. Хава, ярагы уланмазлык үчин Нурыевиң хем-де онуң машгаласының өйде болмаян вагтыны аныкламалы. Шоны аныкласак, түпеңем герек дәл, пычагам, дост. Сабырлы бол, хеммеси дүп-дүз болар.

— Ынаняй-ла. Йөне, соң хеләк болмасак — диййип, Сапар өзүне зор салып йылгырды.

* * *

Өз пайына дүшен «тайярлыгы» соңлап, Сапар Юсуба гарашды. Юсуп белленилен мөхлетинде гелди. Хованың гызгынлыгына гарамаздан, мыдама башы ачык гезйән Юсубың келлесинде гоңур шляпа, гөзүнде гара әйнек, чеп элинде хем көне меле пенжек барды. Сапар онуң даш гөрнүшине середип, хахахайлап гүлди.

— Сен-ә сурата дүшүрәймели болупсың. Ханы, дур-ла! — диййип, оны мазалы сынлады.

— Башга гөзе гөрүнйән зад-а ёкдур-да? — Юсуп дуран еринде пырланып айланды. — Оңатжа серет!

— Башга-ха... Шу бурнуң-а гарганың чүңки ялы бирнеме уззалыпдыр.

Юсуп элиндәки костюмы кровадың үстүне оклап гойберди-де, чаласын көйнегиниң этегини ёкары эдип, ав түпеңини чыкарып, Сапара ченеви.

— Гөтер элиңи!

Сапар бу гарашылмадык ягдая тисгинип элини гөтерениңи дуйман галды. Онуң йүзи ак там ялы болуп, тениңден гарыңжа йөрәне дөнди.

— Вай, йүрегими ярдың — диййип, ол өзүңи отургыча гойберди.

— Түпең нәмә герек диййән. Гөрдүңми, онуң горкуızдыгыны? — Юсуп Сапарың болшуна гүлди-де, түпеңи столуң үстүнде гоюп, гөзүнден әйнегини айырды. Соңра Сапары гужаклады. — Батыр йигит ярагдан горкмаз. Бир кәсе чай берсене, агзым гурады.

— Дөшүңден яраг чеңелер-де, горкмазмың. Валла

чыным, сенде яраг бардыр өйтмәндим. Өкде экениң — дийип. Сапар түпеңе элини узатды.

— Горкма, оклы дәл.

— Болшы шуң ялымы, я бу соң кесиленми? — Сапар түпениң нилиниң кесилишини сынлады, ярагы аграмлап гөрди.

—— Мен токар болуп ишләпдим ахырын. — Өзүм кесдим. — Гел, тайярлыгымызы ене бир гезек барлап гөрели.

— Гөрлен ялы, хемме зат тайяр. Инди бизи Шерлок Холмс хем тапып билмез — дийип, Сапар чилим отланмага дурды.

— Самсык, үстесине-де гөгеле. Бизиң эсасы ярагымыз хиле хем хүшгәрлик. Милиция-да ахмал дәлдир, ол сениң гойберен ялңышыңдан пейдаланып бокурдагыңдан тутяндыр. Ханы отур! — Юсуп ики элинем узатды. — Саналы... Ярагмыз бар. Машын гелжек... — диенде, Сапар онуң сөзүни бөлди.

— Гелмесе нәдерис?

— Гелмесе дийдиңми?.. Ёк, ол гелер, хөкман гелер. Гелмесе-де чыкалга тапжак боларыс. Бир тарапын-а таксили, сокра, ишимиз битенсоң йөрәбем гайдыбилйәс. Хава, гой бу-да дүз диели. Инди... Ханы, сакгал-мурт, эллик, маска ниреде?

— Ине, тайярлап гойдум — дийип, Сапар столуң чекериңден кагыза доланглы заты гөркезди.

— Отлично. Гитмели маршрут белли. Хер киминиң ишем анык герек? — дийип, Юсуп Сапардан сорады.

— Анык, анык. Валла, шейдип менем көп пуллы болайсам... Шейле бир той тутарын! — дийип, Сапар отагың ичинде пырланып айланмага дурды.

— Боларсың. Йөне Язла дуйдурмалы дәл, ол жүйжежик бизиң сырымызы билмесе ягшы.

— Хениз-ә биленок, билмезем.

— Гүлжемалдыр, Майса ненен? Аяллар дилине говшак болярдырлар.

— Аркайын болай, олар гүманам этмезлер. Мен гүррүң билен оларын келлесини айлардын. Той үчин эжем, какам көмек этжеклер дийип, Гүлжемалы әййәм ынандырдым.

— Онда батыргай херекет этмәге сен тайяр-да?

— Шу минутда дийсеңем тайяр.

— Ёк, бу гүн дәл. Нурыев шу гүн ругсада чыкыпдыр.

Эртир хем ол чагаларыны алып оба — эжесиниң яныңа гитмекчи. Ол ерде нәче гүн болжагы нәбелли. Мен шейле карара гелдим: Эрте агшам сагат докузда биз онуң өйүне бармалы, «Вагт» программасындан соң, телевизорда өрән гызыклы хинди киносы гөркезилжек. Хеммелериң гөзи телевизорда болар, бизиң гөзүмиз...

— Пулда.

— Гүрлешдик онда. Эрте агшам сагат секизден соң мен саңа базарың янында гарашян...

Самолёт аэропортың мейданчасына гелип тогтады. Сапар самолётдан дүшди-де, инспектора гарашып, бир чете чекилип дурды. Шол вагт Ковусов басганчакдан дүшүп, ёлагчылара гошулды. «Нәме, инспектор мени унудайдымыка?» дийип, Сапар оңа якын гелди-де, гапдаллап йөрәберди.

— Хә, гелйәрмиң? Эртир бөлүме гелерсиң. Хава, Юсубы гөзләп тапмалыдыгыны-да унутма — дийип, инспектор ёлуны довам этди.

— Мен оны нireден тапайын?..

— Гөзле, тапарсың.

Сапар Ковусова нәме дийжегини билмән сакланды-да онуң ызындан гарап галды.

* * *

Эртеси ирден Ковусов бөлүме гелип яңы ише башланда Байрыев оглы Ягмыр билен гелди.

— Инс, гүрлешиң шуң билен. Мүмкин болса, менем, эшидейин, ёгсам хич ынжалып билемок, ёлдаш инспектор.

— Гүрлешерис. Гелиң, отуруң! — дийип, Ковусов олара ер гөркезди.

— Хава, мен диңлейән — дийип, Ковусов Ягмыра йүзленди.

— Багышлаң, гечен гезек мен сизе болшы ялы айтмадым. Ялан сөзләним үчин өтүнч сораян. — Ягмыр бираз дикленип, гөзүниң гытагы билен инспектора серетди. — Ынансаңыз, түпеңи мен йитиремок...

— Ким йитирди, хачан, ниреде? — дийип, Ковусов хәлиден жыңңырдап дуран телефоның трубкасына элини узатды. Ол трубканы гөтерди-де, ене орнунда гойды.

Ав түпеңи билен багланышыклы вака Ягмыр улы парх гоймаса-да, Байрыев гүн гечдигиче, ол хакда чун-

нур ойланярды. Ол оглунын: «Түпени йитирдим» диен сөзлерини эшидели бәри гайгы-гама батып йөрди. Эгер түпен шол женаят болан жайдан тапылмадык болса, Байрыев яраг үчин мунча хәсрат чекмезди. Оглы йитирсе-йитирмесе, ол яраг билен адам өлдүрилдирлер. Инңе, шу ягдай оны ховатырландырярды. «Ягмыр агыр женаят эдендир» диен пикир онун аңындан чыканокды.

— Какамың түпенини Юсуба берендигим хак. Онуң ярагы нәме эдендигини билемок. Бир гүн ирден Юсуп ишлейән ериме гелди...

— Айын нәчесине? — дийип, Ковусов Ягмырың сөзүни бөлди.

— Нәчесинде?.. Хава, июлын отузында. Юсуп маңа: «Түпең-ә ёкладым. Сен менден хич зат сорама. Ёгсам, сениң үчинем ягшы болмаз, гүнәсиз яманлы боларсын. Ме, шуны ал-да, үзлүш!» дийип, элиме үч саны йүзлүк тутдурды. Мен: «Какама нәме жогап берейин» диенимде, Юсуп: «Йитирдим» дийип айт дийди.

— Гөрдүңизми, ёлдаш Ковусов, бу панкелләниң эдйән «ойнуны» — дийип, Байрыев оглуна херрелди.

— А сениң өз келлән бар ахыры!

— Пулы нәтдиң сен?

— Хич зат. Какама бердим, олэм алмады, ине — дийип, Ягмыр үч саны йүзлүги инспекторың өңүнде гойды.

— Алмак. Сенем шоны харчлаян болсаң, өлйәнчәң йүзүни гөрмездим. Ол пул огурлыкдыр я-да...

Ковусов Ягмырың өңүне кагыздыр гәләм сүйшүрди.

— Шу айданларыны болшы ялыжак эдип яз-да, голуны чек.

— Яз! Ш-шу екеже сөзем галдырман яз. «Газана яныпсаң, гарасы ёкар». Гөрдүңми, шарпык киме дегйәр? — дийип, Байрыев оглуна бүйрансок, улудан демини алды. — Ёлдаш Ковусов, ярагы канунa лайыклыкда саклап билмәним үчин, мен гүнәли. Шу бир ямасын.

Байрыевиң ягдайына инспектор оңат дүшүнйәрди. Хер бир ата-эне өз чагаларының гелжекки ыкбалы, оларың багтлы яшамаклары хакда аладаланярдылар. Йөне бу аладаңы чагаларың кәбири унудярды. Ягмырам шоларың бириди.

— Ягмыр өз гүнәсини енлетди. Дерневде-де, суда чагырсаларам, шуны назарда тутарлар. Сиз ишиңиз билен болуберин. Ягмыры дүшүндириш язып гутарлыгы

ишине уградарын — дийип, Ковусов орнундан туруп, Байрыеви гапа ченли уگратды.

* * *

Ики хепдеде топланан субутнамалар Нурыевиң өйүнде болан женаятда Сапардыр Юсубы айыпламага эсас болайжак ялы хем болса, олары женаятда айыпламак үчин ене-де эсли ишлемелиди, айыл-сайыл эдилмели фактлар кәнди. Язлыдыр Ягмырың хем бу женаята нә дережеде гатнашандыклары нәмәлимди. Бирки гүнлүкде үчекден тутулан Чопанов нәме? Онам ымыклы барламалы. Ким билйәр, белки Нурыевиң өйүнде болан женаятда онуңам эли бардыр. Булары аныклажагам болсаң илкинжи нобатда Юсубы гөзләп тапмалыды. Юсубын эле салынмагы шәхерде бәш дуканында болан огурлыгың үстүни ачмага-да ярдам этжекди. Шонуң үчин Ковусов дерневе дегишли материаллары сүлчи Жепбарова табшырды-да, өзи Юсубың гөзлегине чыкды.

Аракы эдилен гүррүңде Патманың болшы Ковусовы гең галдырды. Ол шондан бәри аялы Юсубың этмишини азда-кәнде дуймадымыка? дийип, ичини хүмледип гезди. Жеделсиз субутнамалар йыгналансоң, Патма билен ымыклы гүрлешмек үчин инспектор оны бөлүме чагырды. Юсубың еке сагат огурлыгында дәл, хас агыр женаятда хем айыпланяндыгыны Патма дуяр ялы эдип оңа айтмалыды. Адамсыны гөзлешмәге ондан көмек сорамалыды. Инспекторың бу матлабындан бихабар Патма шол сагат үчин чагырандырлар өйдүп гатырганды.

— Бир сагат үчин шунча гопгун турузмак нәмә герек? Ховлукман, ынха гелер велин, хеммеси ап-айдың болар. Мен билемок дийдим, билемок.

— Сагады хем анықларыс. Йөне хәзир гүррүң Юсубың эден хас агыр хем ховплы женаяты хакда баряр. Июль айының йигрими докузында агшам, ол Нурыев диен гражданиниң өйүни уруп, өзүнем өлдүрмәге гатнашяр. Хава, бу сизе теңдир. Мениң боржум сизе дуйдурмак. Гөрдүңизми, сагат огурлыгында шапладып элинден тутулмансоң, ол нахили габахат ише баш уряр. Эгер, шейдип, ене аз вагт гачып гезсе сизем Юсубы эле салмага көмек этмесеңиз, онуң кануң өңүндәки гүнәси хасам агырлашар. Сиз шуңа чуңңур дүшүниң-де, мениң сорагларыма догры жогап бериң.

— Юсуп нира гачсын. Нәме үчин гачсын. Ол ругсада чыкып, әжесиниң янына гитди. А сизиң айдянларыңыз болса төхмет!— дийип, Патма инспекторың үстүне азгырылды. — Сиз мени горкузман. Мен озалам шол өйи дөкүп гайдалыңыз бәри гүнде бир өлүп, бир дирелйән, гиң жахан дар гөрүнйәр. Икң чагама дөземок, ёгсам... — дийип, Патма элини йүзүне тутуп аглады.

Патма кешещйәнчә, Ковусов папканы дөрүшдирди, бир кагызы алып гапдалда гойды. Сонра кимедир жан этди, жогап болмансоң, трубканы ене орнунда гойды. Ол папкадан чыкаран кагызыны Патманың өңүне сүйшүрди.

— Ине, телеграмма. Окап гөрүң... Юсуп әжесиниң янына бармандыр, аслында, әжеси кеселем дәл. Айдың, эгер ол шәхерде ёк болса, нира гидип билер? Гатнашян ёлдашларының, достларының адреслерини билйәңсиңиз?

— Билемок. Мен хич зат билемок. Менден нәме ислейәрсиңиз?! Эгер Юсуп өй уран болса, онда айдың, нәме алыпдыр? Өй-ә онуң гетирен заты ёк. Билмедик, гөрмедик задым хакында нәме айдайын?! Айдың ахыры!..

Патма немли гөзлерини инспектора дикди. Онуң бу бакышында горкы-да дәл, хайышам дәл, дүшнүксиз бир йигренч барды. Муны инспектор деррев дуйды.

— Сорагымы ене гайталаярын. Гражданин Нурыевиң өйүнден талап алан йигрими үч муң манадыны Юсубың янында гөтерип йөрмежеги хак. Эгер пулы сизе гетирип бермедик болса, оны киме ынанып билер?

— Маңа онуң огурлан заты герек дәл. Мен өз гүнүми өзүм гөрйән. Ругсада гитжек боланда, Юсуп маңа бир йүз отуз манат пул берди. Чемедана гейим-гежимини өзүм салышдырдым, пул болса гөрердим ахыры. Ёлдаш инспектор, нәтсекизем мен-ә Юсубың бейле габахат иш этжекдигине ынанмаярын. Ховлукман, ол гелсин, онсоң хеммеси айдың болар. Мени-де өз гүнүме гоюң — дийип, Патма ериндеи галды. — Вагт болупдыр, чагалар гарашып отурандырлар маңа.

— Эгер Юсупдан хабар гелайсе, айдарсыңыз.

Патма чыкып гиденсоң, Ковусов чәйнекден бир кәсе сован чайы гуюп ичди. Бошан кәсәни элинде саклап отурышына-да, ичини геплетди. «Ине, хер гезек гүнүң шейле. Женаят эденлерем, оларың ковум-гарындашларам бизе, милиция ишгәрлерине ынам этмейәрлер. Му-

нун себәби нәмеденкә? Вагтында женаятчыны тапмагы башарамзокмы? Бу олара бизе ынанмазлыга эсас дөредйәрми?»

Ковусов сейфи ачып, ондан күти папканы алды-да, салдамлап гөрди. Папка сахел гүнде галнады. Соң йыгнан справкаларына, экспертизаның нетижелерине, гражданларың гөркезмелерине, язылан актдыр протоколлара бирин-бирин гөз гездирип чыкды. Отурды, ойланды. Гөзлегиң алнып барлышында улы ялңышлыгы гөрмеди. Гечирилмели ишлериң көпүси амала ашырылыпдыр, гүрлешилмели адамлар билен гүррүң гечирилипдир. Фактлары ызарлап, ол бу женаяты кимиң эдендигини аныкланды хасап эдйәрди, йөне женаятчыны айыплар ялы субутнамалар хениз етерлик дәлди. Ол папканы япды. «Боля-да, Юсубың гиреледигини Патма айтмаса, Сапар айдар, олам айтмаса, өзүмиз тапарыс» дийип, ичини гепледип отырка, Иллиев йылгырып гапыдан гирди.

— Эртир нобатчылык гезегим, гүрлешмәге вагт болмаз. Хәзир шулары саңа берип гидейин дийип гелшим. — Иллиев папкасындан бир топар кагыз чыкарды. — Ол юмшуңы битирдим мен.

— Нәхили, тассык болярмы? — дийип, Ковусов чәйнеги гапдала сүйшүрип, кагызлара гөз гездирип угради.

— Шу вагт-а анык зат ёк, йөне тассык болайжак ялы.

— Ишләрис-ле.

— Үч дуканың үчүсинде хем болдум, ишгәрлер билен гүрлешдим. Ине, бу икисинде шол өңки языланлардан үйтгешик зат аныклап билмедим. Шу азык харытлары магазининде тәзе бир вака йүзе чыкды — дийип. Иллиев ене дөрт-баш кагызы инспектора берди. — Бир айдан соң, ягны июль айының он үчүнде, дуканың четки пенжиресиниң айнасы икинжи гезек дөвлүпдир. Йөне бу хакда милиция хабар эдилмейәр. Муны сатыжы Абаев өз дүшүндиришинде тассык эдйәр. Ол: «Мен мүдиримизе дукана огры гирипдир, ичгидип колбасадан аз-кем алныпдыр диенимде, мүдир: «Аз-кем болса сесиңи чыкарма-да ишлəбер, айың ахырына ченли кемини етирерис» дийип жогап берендигини айдяр.

Ковусов магазиниң ишгәрлериниң дүшүндиришлерини окады-да:

— Инди хакыкаты огрының өзи айдар — дийип, кәсесине чай гуйды.

— Огры тапылдымы? —дийип, Иллиев Ковусовың йүзүне сораглы серетди.

— Ол тапылар. Муна Няровың гөркезмеси-де эсас берйәр. Юсубың Мәтиев Сапарың өйүнде йыгы-йыгыдан отурылышык гурамагының айлык пулуның хасабына дәлдиги белли. «Огурлык болмандыр» дийлен үч дүканда хем шейле овнук огурлыгың боландыгына инди ынанжак болян. «Огурлык болмандыр — дийип гөркезме берен мүдирлериң матлабы-да дүшнүкли. Олар магазинде дерңев гечирилмегини ислэноклар. Дерңев гечирилсе бөкделжек, план должак дәл. Ол долмаса-да байракдан кесжеклер. Иң эсасы себәби хем дерңевиң дүканың өзүнден кемчилик тапмагы хем мүмкин. Бу эййәм женаят. Шу горкы олары ялан сөзлемәге итеклейәр. Шол үч магазиниң хич биринде хем сонкы ики йылың довамында дүйпли дерңев гечирилмәндир. Бу ягдайы инди ОБХСС-иң ишгәрлери селжерип гөрерлер. Херки задың вагтында угруна чыкмалы... — диенде Иллиев онуң сөзүни бөлди.

— Ана, бизиң говшак тарапымыз. Бу женаятларың дөремегинде бизиң ишгәрлерем языклы-да?

— Элбетде. Ваканың болан ерине гидйән ишгәрлер әсерден болмасалар, женаятың үстүни ачмак агыр дүшйәр. Дүканларда болан бәш огурлыгың үстүни ачайсам, ваканы барламага гиден ишгәрлер хакда начальнике рапорт язарын, гой ише совук-сала гарап, женаятың дөремегине себәп болан ишгәрлере темми берсин.

— Гүррүң епе шол тертип-дүзгүне язяр-да. Бу дийсең важып меселе.

Сапар Мәтиевиң гоншулары билеп гүрлешенсоң, лейтенант Сейидовың ишлейши хакында Ковусовда нәгилелик дөрәпди. Яш ишгәрлериң арасында Сейидов ялы гуллук боржуна совук-сала гараянлар барды. Бу бөлүмиң умумы ишине-де, яш ишгәрлери тербиелемәге хем пәсгел берйәрди. Олар хакда сөз ачып Ковусов партия гурамасының секретарындан хемаят иглейәрди.

— Гурлушыкчыларың посёлогында болан женаятда Мәтиев Сапарың хем эли бар. Онуң үстүнден арз эдип гоңшулары шол махал участок инспекторы болуп ишлән лейтенант Сейидова йүз тутупдырлар. Сейидовың ге-

ленсизлиги себәпли ол ерликли хем-де вагтында эдилен арза-шикаятлар барланман галяр. Шейле ишгәрлери нәме үчин саклап йөрүс. Эгер ишлемежек болса, оны органда сакламагың хажаты ёк ахыры.

— Сейидов хакда гүррүң этсең эдибермели. Хава, ол хәзир мениң гәрамагымда. Дек шу махалкы ишини бери оңарямы ол? Начальнигиң маңа ынам эдип оны нобатчың көмекчиси эдип белләндигини гөрүп дурун. Инди мен нәтмели? Я-да айдышыңыз ялы, начальниге «Сейидовы ковмалы» диймелими? — дийип, Иллиев инспектордан сорады.

— Нобатчылыгам эдип гөнендирмейән болса, мен-ә нәме диййжегими билемок.

— Хак айдян, гөнендиренок. Гөркезйән, өвредйән, кәте кәейән, гараз дүзетжег-ә болян оны. «Хиччден гич ягшы» дийипдирлер.

— Ёлдаш, подполковник, Сейидовың ири-гич дүзеләймеги ахтимал. Йөне ишгәр бизе шу гүнем герек ахыры.

— Тежрибели, эсерден ишгәрлери бизе ким берерка... Хәзирки иш кадрларын тайярлыгыны өзүңиз гөрүп дурсуңыз. Середин, иш башармаянлыгы себәпли, нәче адам органдан чыкарылды. Индем оларың өвезини долуп билмән көсенип йөрүс — дийип, Иллиев инспекторың йүзүнден онуң нәмедир бир зада кежигйәндигини аңды. «Я ол гүнки оператив маслахатда Оразовың кәйиншини гөвнүне алайдымыка? Начальнигимиз хем онуң диййәнлери билен ылалашып ялңышяр. Мен Оразов билен икичәк отурып гүрлешмели».

— Онда-да нәхили көсеййәс. Гой, лейтенант Сейидов гуллуга яңы башлапдыр диели. Он-он ики йыл гуллук эдип, иш башарман йөренлерем бар ахыры. Бизден велин, ишиң нетижесини хер гүн талап эдйәрлер. Бу ягдайда стол саклап отурянлардан үзүл-кесил араны ачсак оңат.

Иллиев инспекторы диңләп, мыс-мыс гүлүп, башыны яйкады. «Столы саклап отурянларың» бардыгыны ол хем билйәрди, йөне олары ишжаңлы эдип тербиелемеге вагт талап эдйәрди.

— Бу пикириңиз башга. «Зор аякдан» орган ишгәри болянлары гуллукда сакламак зыян. Шу меселәни мен өңем телим йыгнакда агзадым, инди оны партия йыгнагында айтмасам болжак дәл.

— Гуллуга алынян яшлара-да мазалы гөз айламалы. Җубунде диплом сакланын билен орган ишгәри болаймак аңсат дәл — дийип, Ковусов яш ишгәрлериң ишлейшиндәнем, оларың өзлерини алып барышларындаңам нагиледигини йүрекден сыздырып айтды.

Иллиев бираз ойланып отурды-да, башыны галдырды, ховлукман өз пикирини орта атды.

— Бу меселе дийсең чылшырымлы. Көп кишилер бу гүнки яшлара барып шол кыркынжы йылларың ягдайы билен гарап баха берйәрлер. Я-да терсине олары бу гүнки, шу вагтың яшларына денешдирҗек болярлар. Ине, меселем, мениң яшытдашларымы алып гөрелиң. «Ир эксең, ир орарсың» дийлен ялы, биз өрән агыр дурмушда тапландык. Өзүмизем шол агыр дурмуш билен гөреше хачан башладык? — Ол Ковусовың йүзүне сораглы бакды. Ковусов болса онуң гүррүңини диңләп, йүзүни ашак салып отырды. — Еди-он яшда. Он ики яшымызда улуларың хатарында говача экйәрдик, бугдай-арпа орярдык. Ава, онсоң, йигрими башде, агыр дурмушда хем кынчылыкда зәхмет билен тапланан, гуллукда хем ишде тежрибели, сагат, икүч чагалы атадык. Ене-де гайталаярын. Сен Сейидовы гуллукдан бошадып, органдан ковмалы диййән. Нирә ковжак? Барҗак эдарасы оны бизден оңат тербиелärми? Ёк, тербиелемез. Сен онуң дурмуш ёлуна середип гөр. Он секизде орта мекдеби гутарыпдыр. Ики йылам ёкары окува гирип билмән, онда-мунда көв-сөв эдип гезипдир. Сонам бәш йыл ёкары окув жайында окаяр. Йигрими алты яшың ичинде, ол илкинжи гезек зәхмет ёлуна аяк басяр. Бу сәхел кем ярым өмүр. Ярым өмүр зәхмет чекип гөрмедик адамы сен бирки йылда жепакеш эдип билермисиң, башартмаз. Муңа ким гүнәкәр?..

— Ким болҗакды, ата-энедир-дә — дийип, Ковусов назарыны гүррүңдешине дикди.

— Әхли гүнәни ата-энәниң үстүне йүклемек хем болмаз. Догры, биз, өз чагаларымызың хакыкы тербие алмаклары хакда алада этмели, бу канундыр. Йөне диңе бизи гүнәкәр этмек ялңышлык. Ханы, айт, сен оглуң билен гүнде нәче сагат биле боляң?

— Менми?.. Әнче гүнләп олары гөремок дийсемем, ялңышман. Хепделәб-ә командировкада, галан гүнлерде хем мен-ә ховлугян, оларам окува. Агшам... Агшамам гөршүңиз ялы, көпленч ил ятанда биз өе баряс.

— Гөрдүңми? Шәхерлилериң көпүси шейле, эне-ата-лар ирден-ә ише гидйәрлер, гараңкы дүшенде, кәте онданам гижрәк доланып өе барярлар. Чагалар ким билев галяр? Ики ортада көсенйән ким? Чагаларымыз, ёлдаш майор — дийип, инди Иллиев ресми әхенде гүрледи.

— Биз олары көсейәс, оларам бизи. Нәме этмели?

— Бу сораг хеммелере дегишли. Икимиз муңа жогап талып билмерис.

—Айдяныңыз догры. Йөне Сейидовы, шонуң ялы башга-да ише элини дегрип, маңлайыны дерлетмән яшажак боляклары нәтмели? Я олар хакыкы зәхмет чекйәнлериң хасабына гезибермелими — дийип, Ковусов бирнеме гызып башлады, гахарланды, Иллиевден белли жогаба гарашды.

— Оларда зәхмете сөйги, ыхлас дөретмели. — Иллиев йүзүниң дерини сүпүрип, потолога серетди-де, гүрруңини довам этдирди. — Талабың ёк еринде иш агсар. Талап хакда айдыланда, участок инспекторы Тарасов ядыма дүшйәр. Ол эллинжи йылларда бизиң бөлүмимизде ишлейәрди. Өзем фронтда бирнәче гезек яраланып, госпиталдан чыкансоң, гөни милиция гуллугына ише гелипди. Ана, шол Тарасов дийсең талапкәр ишгәрди. Мени милиционерликден участок инспекторлыгына гечиренлеринде, Тарасовың янына ибердилер. Үч ай биле ишледик. Мен ондан кән зат өвренди̇м. Ол өз гөзегчилик эдйән участогыны шейле бир оңат билйәрди велин, хей сен гояй. Шол себәпли-де, ол женаятың хайсы көчеде, кимлер тарапындан эдилмегиниң мүмкиндигини аңламагы башарярды. Онуң өңден гөрүжилигини хер ким бир зат билен дүшүндирйәрди. Тарасовың бу «гизлин сырының» үстүни ачжак болуп хеләк болярдылар. Йөне велин онда хич хили «гизлин сыр» ёкды. Тарасовың «гизлин сыры» — онуң шәхердәки боляи өзгеришлери селжермеги башармагындады. Ол адамлар билен ысгышыклы ишлемеги башарярды, өз участогындакы яшаянлары атма-ат диен ялы билйәрди. Ынамдан гачып, эгри ёлдан йөремәге мейл эдйәнлер билен ол хас гүйчли иш алып барярды. Ир билен нобатчың янына гелип, шәхерде нәхили хадыса боландыгыны аныкларды, болан женаятларың үстүни ачмага дессине ярдам эдерди. Оны ишгәрлерем сылаярды, участогың илаты хем. Ханы, инди Тарасов ялы участок инспекторлары?..

— Өз участогыны Тарасов ялы өвренен инспектор бизиң бөлүмимизде-хә ёк. Ол гүн мен шаят гөзләп бирнәче гапыны какмалы болдум. Шонда участок инспекторы хакда соранымда, хич ким оны танамады. Шейле болансоң, гражданлар йөнекейҗе сораглар биленем өзлериниң гымматлы вагтларыны йитирип, бөлүме йүз тутярлар. — дийип, Ковусов Иллиевиң чыгжаран йүзүне серетди.

— Хава-да, өз участогыны билмесең иш битмез. Тарасовың участогындан екеҗе-де гражданин арза-шикаят билен бөлүме гелмезди. Әхли меселәни инспектор еринде чөзйәрди. Тарасов участокда бир эгне йигрими йыла голай вагт ишледи. Нәче гезек оны бөлүме алҗак болдулар, везипесини улалтҗак болдулар, ол этмеди. «Мен везипәмден хошал» дийип, участокда, илатың җуммушинде, ишләнини говы гөрди. Шо себәпденем, ол кесбинден кемал тапды. Гөр, биз оны хениз хенизлерем шол ятлап йөрүс. Инди нәхили?..

— Индими?.. — дийип, Ковусов бираз пикирленип отурды. Иллиевиң гетирйән делиллери онуң маңзына батярды. Гөвни Тарасов ялы песпәл, ишҗанлы, шөхрата дәл-де, ил бәхбидине йыкгын эдйән ишгәри күйсейәрди. Ол башыны гөтерип, улудан демини алды. — — Инди яшларың көпүси нише гелдиклери орган ишини говы өвренмезден бада-бат начальник болмагың арзувында.

— Дүрс пикир.

Шол вагт бөлүмиң начальниги Атаев гапыдан гирди. Ол:

— Ханы, йөрүң, икимизи шәхеркома чагырярлар — дийип, Иллиеве йүзленди.

— Чагырян болсалар, гитмели бор — дийип, подполковник гапа тарап йөреди.

— Гөзлеги нәдйән? Сөз берйән-де, сөзүңде тапыланок-ла?! Ене нәче гүн гарашмалы? — дийип, Атаев столуң үстүне гөз айлады, соңра инспекторың йүзүне диканлап серетди.

— Сөзүмде тапыларын, ёлдаш начальник. Кәбир фактлары аныклап боламсоң, яныңыза барарын. Инди эсасы гүнәкәри тапаймак галды...

— Нәме, сакет иследейәрмиң, тап-да тапҗак болсаң. Майор Ковусов, умуман, сен билен мен мазалы гүрлешмели... Боля, шәхеркомдан доланып гелемсоң айдарын.

Йөрүң, гитдик! Ярым йылың жемлери үчин-де, кәйинч эшидерис биз — дийип, Атаев ховлукмач гапыдан чыкып гитди.

* * *

Сынасына дүшен яраларың ызасы азалып, Язлының тапдан дүшен гөвреси дикленди. Ол инди ики гүнден бәри пишеге даяныл ховла, чыкмага ярапды. Ир салкында хем-де гүн яшансоң, ол багың ичинде отурып дынч алярды, өзүни гөрмәге гелйәнлер билен гүрлешйәрди. Шондан соң онуң тукат гөрнүши үйтгәп, гөзлеринде шатлык дуюлярды. Ол хер гүн Майса гарашярды. «Бу гүн ишден соң Майса гелмелидир. Вах, вагт бир чалтрак гечседи» дийип, ичини гепледйәрди. Шейдип көче тарапа гөз дикип отырка, Сапарың алакжап гелйәнини гөрди.

Язлы пишеге сөенип дикленди, достуның гелениие монча болуп:

— Сапар!.. Бай гачдың-ов! Би нәтдигиң болды? — дийди.

Язлы Сапар билен гөршүп, оны сынлады. Сапарың йүз кешби солгун гөрүнйәрди.

— Мен нирә гачайын. Қакамың ёгаландыгыны-ха эшидендирсиң — дийип, Сапар Язлының гапдалында чөкди.

— Ёк, эшидемок. Шол агшамдан бәри ятырын. Ине, болан зат — дийип, Язлы гипсленен аягыны, элини гөркезди.

— Авария этдинми? Бәрде ятандыгыңы эшитдим.

— Гарашылмадык зат болды өзи-хә. Автоинспекциядыр милициядан өвран-өвран гатнап сораг барыны ягдырдылар. Сен хакда-да сорадылар. Өе гиденимден хабарым ёк.

— Агшам гелдим. Ине-де яныңа гелшим. Пүрегим ярылайжак боляр. Жаң эдибем хич бириңиз билен гүрлешип билмедим. Орган ишгәрлери менем өз гүнүме гоянок. Бу хакда соң... Ханы айт, Гүлжемал ниреде? Юсубы гөрдүңми?

— Хич биринем гөремок. Майсаң айтмагына гөрә, ичери ишлер бөлүмине Гүлжемалы-да чагырып, сен хакда сорапдырлар. Гүлжемал Майса бир хат-а берипдир. Оны саңа говшурмалы.

— Наташа? Ол ниреде? Онам сорага чагырдылармыка?

— Билемок. Машыны чукура агдарып, ише болуп ятышым. Окув-да галды, зат-да. Ол жәхеннем-ле. Майып болуп ятышыма хайпым гелйәр. Үстесине, какамам чагырып ишлемәге гояноклармыш. Гүнә менде, оны нәме көсейәркалер? — Язлы бираз пикирленип отырды-да, Сапара серетди. Сапар гашларыны чытып, нәмедир бир зада гахарланярды, эллерем чалажа сандыраян ялыды. — Хава, хо-ол шәхериң четиндәки посёлокда огурлык болан жайың янында мениң «Жигулимин» дурандыгыны гөренмишлер. Мен-ә хайран. Шәхерден чыкмасам, ол ерик бармасам... Сапар, нәме милиция саңа-да огурлык япямы? Икимизем огры. Нененси төхмет! Айтсана, бизи түрмә дыкаярлармыка?

— Милицияның айданына ынанма, горкузжак болядырлар. Майса билен өйде отурандыгыңызы менем субут эдерин. Егса-да, Язлы Майсаны мен нирeден тапаркам? Гүлжемал нәме язып гитдикә? Ол «Мен инди доланып оба бармарын» диййәрди ахырын. Гөр, оны!..

— Нира гидйәндигини-де айтмандыр. Майса ишден соң яныма гелер.

— Ек, ичими ит йыртяр. Маңа ол хәзир герек. Соң Юсубында гөзлегине чыкмалы — диййп, Сапар достуның жогабына гарашды.

— Эйле болса фабриге барай. Инди хачан гелерсиң? Тиз-тиз гелсене, ичим гысяр — диййп, Язлы хем пишеге даянып, дикленди. — Инспекторың сораглары йүрегиме батанок. Нәмеде болса бир булашыклыг-а болупдыр. Хениз-ә оны маңа айданоклар, Майса-да биленок. Нәме болдука?

Сапар Язлының соңкы сөзлерини эшитмеди. Ол Майсаның янына ховлугярды.

Гүлжемалың берен букжасыны алансоң, Сапар Майсаның янында кән эгленмеди. Онуң хыялы өе барып, аркайын отурып хаты окамакды. Автобус дуралгасына уграды. Соңам сабырсызлык эдип, хаты окамага башлады.

«Сапар!

Сен нира сумат болдуң? Ики ёла барып сени өйден тапман гайтдым. Ярамсыз болуп кеселхана дүшенсиң диййп, кеселханаларданам хабар тутдум. Соң... Соң хем

тасдан йүрегим ярылыпды, эшидйән сөзлерме ынанмадым. Гахарландым, агладым. Инспектор сен огурлык эдендигиңи айтды. Ах, Сапар, бу нәтдигиң болды? Мен сени сөйүп, дурмуш гурмага ховлугярдым. Сең билен багтлы яшарын өйдйәрдим. Инди хеммеси пуҗа чыкды. Мениң гызлык намысым, буйсанҗым, мертебәм басгыланды, харланды. Бейле зада гарашмаярдым. Огры билен таныпдырын. Гөрсене, хей шейле-де бир кеззап болар экени? Гүнә өзүмде-де бар-ла. Бир гөренден сениң сыратыңа ашык болуп, бойнуңа бөкүпдирин. Агыр, өрән агыр жеза! Нәтжек-дә... Мен огры-кеззап билен яшашып билмен. Мени хич хачан ятлама, гөзлеме. Бизиң ёлумыз айра экени. Хош!

Гүлжемал!»

Сапарың гахардан башы айланды. Ол тапдан гачан хасса кимин агаҗа япланып, төверегине гөз айлады. Сонра ики гат җайың өңүндәки отургыҗа барып, шонда отурды. Ене хата гөз айлады. Соңунданам хаты-да букҗаны-да жырым-жырым эдип, агаҗың дүйбүне гахарлы оклап гойберди. «Мен огры-кеззапмышым. Өн-ә япышак ялы елмешйәрди. Инди огры болдуммы?» Ол гөзлерини бир нокада дикип эсли отурды. Шол отурышына-да Гүлжемала кәйинди. «Хич болманда маңа гарашмалыдың, мени диңлемелидиң ахыры».

Өе геленсоңам, Сапарың гахары язылмады. Отагдан отага гечип бихуда айланды. Даш чыкды, көче херекетини сынлап отурды, ене ичерик гирди. Газ пеже чай отуртжак болуп, онам гойболсун этди. Хава, Гүлжемал онуң сүйҗи арзувларыны пуҗа чыкарды. «Гүлжемал, сен мени сөймәнсиң. Сениң үчин мен, гөр, не гүнлере учрадым».

Сөйги хакда хер ким бирхили пикирленйәр, өзүче дүшүнйәр. Жуван йүреклерде сөйги сарыяг гатылан бал ялы додагыңа дегенден леззет берйән тагам. Сөйгиниң сүйҗи хем ажыдыгындан, сынаг хем канагатдыгындан, акыл хем ынанчдыгындан бихабар яшлара булары дүшүндирмек, еңил-елпай зат дәл. Ким билйәр, Сапардыр Гүлжемал хем шоларың биридир. Оларың хем херсиниң өз дүшүнҗеси бардыр. Икиси-де өз пикир-дүшүнҗелерини мамла хасаплаяндырлар. Муны дине вагт аныклар. Йөне хәзир велин, Гүлжемалың шейдип гитмеги Сапара агыр дегди.

Гапының үзңүксиз какылмагы Сапары сүйжи укудан оярды. Ол илки оны дүйшүмдир өйтди. Ахыры: «Кимкә даң билен гелип бимаза эдйән» дийип, ериңден галды. Башужундакы сагат вагтың он боландыгыны гөркезйәрди. Сапар гөзлерини овкалап баршына гапыны ачды.

Гапының агзында дуран инчесагт, орта яшлы, гөзи әйнекли элей киши элиндәки папканы дөрүп дуршуна:

— Маңа Мәтиев Сапар герек — дийди.

— Менлик нәме юмуш? — дийип, Сапар нәтанышы бойдан-баша сынлады. Ол «Я бу хем милицияданмыка?» дийип, ичини гепледип, нәтанышың жогабына гарашды.

— Райисполкомдан мен. Шу жайы гөрмели хем-де... —дийип, нәтаныш ичерик гирди. Сагындакы хем чепиндәки отагларың гапыларына гөзүни дикди. — Сиз еке яшаярмысыңыз? Маңа жайың ордери герек.

— Ордер?! — Сапар бирбада соралян документиң нәмедигине дүшүнмеди. — Ордери мен-ә билемок. Ханы, дурун, эжем-ә маңа бир папка берипди, «Шунда жайы сениң адына гечирилен хат бар» дийипди. — Сапар нәтаныша отургыч гөркезди-де ички отага гидип, эли көнеже папкалы гелди. — Шунда болмаса мен-ә билемок.

— Бардыр-ла! Ордери йитирмели дәлсиңиз.

Райисполкомың векили кагызлары дөрүшдирип герек документини тапды-да, оны Сапара гөркезди.

— Шу ордер болмалы. Канун боюнча, галыберсе-де, какаң хайышы боюнча бу үч отаглы квартира саңа артыклык эдйәр. Еке яшаян болсаңыз, сизе докуз квадрат метр гиңликдәки отаг дегишли. Эртир яшайыш коммунал трестине барың, сизиң жайыңызы чалшып берерлер.

— Муны алмакчымы? — дийип, Сапар гөзлерини мөлертди.

— Кануна лайык гетирмели ахыры. Барың, шол ерде дүшүндирерлер — дийип, райисполкомың векили Сапар билен хошлашып чыкып гитди.

* * *

«Мени бу жайдан ковжак боляң кимкә? Гоңшулармы? Милициямы? Ери, мен киме азар берйән? Башга жайда өвренишип билерининми?» Шу соратлара жогап тапжак болуп келлесини чиширип, Сапар милиция бөлүмине гелеңини дуйман галды. Ол гапың даш йүзүнде

дуруп төверегн сынлады. Көчеде машынларың ызы үзүленокды, гапының ики тарапында гарашян адамларам аз дәлди. Сапар гапыны ачып гиренде, Ковусовың столуң төверегинде айланып, отагың бурчунда отуран адама нәмедир бир затлары жаныгып дүшүндирйәнини гөрди.

— Шейле хәсиетнама гол чекмәге непенси выжданыңыз чатды? Ол-а бир ай бәри нше чыканок, нирелерде селләп йөр? Львовда. Львовың ниредедигини билйәмиңиз?

— Вах, билйән-ле. «Мен кесел, бюллетеними яндырдыгым иште чыкарын» дийипдир. Менем шона ынандым.

— Ишгәриңиз женаят эдйәр. Сиз болса оңа шейле бир хәсиетнама язярсыңыз, хут шу гүн онуң дөшүне орден дакаймалы.

— Ёлдаш Ковусов, ол оңат ишгәрди ахырын, планларыны долдурярды, уруш-тыкылыгы ёкды. Онуң бейле габахат иш йүз уржагыны ким билйәр.

— Билмесеңиз, сиз кәйинч алмалы боларсыңыз. Хәсиетнама эййәм иберилди.

— Ёлдаш Ковусов, хайыш эдйән, оны ызына бериң, хамана язман экеним-дә.

— Берилмез. Гайдыбериң...

Ол адам кабинетден гахарлы чыкып гитди. Гапын агзында ене йөрежегини я-да ызына гитжегини билмән дуран Сапары гөрен инспектор оны чагырды.

— Нәме дурсуң? Гел, мен саңа гарашян.

Ковусов столуң үстүнде гойлан чәйнекден кәсә чай гуйды-да, Сапара узатды.

— Еке гелипсиң-ле.

— Юсубы тапмадым.

— Тапмасаң-да, ол шәхерде. Бу анык. Оны бу гүн болмаса-да, эрте тутарыс. — Сен айтмасаң-да, мен инди хакыкаты айдайын. Йыгнанан субутнамалар Юсуп икиңизиң Нурыевиң өйүнден пулуны огурлап, өзүнем атып өлдүрендигиңизи тассык эдйәр. — Ковусов столуң бир четинде дуран папкадан эсли кагызы чыкарып, Сапарың өңүнде гойды.—Ине, дүшүндиришлер, справкалар, экспертизаның чыкаран нетижелери. Инди сизи шаятлар билен йүзлешдирмек галяр оны-да сүлчи гечирер. Сениң гүн яшып барярка Хорраевиң «Жигулисини» сүрүп, гараңкы дүшенде Нурыевиң өйүниң голайындакы агачларың ашагына барандыгың хем субут боляр. Сапар, го-

вусы, эгер сен гүнәңи еңиллешдиржек болсаң, болан заты болшы ялы гүррүң бер.

— Нәме айдайын... — Сапар йүзүниң дерини сүпүрип, ойланып отурды. Соңра инспекторың гуюп берен чайлы кәсесине элини етирди.

— Юсубың гуран торуна дүшениңи хенизем дуймажак болян. Оны биз диңе ол женаятда дәл, шәхерде болан бирнәче огурлыкда хем айыпламага эсас тапарыс. Ол өйүңе нәче гезек сумкалы зат гетирди?

— Дүкандан сатын алып гелйәрди эхбетин...

— Ол саңа шейле дүшүндирендир. Наташаның доглан гүнүни белләниңизде нәме?

— Ики сумка заты бир гүн өңүнден гетирип гитди. «Байрак алдым, шо пулуң хеммесини Наташа харчлажак» дийди. Наташа эл сагадам совгат берди. Мен-ә бу ерде огурлык гөремок.

— Биз гөрйәс. Ол сенем, Наташанам алдап йөр. Сапар, сен мениң эсасы сорагыма ене-де жогап бермедиң. Йигрими докузынжы июлда машынлы нирә гидип, нәме эдендигиңи айт.

— Нәче ёла айтмак болар?! Достум билен кеселхана гидип гелдик дийдим-ә — дийип, Сапар гахарланып, элини дызына урды.

— Ялан! Эййәм барладык, ол диййәнлериң тас[illegible]к болмады. — Инспектор сесине бат берди. — Нәме [illegible]сене, гражданин Матиев... — Ковусов ресми әхенде сөз[illegible]леди. — Хакыкаты гизлежек болуп азара галян. Сен бир кеззабың алдавуна дүшүп, өз гүнәңи агралдярсың. Нурыевиң өйүнде огурлык боландыгы-да, онуң өлдүрлендиги-де хак. Бу женаяты башга бири этмедик болса, сен эдипсиң. Биз сени айыпларыс. Ограм сен, адам өлдүренем... — Ковусов сейфи ачды-да, ичи кесилен түпеңи алып, оны Сапарың өңүнде гойды. — Ине, шунуң билен өлдүрипсиң.

— Ынаның, мен адам өлдүремок — дийип, Сапар инспекторың сөзүни бөлүп ериндеи галды.

— Юсупмы?

— Ёк.

— Нурыевиң өйүне гирен Юсуп билен сен. Диймек, оны өлдүрен сен-дә? — Инспектор Сапарың йүзүне кәпманылы серетди. — Бейдип гыгырма-да, ынандыр, делил гетир.

Сапар жүбүсинден пул чыкарып, Ковусовың өңүнде гойды-да, гахарлы отурды.

— Айтмасам сиз гойжак дәл мени. Ине, алың. Мениң гүнәм шу йүз манады аландыгым. Шуны алың, менем аркайын болайын.

— Сапар, болшы ялы айт. Хачан, ниреде, кимден ве нәме үчин сен бу йүз манады алдың?

Сапар орнунда отурды-да, гашларыны чытып ойланды. Инспектор хем ховлукдырмады, жогаба сабырлылык билен гарашды. Йигрими докузынжы июлда болан вака Сапарың гөз өңүнден бирин-бирин гелип гечди...

...Иш гүни бирчак гутаранам болса, көчелерде херекет кәнди. Хова ыссыды. Эдил шу вагт, көчеде машынларың херекетиниң йыгжамланан вагты сүйт реңк тәзеже «Жигули» хем шол машынларың арасы билен барярды. Машының ичинде отуран гөзлери гара әйнекли ики йигидиң бири зол-зол сагадына середйәрди.

— Вагт-а ирәк экени... дост, хо-ол бурчдакы буфете сүр, хем-ә вагт гечер, хемем батырлык үчин «йүзлешин» гечерис.

— Сениң буйругың канундыр — дийип, машының рулунда отуран салгы берлен тарапа сүрди.

Олар буфетден чыканларында, гүн яшып гаранкы дүшүп уграпды. Бирнәче минутдан соңам олар гурлушыкчыларың посёлогындакы гүр агачларың ашагында пейда болдулар. Посёлогың даражык көчесинде херекет азды. Даш-төверөги биркемсиз сынлап болансон, Юсуп отургыжың ашагындан көне сумканы чыкарды.

— Кино эййәм башланыпдыр. Бол чалтрак! — дийип, Юсуп чалт херекет эдип, йүзүне мурт, сакгал елмеди, элликлери гейди, ак еңсиз көйнегиниң үстүнден хем көнелишен меле костюмы эгнине сокды. — Мен тайяр.

— Менем хәзир болян — дийип, Сапар йүзүне тутан сарымтыл масканың үстүнден гелшиксиз гара әйнеги дакынды.

— Шунам көйнегиң ичине салсаң хас-да гелишжек — дийип, Юсуп нили кесилен түпеңи Сапара узатды.

— Юсуп, шоны өзүң алайсана! Мен башарман, ат-

дашлыкда оны атарыныны пәдериими... соңы булашар — дийип, Сапар яйданып дурды.

— Акмак болма, ал!

— Бир зат болайса, маңа игенерсиң.

— Дүш машындан! Дүйә мүнүп хатаба букулжак болянмы? Ме, мунам ал! Нурыев ялы сачакчылар көпелип барь. Оларың бири азалса, бир пейда — дийип, Юсуп Сапарың чигниннден берк япышды. Сапар машындан дүшсе-де, ярага эл узатмады. — Ал диййән, ёгсам, менден говулыга гарашма. Өң геплешдикми, шоң ялы-да эдерис — дийип, Юсуп түпеңи Сапарың элине тутдурып, хасанаклап гитди. Сапарналач онуң ызына дүшмели болды.

Аңырдан гелен ики гараның Нурыевиң гапысыны ачып ичери гиренини хич ким гөрмеди. Оларың бири коридора гиренинде, чеп хем саг тарапкы гапылара серетди-де, эл чырасыны якып, биринжи отага келлесини сокды. Ол ёлдашына: «Сен шу ерде хүшгәр дур» диен ялы ышарат эдип, ички отагың гапысыны итди, гапы ачылмады. «Ики отагың гапысы гулпланман, бу гулплы... Хә, пул шунда болмалы» дийип, ол өкделик билен гулпы ачды. Салым гечмәнкә, өйүң ичи доңуз дөрен ялы болды. Огрулар чалт херекет эдип, гара дере батып, тәзеже гарнитураның ичинден үсти-үстүне тертипли гойлан ёрган-дүшеклериң иң ашагындакы көне дүшекчәни агдаранда кичижик яссыгы гөрдүлер. «Бу йөнелиге гойлан дәлдир?» Оларың бири яссыгы гысымлап гөрди. Ол яссыгың тикинини батлы чекенде, акжа яглыга доланглы күти зада эли дегди. Шол махал даш ишикде машының сеси эшидилди. Оларың бири отагың көче тарапкы әпишгесини ачып, ёлдашына «Гач!» дийип, гыгырды-да, әпишгеден атылып чыкды. Коридорың гапысы чалажа ачылды, аңырдан өе гирип гелйән Нурыев гөрүнди. Шу ерде Сапар «Юсуп, сен ниреде?» дийип гыгырды. Эмма әййәм гичди. Онуң гаршысында гөзлерини петредип Нурыев дурды. Сапар түпеңи өй эесиниң дөшүнден тутды.

— Гөтер элиңи! Атяң!.— дийип, гыгыранда, Нурыева ыза серпиген ялы этди-де, бирденем: «Таланчы!» дийип, түпеңиң нилинден бир эли билен япышып өзүне тарап чекди. Гарашылмадык гүмпүлди коридорың ичини янландырып гитди. Сапар горкды, ол дуркы билен сандырап, түпеңи алмага хыялланды. Хачанда

Нурыев ярагы гужаклап бүкүленде, онуң узын, дешли гөвреси Сапарын үстүне агып гайтжак ялы гөрүнди. Алжыраңңылыкдан Сапар ыза чекилди, элини гапа етирди, соңра хем гапыдан чыкып, кә төверегине, кәте хем ызына середип, гачмак билен болды. Ол машының янына геленде, Юсуп эййәм онуң ичинде отырды.

— Сүр чалтрак!

Сапар сандыраян эллерине зордан буйруп, машыны отлады. Чырасыны якман тесен машын, улы тизликде ёла дүшди.

— Гүмпүлди эшитдим, я сен оны атдыңмы?

— Билемок... Шумат башым айланя. Түпениң нәхили гечениини дуймадым..., Шоны гөтермәли дийсем этмедим. Инди...

Сапар гепләп билмеди. Онуң ховсаласы артмаса, песеленокды. Коридордакы гүмпүлди хенизем гулагыны шаңладып дурды. Ол хем-ә өз-өзүне, хемем Юсуба кәййниййәрди. «Инди нәтмели?» диен сораг оны бетер-де ховсала салярды.

Юсуп яссыкдан тапылан күти дүвүнчегиң ичиндәки пул хакда ойланып, Сапарың нәхили ягдайда машына мүнендигине-де, онуң йүз кешбине-де үнс бермәнди. Дине инди, посёлокдан бирнеме араны ачып, өзүни дүрсәнсоң, Сапарың элине, соңра-да машының ичине чалт-чалт гөз гездирди.

— Түпең ханы?

— Элимден алды... Етишмедим...

— Нәме?! Сакла машыны, ит оглы! — дийип, машын тогтап етишмәнкә, Юсуп Сапарың дулугына сүңңүрды. — Сен нәтдиң мени?

— Нәме урян? Етишмедим диййән — дийип, Сапар машыны саклап, Юсубың якасындан тутды. — Урушжак болямын? Ме саңа! — Сапарың юмругы Юсубың депесинден инди.

— Хаклашдык, бес эт! — дийип, хәзир бу ерде, машының ичинде юмруклашып дурмагың вагт йитирмекдигине дүшүнен Юсуп, Сапарың элини саклады. — Сүр! Ызымыздан ковян болсалар, билдиңми? Оларам айырмаярсың. — Ол Сапарың муртуны, гөзүндәки масканы гахарлы айрып, сумкасына атды. Соңра өз эгниндәки меле пенжеги хем чыкарды. Хәлиден Юсубың херекетини гахарлы сынлап отуран Сапар бираз өзү-

ни дүрседи, рула ябышды. Сапар автоинспекторын ала таягыны бүлап, машыны саклажак боляндыгына хем әхмиет бермеди.

Бир селлем хич кимден сес чыкмады. Юсуп достуна середип улудан дем алды.

— Пул эле дүшди. Вах, йөне түпеңи галдырып гайланың болмандыр. Онам гөрүберйәс-дә. Бу агшам, сен бизиң өйүмизе гелме. Аматлы пурсатда өзүм саңа жаң эдерин — дийип, Юсуп машындан дүшмекчи болды.

Юсуп машындан дүшүп гакансоң, Сапар гатнавы аз, кичи көчелерден сүрүп, «Жигулини» гапыда саклады. Даш-төверекде хич ким ёкды.

Язлыдыр Майсаны утрадып, Сапар эдеи иши хакында ойланды. «Ол өләйдимикә? Биләйселер, мени надерлерка?» Жезаланмак горкусы бейнә доланда, Сапарын эндамындан гарынжа йөрәне дөнди. «Мен оны атмадым ахыры. Онуң өзи...» Гашларыны чытып, ики элини келлесине дирәп, түпеңиң нәхили атыландыгыны билжек болуп урунды. «Хава, мен она түпең ченедим, олам нилииден тутуп элимден силкип алды. Ине, боланы. Я мәшесини гысдыммыка?» Ховсала үстүни басдыран Сапар гапының какыляндыгыны хем эшитмеди. Гапы гайталанып какыланда ол өзүне гелди, барып гапыны ачды. Почтальон оңа телеграмма гетирипди. Телеграмманы окап бираз дурды-да, Сапар Юсубың янына ылгады.

— Би нәтдигин? Гелме дийдим ахыры — дийип, Юсуп Сапара серетди. — Саңа нәме болды, түйсүң үйтгәпдир.

— Мени өе чагырярлар. Какам ёгалыпдыр. Ине...

Сапар телеграмманы Юсуба гөркезди. Юсуп окап, башыны яйкады-да, дымды. Соңундан хем достуның эгнине элини гойды.

— Нәтжек-дә... Эгленме, деррев угра! Биз соң дүшүшарыс. Шерт шейле, ене гайталап айдян: посёлога бармадык, кеселхана гитдик. Тутулайсак, гаты берк дурмалы, ёгсам икимизем отурмалы боларыс. Бизи хич ким гөренок. Прораб өлмедигем болса, сени танамаз. Түпең... Вах, шол элимизде боланда, биз аркайын гезибермели. Мен түпең хакда пикирленерин, чыкалга тапжак боларыс. Сен хич зат гөрмедиң.

— Айдышың ялы эдерин. Йөне билет пулум ёк, мен нәхили гидейин.

— Билет пулы тапмасак болмаз — диййп, Юсуп энсесини гашап, отага гирип гитди. Шол бада хем доланып гелди. — Ал! Хәзирликче етер. Шубхеленме, пулуң башы бөлүнмән дурар, гелевсоң пайлашарыс.
— Хакымы алып гидәйсем онат боларды.
— Акмак!.. Бирден милицияның элине дүшәйсең, шонда нәтжек. Горкма, мен хакыны иймен — диййп, Юсуп Сапарың жүбүсине ики эллилиги сокды.
— Бирхили-хә болды бу. Гүлжемала өе гиденими дуйдурарсың — диййп, Сапар сагадына серетди. гапыдан чыкып барярка ене мазына доланды.
— Соңкы рейсе етишермикәм?
— Такси тут, етишерсиң.
Сапар таксини гапыда сакладып, ялгайшына өе гирди-де, пенжирелери япышдырды. Ховул-хара эшигини чалшырынды-да, дашкы гапыны гулплап такса мүнди...
Сапарың гүррүңини диңләнсоң, Ковусов бираз дымып отурды. Соңра орнундан галды-да:
— Гөрдүңми, сени нәхили алдава салыпдырлар. Яңкы айданларыңы яз-да, голуңы чек. Соң сен бош, герек вагты өзүм чагырын — диййп, инспектор Сапара кагыздыр галам берди.
— Болшы ялы айдып бердим, язмак нәмә герек.
— Яз, яз! Бу сениң өзүң үчин герек.
Сапар үчин болуп гечен ваканы инспектора гүррүң бермек еңил дүшмеди. Мунка оны межбур эден зат өзалы билен Ковусовың женаят хакда топлан субутнамаларыды. Галыберсе-де, нәме үчиндир Сапар инспектора ынам эдйәрди. Онуң адалатлылыгы, мылакатлы гарайшы онуң бадыны говшатды, жездан сыпарын диен умыт дөретди. «Нәме үчин мени туссаг эденок? Гүнәм ёкдур, болаянда бейдип юмшак дарамазды мана».
Сапар дүшүндириш язып гутарянча, Ковусов хем отуруп ойланярды. Сапарың женаята баш гошандыгыны ол инди ап-айдың гөрүп дурды. Шейле болансоң, ол Сапары туссаг этмелиди, йөне ховлуганокды. Онуң хениз Юсуба душманлыгыны-да аңярды. Ол хөкман Юсуба дүшүп, етдик хакыны алман хич ерик-де бутнамаз. Инспектор ене-де тәвекгеллиге йүз урды.
— Хава, өз этмишиң хакында хем ойлан.
— Мен нәме эдипдирин? Нурыев элимден түпеңи алжак болуп, өзүни атды. Башга нәме? Мен шу өмрүм-

де огурлыгам эдип гөремок, оны этжегем дәл. Биле гиделн дийип, Юсуп гоймады. Вах, шол ярагы элиме нәлер алмажак болдум, этмеди. Мениң түпең дийлен зады биринжи гезек алып гөршүм. Онуң өз-өзүнден атылжагыны нәбилейин мен.

Ковусов Сапарың сөзлерини диңләп дуршуна ойланды. «Көпленч шейле. Ол хенизем өз этмишине гөз етирип биленок. Бу кесел еке ондамы? Дүшүнмезлик, гелеңсизлик яшларың көпүсининг дурмушда гойберйән хатасының себәби дәлми? Кануны өвренмек меселеси өрән пес дережеде. Шу-да бизиң ахлимизи көсейәр, кичижик бир сәвлик соңра улы женаята ёл ачяр. Хава, эгер канун элипбийи билен дең хатарда өвренилмесе, онуң дурмушда бержай эдилмегини биз долы газанып билмерис. Бу мениң пикирим».

Сапар дүшүндиришини инспектора берди. Ковусов кагыза гөз гездиренсоң, оны папка салды.

— Юсуп, элбетде, бу женаятда эсасы гүнәкәр. Сениң хем гүнәң бар. Эгер өз гүнәңи еңлетжек болсаң, Юсубы гөзле, ол шәхерде болмалы. Бу йүз манат пулы болса сүлчи Жепбаров документлешдирип, женаят ишине гошар — дийип, Ковусов Сапарың берен пулуны хем кагыза долап, папкада гойды. — Бар, мениң юмшумы битирҗек бол!

Сапар еңсесини гашап ойланып дурды-да, кабинетден чыкып гитди.

* * *

Сапар телеграмманы гөркезип аэропорта гиденсоң, Юсуп шәхерден чыкмагың аладасыны этди. Нирә гитмелидиги хакда ойланды. Ишден ругсат алмак үчинем, Патма дүшүндирмек үчинем себәп герекди. Нәме бахана тапмалы?.. Тейахыр эжемиң кеселдигини бахана этмели, зәхмет ругсадына чыкып тизрәк шәхерден гитмели диен нетижә гелди. Ол янында үч мүң манат пул галдырып, галаныны үч йыл бәри биле ишлейән досты Муха сакламак үчин берди. Мухы ынамлыды, дилине беркди, ислән вагты пулуң башыны бөлмән Юсуба бержекди. Ирденем бухгалтерия барып айлык пулуны алды-да, билет сатылян касса уграды. Якын үч-дөрт гүне билет ёкды. «Җәхеннем болмаса, Небитдаг узак ерем дәл, отлуда гидерин» дийип, өе угрәды. Патманы

ынандырды, оңа пулам берди. Ине, бирденем келлесине гелен пикир онуң аягыны душады гойды. Озалы билен, хүшгәрлиги әлден бермели дәлди. Икинжиденем, Наташа хакында ойланярды. Илки ол Язла жаң этди. Трубкада жогап берйән Язлының эжесиди. Ол оглуның кеселханада ятандыгыны айтды. Онуң аман галандыгыны, эййәм орган ишгәрлериниң адамсыны сорага чагыряндыгыны-да айтды. Юсуба герегем шу хабарды. Язлының машыны авария этмегем стерлик бизиң үчин. Иөнелиге о машыныӊ төверегинде айланян дәлдирлер... Онда бизем гөзләп йөрендирлер.

Юсубың шәхерде галмагының икинжи себаби Наташады. Ол жүбүсини галңадансоң, Наташа билен Ялтадыр Сочи тарапларa гидип кейп чекмекчиди. Бу хакда дил яранда, Наташа оңа хич яңа гидип билмежегини айтды. Юсуп ялбарып-якарыбам оны ырып билмеди. Юсубың Наташадан айра душеси геленокды, оңа өвренишипди. Үстесине-де, Юсуп Наташаны өз почтальоны хөкмүнде уланмагы гөз өңүнде тутярды. Шу пикирден соң, Юсуп жайың гөзлегине чыкды. Жай тапылды. Ишдеш досты Арча гошун гуллугына гидипди. Арчаның гарры эжеси ики отаглы жайда еке яшаярды. Вагтлайынча Арчаң отагыны алып болжакдыгына Юсуп шүбхеленмейәрди. Арчаның эжеси Юсубы сылаярды, онуң дилегини битирҗекди. Шейле-де болды.

Юсубың шерти Наташа тәсин гөрүнди. Ол: «Юсуп мени ойнажак билярмыка?» дийип ойланды. Юсубың велин, гарачыныды. Ол өз айданыны этдирмән гойжак дәлди. Иер-ичер ялы затлары хем Наташа гетирмелиди.

— Юсуп, биз Сапарларда душушярдык ахырын. Нәме жайы үйтгетдиң?

— Сапар шәхерде ёк, ачары гоюп гитмеги-де унудыпдыр. Ай, онсоңам онуң гелим-гидимем аз дәл. Бу ерде бизе азар бержек ёк. Гаррам ирден гидип агшам гелйәр. Дынч алмагымыза хемме шерт бар ахырын — дийип, Юсуп Наташаны көшешдирди. Элине ики йүз манат пул берди. — Ал, бу саңа менден совгат. Такса мүнмәге-де харч герек. Ине, бу-да бизиң азык пулумыз. Ме! — Ол Наташа ене бир йүзлүк узатды.

Наташа Юсубың йүзүне көп манылы середип дурды-да, пулы алып сумкасында йыгшырды.

— Надя жан, икимиз шейле бир яшарыс... Ине, шейдип — дийип, Юсуп онуң билинден тутды-да, пырландырып айлады, йүзүнден, гөзлеринден огшамага дурды.

— Мен хазир саңа ийип-ичмәге бир затлар алып гелейин — дийип, Наташа йүзүне дөкүлен йүпек ялы меләемтил сачыны енсә атды.

— Мен разы — дийип, Юсуп эллерини ёкары гөтерди, өзүни эле алды. Соңунданам «өйкелаймесин» дийип, онуң эгнине дөкүлип дуран сачыны сыпады, гүлүп эмай билен элини бойнуна салды. — Көп гарашдырмагын.

— Ёк-ла. Нәме гетирейин?

— Сен хо-ол ёлуң гумуны гетирсеңем, ялап оңнут эдерин... Пулы гысганма! Пүз манат етмесе, ене берәерин. — Юсуп элини жүбүсине сокды.

— Гойсана оглан! Бейдер ялы сен миллионер дәл ахыры.

— Вагт гелер, миллионерем боларын. Асыл, мен шу махалам миллионер. Хава, ынанай. Ёк, мен сени, гүлалегим, миллиона-да бермен. Байлыгым-да сен, багтым-да — дийип, Юсуп Наташаны гужагына пугта гысып, гапа денич угратды.

Наташа жыкыр-жыкыр гүлди-де гашыны какып, гапыдан чыкып гитди.

Шол гүнден соң, эли сумкалы Наташа Юсубың янына гатнап башлады. Гүнаша диен ялы ол гараңкы гатлышансоң гелип, ил ятанда өйлерине гайдярды.

Бир гүн Наташа эгленип гелди. Онуң йүзи салыкды, гөзлеринде яш гөрүнйәрди. Нәме үчиндир, мыдама шәхдачык, гапыдан йылгырып гелйән гыз, бу гүн гапың агзында тоггады, совук назарыны Юсуба дикди. Бир гиже-гүндиз гара бермән, гарашдыраны үчин Юсуп оңа игенжекди, әжысыны пүркжекди. Наташаның кешбини гөренсоң, ол ниетини үйтгетди. Элинден тутды-да, столуң четинде отуртды, сумкасыны алып гапдалда гойды.

— Саңа нәме болды? Йүзүңде ган-пет ёк-ла.

— Милиция... — Наташаның дамагы долуп геплэп билмеди. Ол шумжарып элини йүзүне тутды, сессиз агланы. — Мени сагат огурлан хасаплаярлар... Дерңэп йөрлер.

— «Сагат огурлан?»... Байбов! О нәхили сагат?

— Шол сең совгат берен сагадың. Айт, мени басарлармы? — дийип, Наташа гөзлериниң яшыны сүпүрип, Юсубың жогабына гарашды.

— Ол сагат дийсене... — Юсуп йылгыран болды. — Болса-да, зэхрэми-хэ ярдың. Болгусыз зат үчин ховсала дүшүп йөрмек нэмэ герек. — Юсуп бу сөзлери, элбетде, оны көшешдирмек үчин айдярды. «Бэ, ол сагат милиция нэхили дүшүп йөркэ?» Юсубың кейпине соган дограллан ялы болды. Хер ничикде болса, ол гөврүмини гиң тутды, йылгырып, Наташадан ене нэме соралландыгыны аңмак иследи. Наташа онуң сораглы бакышына дүшүнен ялы, гөзлерини, йүзүни сүпүрди-де:

— Сагады нирeден алaндыгымы сорадылар. Соңра сениң нирeдедигиңи, соңкы сапар хачан сең билен душушандыгымы сорадылар. Болшы ялы айтдым...

— Нэме этдиң? Хачан гөрдүм дийдиң. Бардедигимем айтдыңмы я?

— Мени жуда самсык гөрйэң-ов. Хей-де оны айдарынмы? Он гүн өң гөрдүм, хэзир нирeдедигиңи билемок дийдим.

— Оңарыпсың, гүлэлегим! — дийип, Юсуп гужаклап Наташаның гөзлеринден өпди. — Сен акыллы!.. Ене нэме дийдилер?

Наташа Юсубың гужагындан сыпды.

— Инди бизиң хайсы биримиз огры? Кими айыплaрлар? Сагады совгат берендигиңи Сапардыр Язлам, Майса-да, Гүлжемал-да гөрди. Муны олар тассык эдерлер...

— Сагат огрусы мен болиндa? — дийип, Юсуп ене онуң сөзүни бөлди. — Горкма, сагат огурлык болса-да, мен оны сатын алдым. Боля, булары герек вагты милиция өзүм дүшүндирерин.

— Мен нэтмели?.. Киме ынанмалы? Сен мени эртэп йөрсүң, алдаян. Аялың, чагаларың хем бар экени... Мен инди налач эдейин? — Наташа элини йүзүне тутуп мөңңүрип гойберди.

— Ким айтды?.. Хэ, сен милиция ынанянсың, шейлеми? Хава, аялым болупды. Мен бирчак онуң билен арасы йүп үзүлен ялы этдим. Сен мени сөййэмиң?.. Менем сени сөййэн. Башга нэме герек?.. Гел, бу гүррүңи түкеделиң! Говусы, кейп чекели. Соңунам гөрүберйэс — дийип, Юсуп столуң үстүне ир-иймиш бир чүйше коньяк, бир чүйше шампан гойды. — Бу ыссыда сувсяңсың сен. Шун-

дан бирки стакан гөндерсең, сувсузлыгың-да галар, ядавлыкда. Бу жанлы сувдур — дийип, Юсуп шампан чүйшә япышды, ачмага дурды.

— Ачма, мен ичмен!

— Ичмен?! — Юсуп Натаһаның йүзүне хайран галыжы терзде эсетди. — Ханы, ичмәнем бир гөр. Нәме, милиция чагыранда, ер чөврүләер хасап эдйәмиң? Көчеде, хатда гапыңда-да зат сатян кән. Сен оны аланыңда, огрулык я дәлдигини сораямың? Милиция шейле: нәден шәхерде бир женаят болдумы, ине онсоң женаятчыны тапып билмән, габат гелениң якасындан эбшитләп тутуберйәр. Гүнәни бири бойнуна алмаса, бейлеккиси алар. Ине, оларың иш усулы. Мен олара белет. — Ол Натаһаның «ичмен» диенине үнс бермән чүйшәни ачды-да, стаканы онуң элине тутдурды.

Наташа стаканы тутуп отурышына гөз астындан Юсуба середйәрди. Ол онуң гөзлеринде горкы, йүзүнде хасрат аламатыны гөрмекчиди. «Хениз-ә онуң кешбинде үйтгешик зат гөремок. Бу онуң гүнәсиздигини аңладяндыр» дийип, дүшүнди-де бирнеме көшешди. Йөне шонда-да, булашык пикирлер халка болуп оны гысярды. Хова етмән хопугян ялы, ол эллери билен йүзүни елпеди-де, графине элини узатды. «Ковусовдан маңа Юсуп якын, ол мени алдамаз, ынжытмаз. Мен онун диени билен болайын».

Шу пикир биленем Наташа гиҗара өйлерине гайтды.

Наташа ише уgражак болуп, гапыны ачанда, Сапар оңа пете-пет габат гелди. Сапары гөрениден Натаһаның йүзүнде шатлык аламаты чайылды.

— Сапар, гелдиңми? Биз-ә сенсиз ичимиз гысып тасдан йүрегимиз ярылыпды. Мен ише ховлугярдым велин... --Ол «гириң!» дийип, Сапара гапыны гөркезди.

— Ек, ёк! Мен гирип отуржак дәл. Сиз ишиңизе гидиң. Мен Юсубы гөзләп гелдим. Ол ниреде? Мен оны гыссаглы гөрмели.

— Ол хәзир ругсатда, дынч аляр — дийип, Наташа гапыны гулплады. — Йөрүң, дуралга деңич ёлдаш болайын, Юсубы-да тапарыс. — Сапарың хаял йөрейәндигини гөренсоң, Наташа сагадына серетди. — Мен-ә ховлугян. Сапар шол дуралгада мен саңа гүн яшансоң гарашарын — дийип, ол ылгашлап диен ялы гитди.

Наташа Сапары көп гарашдырмады. Ол беллешилен вагтда автобус дуралгасына гелди. Автобусдан дүшенсоң

хем олар эсли йөредилер. Ики гат жайың дешиндеи гечип, сага совулдылар. Белент агачлара дуланып отуран жайың ортакы гапысындан гирдилер. Гаррыжа аял гапыны ачды. Ол Сапарың йүзүне үшерилип серетди.

— Гирибериң, Юсуп өз отагында.

— Гел, гел гачажык! — дийип, Юсуп йылгырып, эндиги боюнча Сапара гөзүни гыпып гойберди. Сапар билен гадырлы гөрүшди, отурмага ер гөркезди.

Юсуп Наташа шәхере гелдиги Сапары яныма гетир дийип табшырыпды. Юсуп онуң билен кәбир затлар хакда пикир алышмалыды. Шонуң үчинем, Сапарың гелениие бегенди, адатдакы шат гөрүшине гечди.

— Кимиң гачакдыгыны энтек аныкламак герек. Наташа миннетдар, ёгсам сени тапжак гүманың ёк. Дүйн гелдим — дийип, Сапар юмшак отургычда ерлешип отурды. — Гелдим дийсемем боля, гетирдилер дийсемем...

Юсуп гөзлерини гырп-гырп эдип, Сапарың йүзүне сораглы бакды. Онуң «гетирдилер» диен сөзүне дүшүнжек болды. «Хә, мунда-да милицияның эли бар-ов» дийип чаклады. Йөне Наташаның янында сыр билдирмезлиге чалышды-да, сөзүниң соңуны вәшилиге урды.

— Шейдип самолёт гетирәймесе, сен узак ёлы гечип билйәмиң? Мениң достум дегишмәни говы гөрйә. Наташа жан! Сен нәме дурсуң? Достум геленде дагы маңа көмеклешмели ахыры.

— Гүррүңи нәме — дийип, Наташа чаласын херекет эдип, столуң үстүни сүпүрди-де нахар тайярламага гиришди.

— Мен-ә ругсада чыкып, дынч алып ятырын. Дүнйәден бихабар. Айт, жаханда нәме геп-гүррүң бар?

— Мен-ә шоны сенден сорамага гелдим. Милиция гысажа салып хеләклэп йөр. Нәтжегими билемок. — Сапар столуң үстүне гөз айлады, соңра кроват билен дивар аралыга серетди. Коньякдыр шампан чүйшелериниң хатарланып гойландыгыны гөрди. «Дынч алышың-а эрбет дәл экени» дийип, Сапар ичини геплетди.

— Дост, гел шол милициялы гүррүңи соңа гоялы. Илки барындан гарбаналы. Ине, Наташа жанам столы гүл ялы безеди. — Юсуп эли окаралы гапыдан гелен Наташаның йүзүне гүлүм-ялым эдип, окараны столуң үстүнде алып гойды. Наташа йүзүниң дерини сүпүрип, улудан дем алды-да:

— Огланлар, инди өз башыңызы чарaң. Мен гайдайын, өйде маңа эжем гарашяр — дийди.

Икичәк галансоңлар ики дост бири-бирине середип дымды. Илки Юсуп диллениди.

— Милиция мызыма дүшйәр дийдиңми? Ханы, айт, саңа нәме гүнә йүклежек болярлар?

— Шу махал-а сораляң зат машыны ким сүрди, нәме үчин Нурыевиң жайына бардыңыз? Яныңда ким барды, Юсуп ниреде? Ине, инспекторың сорагы шулар. «Жигулиниң» тигриниң ызыны алыпдырлар, экспертиза субут эденмиш. Гепиң түммек ери, мениң дүшүнишиме гөрә, Нурыевиң өйүнде болан ваканы икимизден гөрйәрлер. Йөне дегерли субутнама ёк боларлы. Егсам, мени гойбермездилер.

— Яэлы бизи сатан болаймасын? — дийип, Юсуп йүзүни чытып, стаканы гойды-да, юмругыны дүвди.

— Ек. Ол мениң машынлы кеселхана барып гайтжак дненими айдыпдыр. Башга-ха инспектор ондан онлы сөз эшитмәндир. Инспектор сен хакда хечжиклэп кан сорады. Гөвнүме болмаса, инспекторың элинде сен хакда бир факт бар.

— Вах, милиция тутарык болян зат шол түпеңдир. Шол болмаянда, бизе хич ким гүнә йөңкәп билмезди. Хава, инди келләни чиширмели боларыс. Эгер бокурдагымыздан тутайсалар, горанмагы башармалы биз. Вах, бир ялңышлык этдим-дә... — Юсуп бираз пикирленип отуpансоң, ховатыр эдйәндигини айтды. — Шу махал-а мени сагат огурлыгында айыплажак болярмышлар. Башарайсалар... Соралса гөрүберйәс.

— Бу ишимиз говы-ха болмады. Пуллужа болжак дийип, гөр, кеневси ягдая дүшдүк — дийип, Сапар юмругыны стола гүтледип урды.

Сапарың хәзирки ягдайына Юсубам дүшүнйәрди, оны көшешдирмелиди. Эсасы зат хем онуң эрк-ыгтыярыны эле алмалыды. Егсам, иш булашжакды. «Ха онуң душагы пулдур, пул берейин» дийип, Юсуп мылайымлык билен Сапара йүзленди.

— Билйәмиң, Сапар, шол пулы нәдерис? Ол йүз я ики йүз дәл. Йигрими мүң!..

— Йигрими бәш диймедиңми?

— Йигрими бәше жайыны сатыпдыр дийдим. Ики мүңүни харчландыр-да. Йигрими үчи бар экени. Үч мүңи менде, галаныны ынамлы ерде гойдум. Пул герек

болса... — дийип, Юсуп кроватының үстүндәки дүшеги дөрүп башлады. — Хәзир... Наче герек болса ал, кейп чек!

— Шу вагт-а пулум бар. Соң...

— Маңа ынанмазчылык этме. Хич хачан сени алдаман. Биз инди өмүрлик дост ахыры. — Юсуп көне газете доланан кичеңрәк дүвүнчеги чөзмәге гиришди. — Ине, шунда нәче галдыка? Дөрт-бәш йүзүни-хә харчландырын. Өзүң билйәң, булар... — дийип, ол столуң үстүндәки затлары гөркезди.

Сапар йүрегиндәкини дилине гетирди.

— Юсуп, пулуң бәрыны алага-да, гачайсак нәхили гөрйәң? Милициядан горкян мен-ә.

Юсуп гөзлерини гырп-гырп эдип, онуң йүзүне серетди.

— Акмак болма! Нирә гачжак? Онда-да көп пул билен. — Юсуп санап болансон, пулы столуң үстүнде гойды. — Хәзирликче ал шундан, галан пайыңы-да эртир берерин.

Сапар Юсубың петделап гоян пулларына серетди, йөне оңа элини узадасы гелмеди. Сапарың пула болан өңки ачгөзлүги ёкды. Ол йүзүни совуп отурды. Себәп, пулы гөренде онуң гөз өңүне Гүлжемал гелйәрди. «Гүлжемал менден тамасыны үзүп гидипдир. Ол болмаса той-да ёк, томаша-да. Инди маңа бу пулуң нәмә герөги бар?» Соңкы болан вакалардан Сапарың башы айланярды.

Стаканлара коньяк гуюп дуршуна Юсубам Сапары сынлаярды. Онуң өз ой-пикирлери билен гөрешйәндигини аңярды. Юсубың хем ыкбалы кән дережеде Сапара баглыды. Олам бу чылшырымлы меселәниң үстүнде келле чиширйәрди. «Сапары энеден догулмадык ялы эдәйсем нәдеркә?» диен пикир биленем икүч гүн гезди. Бу бир тарапдан пейдалы болса-да, икинжи тарапдан агыр душжекди. Шуна гөз етирексон, ол мейлинден эл чекди. Хәзир башга меселәни чөзмелиди. Бу хас аматлыды.

— Ал, шуны ичели-де, бир меселәни чөзели.

— Онсузам чөзерис — дийип, Сапар стаканы гапдала сүйшүрди.

— Шу гүн-ә маңа-да ярамажак боляр шу. — Юсуп стаканы гоюп, чилим отләнды-да:

— Сапар, эгер ир-у-гич милиция бизи гөзенеге са-

лайса, нәме этмели? Шунуң үчин икимизем отурыбермели борусмы? Соңундан «вах» диймез ялы шумат геплешсек, дүшүнишсек ягшы.

— Муны нәме үчин сорадың? «Биле отурарысмы?» диймегиң нәме? — Ол аңкарылып Юсуба серетди. — Говусы, сен гөзенеге дүшмезлигиң ёлуны айт.

— Бирлен эле дүшайсек, бир женаят үчин икимизем отурарысмы диййән — диййп, Юсуп сорагыны гайталады.

— Сен нәхили пикир эдйән? — диййп, Сапар пенжирәниң өңүне тутулан пердәни гөтерип, ховла серетди.

— Маңа сала салып болсан-а шейле. Бир женаят үчин икимизиң гөзенекде отурмагымыз бичак агыр. Себәби нәме дий! Себәби көп. Гой, биз Нурыевиң өйүнде огурлык эдипдирис. Огурлыгы нәче болуп эдипдирлер? Ине, гепем шунда. Огурлыгы бир адам эден болса жеза еңил, Топар болуп, ягны икимиз биле огурлык эденимизде, гүнәмиз эййәм ики эссе аграляр.

— Сен бу затлары нирeден билип йөрсүң — диййп, Сапар гелип орнунда отурды.

— Гөзенекде ики йыл отурдым, онсоң межбуры өвренмели болдум. Хава, нәхили гөрйәң? — Юсуп Сапарың эгнине элини гойды-да, йылгырап болды.

— Бир болса еңил дүшжек. Тутулайсак я мен, я-да сен. Шейлеми?..

— Догры. Вах еке болсаң-а ол жезаның хич бир аграмы-да ёк. Мениң ялы машгалалы адам-а велин, гөзенекде отурмак бай-бай агыр дегйәр-ә. Үстесине, маңа өңем огурлык үчин суд болан-а, муны айдып отурмагың герегем ёк. Гөзенекде ятыркам, саңа көмек герек, пулам герек болляр.

Сапар Юсубың сөзлерини диңләп отурышына шу гүнки майор Ковусовың айданларыны ятлаярды. Ичинденем: «Нәтмели?» диен сорага жогап гөзлейәрди. «Инспекторың айданларыны эшитсе Юсуп нәдерка? Ёк, шумат айтмайын, гарашайын. Ким биләр, инспектор мени алдава салжак боляндыр. Юсубың теклибини-де таслин, Мен ол хакда аркайынлыкда ойланып гөрейин. Инспектор маңа вагт берди. Соңам тапмадым диййип гөрейин, эгер ол мени гапжамакчы болса, ене бир гүнлүк ругсат сорарын-да, Юсуп билен маслахаты гутарнықлы чөзерис».

— Ызындан барып, инспектор сени сораг этдими? Эдипдир. Гүнә ыглан этдими? Ёк. Айт, ол сени туссаг этдими я-да туссаг этжек дийдими? Айт-да! — дийип, Юсуп ене бир ерде дуруп билмән зовзанаклады.

— Ол маңа гүнә-де билдиренок, туссаг этжегем диенок.

— Онда нәмеден горкяң? Гөрдүңми, бизи туссаг этмәге оларда эсас ёк.

— Эсас ёкдугыны билйән болсаң, янкы затлары агзамак нәмә герек?

— Олмы? Ай, ол бир, меселёмки, гүррүң-дә. Ким билйәр, төтәнликденем милицияның бизе гүнә йөңкәймеги мүмкин ахыры. Шонда нәтмелидигини айдян саңа.

— «Мен онда Нурыеви таладым, соңам өлдүрдим» диймелими?.. Эгер мен «Юсуп гүнәли» дийсем... — Сапар дикленди, Юсубың гөзлерине гахарлы бакды. — Хава, сениң мени алдап женаятa итекләндигиңи айтсам?..

— Айтсаң?! — Юсубың гөзи ханасындан чыкайжак болды. Ол чөрек кесилйән пычагы элине алды. «Айтмаз ялы эдайсем нәдеркәң? Шуны ичинден гечирсем». Ол пычагың йүзүни элиниң аясы билен сүпүрди, сортдурылып дуран Сапары сынлады. «Гызма Юсуп, гызма! Ол энтек саңа герек, ховлукма!» дийип, ичини гепледип отурышына бир дограм колбасаның ортасындан кесди. Соң чөрек хем кесип, колбасаны онуң үстүнде гойды-да, Сапарың өңүне сүйшүрди.

— Ёк, сен достуны сатып йөрен махлуклардан дәл. Сен мениң баш достум. Гел, достлугың хатырасына йүзже грам жыңкыдалы! — дийип, Юсуп коньяклы чүйшә элини узатды. — Бай, бу кейпли ичги-хә!.. Мундан датдыгың гайгы-гамлар хо-ол асмандакы булутлар ялы йүзүниң угруна сырылып, ём-ёк болайяр.

— Шу гүн-ә шол нәхили болянам болса агзыма яранок. Өзүң ичибер. Мен гайдайын, ваггам бир чене барындыр — дийип, Сапар сагадына середип, ериндеи турды.

—Отурсана, Наташа-да гитди. Ичим гысяр. — Юсуп Сапарың элинден чекди.

— Мен дынч алжак. Инди нәче гүндүр укымы алып билемок.

— Валла шу гүн-ә саңа бир дөв чалыпдыр. Йөр, он-

да сени ыградайын. Пөне бир зады унутма, сен хич зат гөренок. Гой женаят эденимизи гөрен бар болса йүзүмизе дурсун. Горанмагы башаряндырыс.

— Горанмагы башарайсак, кем болмазды — дийип, Сапар гапыдан чыкды.

Юсуп оны көчә ченли ыгратды. Ол гаранкылыга сиңип гиден Сапарың ызындан гарап кән дурды.

Сапарың болшы Юсуба ярамады. «Я Сапар маңа пирим салжак болярмыка? Онуң матлабы нәмекә? Ики аягынам, дилинем хачанлар мен пугта даңып гойдум ахыры... Ёк, онда бир үйтгешиклик дөрәндир. Милиция башыны айлап йөренем болса, әхтимал. Нәтмели?.. Сапар йөнелиге «гачалы» диймез, эсас бардыр муңа. Гапыл галайманын. Пулы алмалы-да... Пулы алмалы-да, шәхерден чыкмагың ёлуны гөзлемели. Наташа болмаса Нина, Гүлнар... Дүнйәде гыз гытмы? Пул барка, мен нәмәнин гамыны иймелимишим? Шол пулы элден гидермели дал. Сапара нәме жогап берерин?.. — дийип, Юсуп маңлайыны тутуп отурды. Соңра-да чүйшеде галан коньягы стакана гуйды, бир овуртлап, ене пикирленди. — Сапар... Ине, бу кын меселе. Шәхерде галсама, ол маңа герек... Эгер гитмели болсам, оны башыма ипайынмы. Чакым чак болса, ол инди маңа зыян етирер велин, пейда бермез. Ол эртир гелдиги, ал салып мен онуң ёгуна янайын. Йөне муны нәхили амала ашыраркам?..» Ине, шу сорага жогап гөзләп, Юсуп кән келле дөвди. Ол гош-голамларыны чемедана салып, эртирки Сапар билен болжак душушыга гарашды.

* * *

Наташа Юсуба ирден гелерин дийсе-де, өйледен соң гелди. Ол гапыдан гиренинден:

— Сапары туссаг этдилер — дийип, өзүни отургыча гойберди. Соңра-да, чайлы чайнеге элини узатды.

— Хачан? — дийип, Юсуп гызың алкымына дыкылып гелди. Онуң йүзи ак там ялы болупды.

— Гүнортан вагты. Мен инспекторың гапысында гарашып отырдым. Ол мени ене сорага чагырыпдыр. Кабинетден: «Эден женаятын дерневи гутарянча, туссаг астында сакламалы болжак» диен сес эшитдим. Салым гечмәнкә-де бир милиционер гелип, оны өңүне

салып әкитди. Юсуп, бу нәхили болды, дүшүндирсене?!.

— Ол сени гөрдүми?

— Гөрди, Гидип баршына-да: «Айт, тиз чыксын» дийди. Бу нәме дийдиги онуң? — Наташа горкулы гөзлерини Юсуба гөнүкдирди-де, чыгжаран йүзүни сүпүрди.

— «Тиз чыксын!» дийди?.. — Юсуп бираз ойланып отурды. Сапарың дийжек болан задына ол дүшүнди. Пөне оны Наташа айтмакдан сакланды. Ол ене мекирлиге йүз урды. — Ба, чыксын диен болса, Сапар шол Москвадан гележек досты хакда алада эдйәрмикә?

— Билемок. Ол ене бир затлар айтмакчыды, милиционер оңа геплемәге май бермеди. — Юсуп, айтсана, ол нәме гүнә эдипдир? — Наташа сөзүне дыңгы берди, йүзүнден сырыгян дерини сылды. Ол Юсуба хабар бермек үчин чалт йөрәп гелипди. Ол ене бир кәсе совук чай ичди.

Юсуп бирден өзүне зор салып гүлди-де, Наташаны гужагына гысды. — Гүләлегим! Сен сәхелче зада-да гысыныберйәң. Сапары үч гүн сакларлар, соңам: «Багышлаң ялңышыпдырыс, гүнәңиз ёк экен» дийип, коварлар гойбәрлер. Хер ишде хем ялңышлык боляр ахыры. Ынха, бираз дем-дынжымы алайын, онсоң менем сагады кимден аландыгымы барып айдайын.

— Юсуп, мен-ә сенден горкян. Инспектор ене шол сагат хакда сорады. Дүкандан огурланан сагадың ене бирини тапыпдырлар. Ёк, бир булашыклык бар бу ерде. Егсам... Егсам, бу затлар болмазды.

— Ине, хәзир шундан бирже стаканы жыңкыдарыс велин, хемме зат ербе-ер болар дурубир — дийип, Юсуп коньяклы чүйше япышды.

— Ичмен. Мен ише ховлугян. Агшам гелерин.

— Наташа жан, говусы эртир гел. Агшам мен Сапарың достуны гаршыламага чыкайын. Менден хатыржем бол, милицияның маңа эден задь болмаз — дийип, Юсуп Наташаны уГратды.

Юсубың гоңжуна гор гуйлан ялы болды: «Гачмамалы! «Гачан гутулар, дуран тутулар» дийипдирлер. Узакда болсам, бирки йыл-а тапмазлар. Пул барка, кейп чекейин-ле». Юсуп ховул-хара гейнип, чемеданы элине алды...

* * *

Үч гүнден бәри инспектор Ковусов көмекчилериниң ярдам этмегинде Сапарың шәхерде эдйән херекетинден хабарлыды. Көмекчилери онуң нирә барандыгыны, нәче вагт эгленендигини инспектора дуйдурып дурярдылар. Сапардыр Наташаның душушып дуряндыгы Юсубың шәхердедигини анладярды. Ковусов Юсубы тутмагың аладасы билен гезсе-де, бу ниетини бержай этмәге нәме үчиндир ховлукмаярды. Ол Юсубы огурлап алан пулы билен тутмагың ёлуны агтарярды. Йөне Юсубың янында онча пулы гөтерип гезмежегине хем акыл етирйәрди.

Гаранкы гатлышанда, Юсуп аэропорта гелди. Ол таксиден дүшди-де, даш-төверегине гөз гездирип дуршуна чилим отланды. Бу вагт бу ерде екеже-де милиция ишгәри гөрүнмейәрди. Юсуп төверегине ялт-юлт середип, гөни касса тарап йөнелди. Гиң залда-да, кассаның төверегинде-де махелле азды.

Аэропортуң жайының гирелгесиниң он-он бәш метр гапдалында газет окап болуп отуран Майса Юсубы таксиден дүшүп гелйәркә гөрди. Даш кешбини үйтгетсе-де, Майса онуң йөрейшинден Юсупдыгыны анды. Юсуп чал костюм гейипдир, башында сыпал шляпа, гөзүнде гара әйнек. Элинде кичеңрәк чемедан барды. Майса Ковусовдыр Назаровың янына уграды. Олар узакда дәлди, Майсаның хабарына сабырсыз гарашярдылар.

— Ол-а гелди. Эгни чал костюмлы, эли чемеданлы эдил шу махал кассаның агзында дур — дийип, Майса Ковусова даш ишикден Юсубы гөркезди.

— Сиз инди гайдыбериң! Көмегиңиз үчин миннетдар — дийип, Ковусов касса тарап юваш-юваш йөреди. Инспектордыр Назаров Юсубың гапдалында дурдулар, оны сынладылар. Юсуп паспортыны кассир гелне узадып, хайсы рейсе чалт учян болса, шоңа бир билет бермегини хайыш эдйәрди. Кассир онуң сөзлерини эшитмейән ялы, сатылан билетлериң хасабыны чыкарярды.

— Багышлаң, сиз нирә гитмекчи? — дийип, Назаров Юсуба йүзленди.

— Ай, кесел бежертмәге. Билет хем ёк. Хәзирки учжак самолёта болайса говы болжак... — Юсуп Наза-

ровы сыпады. — Нәме, артык билеңиз бармы? Маңа бериң.

— Йөрүң! — Назаров гапа тарап уграды Юсуп онуң ызындан гөвүнли-гөвүнсиз йөреди. Назаров ёлуң гырасында гарашып дуран машыныӊ гапысыны ачып: «Мүнүң!» диенде, Юсуп гыгырып башлады.

— Нирә? Аслында, ким сиз?

— Мүн! — дийип, Ковусов Юсубы идирдедип машына салды-да, өзем гапдалына мүнди. — Сүр!

— Сакламаң машыны! Сиз, нәме, дәлдиредиңизми? Мен билет дийдим ахыры... — Юсуп машыныӊ гапысыны ачмакчы болды. Назаров онуң элини гапыныӊ тутаважындан айырды. Ковусов хем жүбүсинден шахадатнамасыны чыкарды. — Середиң, биз милициядан, Гражданин Алтыев Юсуп, сиз түссаг.

— Сиз ялңышярсыңыз, мен сизиң гөзлейән Алтыевиңиз дәл. Паспортымы гөркезейин. — Юсуп элини пенжегиниң жүбүсине етирди.

— Герек дәл. Кимиң кимдигини бөлүмде аныкларыс. Шондан соң Юсуп чемеданы гужагына гысып, бираз дымып отурды. Бөлүме етип барярка, ол ене надаралык этди. Милиция ишгәрлериниң кануны гөдек бозяндыгы, прокурора арз этжегини, меркезе ченли шикаят хатыны ёллажакдыгы хакда хемлели гүрледи. Бөлүме геленсоң, Ковусов нобатчa жаң этди:

— Ёлдаш капитан, гачгак тутулды. Пост гуллугындакы ишгәрлере буйрук бериң, гой, Алтыевиң гөзлегини бес этсинлер.

— Ёлдаш Ковусов, мени нәдогры тутдуңыз. Зорлук этмәге кимиң хакы бар? — дийип, Юсуп сие өзүниң гойберилмегини талап этди.

— Зорлук этмәге хич кимиң хакы ёк. Хәзир хеммесини анькларыс. Гражданин Алтыев, сиз нирә гитмекчидиңиз?

— Гайталап айдяң, мен Алтыев дәл. Мен Сәхедов Сары. Ине паспортым. Я муңа-да ынанаңзокмы? — дийип, Юсуп паспорты инспектора узатды.

— Хәзир середип гөрәерис — дийип, инспектор паспортыӊ гатыны ачды. Хава, паспорт Сәхедов Сарының адына язылыпдыр. Кичижик сурат хем Юсуба меңзәп дур. Элбетде, башга шәхерде ол Сәхедов болуп яшап билжекди. Синң середенинде велин, сура-

тың бурчундакы мөхүриң хакыкы дәлдигини аңмак болярды.

— Бу паспорт сизе нәхили дүшди?

Юсуп инспекторың сорагыны эшитмедиксирән болуп дурды. Ол еди өлчәп, бир кесйәнлерденди. Нурыевиң өйүни урмагың аладасыны эдип йөркә, ол паспорт хакда ойланыпды. «Билип болмаз, эгер гачмалы болайсам, маңа документ герек болар». Ине, бир гүнем хаммама ювунмага гиденде Сәхедов Сары диен бириниң паспортыны огурлады. Соңам эсли махал пише эдипин, онуң йүзүне елмепен суратыны айырды, орнуна хем өз суратыны елмеди. Паспорт столунда ишләп гөрен адам болаймаса, суратың үйтгедилендигини билмек кынды. Ковусов велин, суратың чалшырыландыгыны дессине аңды.

— Сорагы гайталаян, паспорты нирeден ве хачан огурладыңыз?

— Сөзүме ынанмасаңыз, мен сизе башга нәхили жогап берейин. Нәме, «Паспортымы огурлатдым» дийип гелен бармы? Юсуп агзыны көпүрҗикледип жабжыады. Шол вагт.

— Мени чагырдыңызмы — дийип, сүлчи Җепбаров гапыдан гирди.

— Хава, гел. Биз Алтыев билен дүшүнишжек болярыс. Гүрлешжекми, я...

— Ёк, гүрлешиберин — Җепбаров отургыҗы отагың бурчрагына чекип отурды.

— Боля, паспортың огурланмагы хем бир җенаят, муны ёлдаш лейтенант аныклар — дийип, Ковусов паспорты сүлчә берди. — Нурыев Гараның өйүни талап алан пулуңыз нирeде?

— Мен хич кими таламок. Ине, айлык хакым. Шундан башга менде пулам ёк, задам.

— Гражданин Алтыев, гүррүң Нурыевиң йигрими үч мүң манат пулы хакында. Сапалак атман-да, догры жогап бериң. Шо пулуң сиздедиги бизе белли. — Ковусов Юсубың гапдалында дуран чемедана серетди. — Шу чемедан сизиңкими?

— Хава, онда эгин-эшикден гайры зат ёк.

Ковусов Назаровың, соңра-да Җепбаровың йүзүне серетди. Җепбаров оңа дүшүнди. Ол хәлиден бәри Юсуба сын эдип отырды. Онуң шу ыссыда пенҗекли

отуршына гециргенйәрди. Лейтенант Назаров чемеданы дөрүп уграида самолёта мүнүлҗек вагты ёлагчыларың эл гошларының барланяндыгы Җепбаровың хакыдасына гелди. «Юсуп пулы чемедана салмаз, пул онуң я җүбүсинде, я-да билинде».

— Ёлдаш майор, пул чемеданда дәл. — Сүлчи ериндеи турды. — Пенжеги чыкарын!

Ковусов «көмеклеш» дийән ялы Назарова үмләп гойберди.

— Чемедан, костюм дийип халыс йүреге дүшдүңиз. Кимдир бири шәхерде таланындыр дийип, габат гелениң эшигини сыпырыбержекми сиз? Ёк, мен арз эдерин...

Лейтенант Назаров Юсубың пенжегини алып, оны инспектора узатды. Эмма пул пенжекде дәл экен. Оны Юсуп яглыга долап билине даңыпдыр. Назаров яглыгы чөзенде петде-петде йүзлүклер полуң үстүне гачды.

— Нәме үчин огурлык? Мен кеселими бежердип, соңам машын сатын алмага барян. Достум хайыш этди. Бу мениң достумың пулы — дийип, Юсуп гахардан яна земзен ялы чишип, инспектордыр сүлчүниң үстүне бөкәйҗек болды. — Кишиң пулуны зорлап алмага хакыңыз ёк. Бериң бәри. — Юсуп Назаровың элине япышды.

— Гражданин Алтыев, отурың.

Юсуп она йигренч билен середип, гөркезилен отургычда отурды.

— Боля-да, пулы нәхили алаңдыгыңызы хәзир Мәтиев Сапар айдар — дийип, майор Ковусов телефонының трубкасыны гөтерди.

Сапарың адыны эшиденден, Юсубың йүзи үйтгеди. Муны гөрен инспекторда Алтыев гүнәсини өзи бойнуна алар диен умыт дөреди.

— Ёлдаш майор, Мәтиев Сапары мен эййәм сораг этдим. Гой, гражданин Алтыев шәхериң дүканларындан огурлап алан харытлары хакда хем айтсын — дийип, сүлчи Җепбаров сөзе гошулды.

Юсуп инспектордан өңүртди.

— Мен Сапар билен хич хили җенаят этмемок. Ене гайталаян, ол-а бир тентек, ыкманда, өз гүнәсини маңа йүклеҗекдир. Башармаз. Сизем бисарын-асарын дийип, мени горкузҗак болмаң. Мен түрмәни гөрүп гелдим. Бужагаз диййәнлериңизиң бары тослама.

Ковусов Юсубың мекир хем сыпжыклыгына, хап-хениз этмишини бойнуна алмажаклыгына гөз етирди. Шол себәпденем эйче гезек элекден гечирилип, такыкланан фактлара даянмасаң, Алтыев билен эдилен гүррүң дине вагт йитирмекди. Ол ховлукман сейфи ачды-да, күти папканы алып, ичинден герекли кагызлары чыкарды. Сонра Юсуба середип:

— Хава, айыпламак үчин факт герекдиги хак. Нәме она-да йүзленәймели боларыс-да — дийип, Юсубың өңүне бирки кагызы оклады. — Ине, биринжи факт, окаң!

— Окамак нәмә герек. Мениң алымда түпең бар, дийлип язылмалыгы анык. Мен-де ярагам ёк, оны гөтерип йөренимми гөрепем ёкдур.

— Окаң, окаң! Ол ярагың сизе нәхили душендигини... гараз, хеммесини ап-айдың гөрерсиңиз. Булар ховайы гүррүң дәл-де, анык факт.

Юсуп инспекторың йүзүне үшерилди-де, машының хем ярағ хакдакы экспертизаның чыкаран карарыны, Ягмырың, Язлының, Сапарың дүшүндиришини ховлукмач окамага башлады. Окадыгыча-да онуң гашлары бүрүшйәрди, кәте эллери сандырайарды. Ол Ковусовдыр Женбарова середип, хайбат атярды.

— Ялан!.. Төхмет! Ыкмандалар өз гүнәсини мениң үстүме атмакчы. Бу яңрамалар факт дәл — дийип, ол кагызлары гөзден гечирен соң, олары инспекторың өңүне тарап итди.

— Мунам окаң. Түпеңиң пилиниң кесилиши хакда экспертиң такыкламасы. Механики-ремонт заводында токарь болуп ишлән дөврүңизде сиз Бекдурдыев дийлен гражданиниң хем ав түпеңиниң пилини кесип берипсиңиз. Ол ярағ гечен йыл бизе дүшүпди. Барлагда онуң Байрыевиң түпеңиниң пилиниң кесилиши билен дең гелйәндиги аныкланды. — Инспектор Байрыевиң түпеңини сейфден чыкарды-да, оны Юсуба гөркезди. — Кесен вагтыңыз ашак тарапыны төрпүлемәнсиңиз. Бекдурдыевиң ярагында хем айратынлык бар. Биле ишлән уссаларың айтмагына гөрә, бу сизиң эндигиңиз. Муны ылым хем субут эдйәр, гражданин Алтыев — дийип, Ковусов ярагы алан еринде гойды.

— Ене нәме эдиндирин? Белки, сапанча я-да окдәри ясаяндыгым барада хем ылым бир затлар тас-

сыклар?! Гөркезиң, киме нәме берипдириң? — дийип, Юсуп еринден турды.

— Отурың-да, ювашрак гүрләң. — Ковусов папкадан еңе бирки кагыз алды-да Юсубың өңүнде гойды. — Меркези аманат касса язан хатыңыз.

— Оны язан трестиң башлыгы, себәбини шондан сораң — дийип, Юсуп хаты гөз астындан сынлады. Хат оңа таныш.

— Инди шу ики кагыздакы голлара середиң. Меңзешми? Бу хем графики экспертизаның карары, касса язылан хата сиз гол чекипсиңиз. Мунам аныкладык — дийип, инспектор кагызлары папка салды.

— Хава, гол мениңки. Боланда нәме? Башлыгың ерине гол чекилйән хатлар трестде аз-күш дәл. Сизиң пикириңизче, шолар хем шәхерде болян женаятлар билен багланышыклы-да?

— Олары-ха билемок велин, шу хат-а Нурыевиң өлдүрилмегине, таланмагына дахыллы. Айдың, женаят этмедик болсаңыз, Нурыевиң аманат кассадакы гоюмы билен не ишиңиз бар? Белли зат...

— Ёк, онуң себәби сизе белли дәл — дийип, Юсуп инспекторың сөзүни бөлди. — Чөп башы гымылдаса-да, сизиңче женаят. Маңа ол хат бир жедели чөзмәге герек болды. Өңрәк кассиримиз бирки гүн гатнап пул алып билмеди, банкда пул ёкмуш. Шонда гурлушыкчыларың арасында дава турды, жеделлешдилер. Банкда пулуң ёкдугы үчин, кимлер дөвлети гараласа, кимлер гүнәни пуллужа адамларың үстүне атдылар: миллион манат пуллар банка, касса барман элде сакланярмыш. Нәме үчин иллер пулларыны кассада гоймаярлар? Хер ким өз пикирини орта атды. Кимлер аманат кассалара дине хакыкы зәхмет хака дүшйән пуллары гойярлар дийсе, бейлекилер, соңкы вагтларда «харам газанч» эдйәнлер, айдалы парахорлукдан, пейдакешликден, эне-енелерден йыгналян пулларың-да мүңләп-мүңләп кассаларда гоюляндыгыны айтды. Шол жедел хенизем ятанок. Ана онсоң, менем шу даваны чөзмек үчин шол хаты аманат касса ятдым. Ынанмасаңыз, барың-да сорап гөрүң, муны тассык эдерлер.

— Шейдибем сиз кими гараладыңыз? — дийип, Ковусов столуң үстүндәки кагызлары режеләп дуршуна Жепбаровың йүзүне бакып йылгырды. Жепбаров бу вагт нәмедир бир зат хакда ойланярды. Ол хамана

Юсубың сөзлерини эшитмейән ялыды. Ёк, ол эшидйәрди. Алтыевиң гозган меселеси ирден бәри оны гызыкландырярды. Женаятчы чекилйәнлериң аглаба көпүсиниң «газанчлары» аманат кассада дәл-де, оларың өйлеринде сакланярды. Ломай пул нәме үчин өйлерде сакланяр? Сүлчи гражданларың өйлериниң урулмагыны көпленч шунуң билен бағланышдырярды. Белки, бейле хем дәлдир. Пөне сүлчә ол хәзир шейле болуп гөрүнди.

— Мен, әлбетде, харам газанч эдйәнлери гаралаян. Ыһха, сиз мени огурлыкда айыплаярсыңыз. Нәмемиш, сагат огурлапмышым. Өйүмизиң-ә гошуны товуга йүкләймели, оны өзүңиз хем гөренсиңиз. Биз ики болуп ишлейәс. Шонда-да етиринип боланок. А Нурыев ялылар нәме? Нәме үчин оларың өйлери беземек, машгаласы алтын-күмше бесленип гезйәр. «Волгадыр», «Жигули» мүнйәрлер, хер йылам куророда гидйәрлер. Муңа нәче мүң манат герек? — дийип, Юсуп сөзүне дынгы берди.

— Хәзир геп сизиң өз этмишиңиз хакында, гражданин Алтыев.

— Ёк, геп шу вагт огрулар хакда. Мен огрумы? Ёк, мен «огружык». Хакыкы огрулары сиз гөрензок олара батырыныңп билеңзок. Чүнки олар параны гысганаоклар... Инс, сизиң сорагыңыза жогап. Мениң сорагыма велин, жогап берен тапылаймаз.

— Бес эдиң, гражданин Алтыев, женаят эденлер гараланман галмаз. Хер ким өз этмиши үчин жеза алмалыдыр. Эдилен женаятың вагтында үстүниң ачылман галмагы бу, әлбетде, бизиң гүнәмиз. Ёке бизиңем дәл, сизиңем гүнәңиз. Эгер хер бир гражданин кануның бозулянлыгыны, парахорларың, пейдакешлериң, огруларың этмишини канун горайжы органлара хабар берселер я-да өзлери оларың гошарындан шалладып тутсалар, хич ким сизиң айдышыңыз ялы «харам газанч» эдип билмезди. Пөне хәзир өз этмишиңиз хакда айдың. Наровы таныярсыңызмы, колонияда биле отурыпсыңыз — дийип, Ковусов кәседен бир овурт чай ичди-де, Юсуба ене бир кагыз гөркезди.

— Наров?! — Юсуп бираз пикирленип отурды. — Танамок.

— Электрик дуйдурыжыны ишлетмән, нәдип пен-

жирәниң әйнасыны дөвүп, дүкана гирмелидигиңи сизе ким өвретди? Сиз оны танаярсыңыз. Ынха, гөркезмесини оказ гөрүн. Дүканлардан эден огурлыкларыңызы ол тассык эдйәр. Ханы, колонияда отурышыңызы ядыңыза салын.

— Мен гечени ятламагы халамок. — Юсуп кагыза серетди-де оны инспекторың өңүне сүйшүрди. Соңам элини маңлайына дирәп отурды.

Халамок дийсе-де, гечен гүнлер онуң дүйшки ялы ядындады. Юсуп яңы агы-гараны сайгарып уграңда какасы нирәдир бир яна сумат болды. Соңам хич хачан өйде гөрүнмеди. Сонра эжеси башга бири билен гош бирикдирди. Шундан соң-а Юсубың йүзи йылгырмады. Сохелче этмиши үчин эжеси оңа кәййәрди. Какалыгы болса сичйәрди. Гараз, оны сыгдырмадылар. Ол өйден совашып башлады. Соң болса, өзбашдак гүзеран гөрмек үчин Красноводск, Челекен шәхерлерине гитди. Бу ере геленде Юсуп он еди яшыныц ичинделди. Яңы иши угра дүшүп башланда, ол Наровың тәсирине дүшди. Чеңңеге илен балык ялы, нәче урунса-да, ол ондан сыпып билмеди. Онуң диени билен болубам, огрулыга йүз урды. Наровы «сатмажак» болуп-да, өзи жезаланды. Соң ол Наров билен зәхмет дүзедиш колониясында душушды. Өзүни бу ере гетирен нәкеси ол гөзүнде окы болса атжакды. Наров Юсубы колонияның ичинде хем өзүне ыран этмекчи болды, йөне башармады. Юсуп гача дурярды. Бир гүн Наров оңа: «Мөхлетими отурып чыкамсоң, Дашкентдир, Алмаата ялы улы шәхерлере гидип яшажак, өриң гүкесе таналмаяң. Мен сенем яныма чагырарын» дийди. «Гах, мен онуң бу шәхерделигини анмандырын, єгсам пычакдан гечирердим» дийип, Юсуп өз-өзи билен гүрлешип отурышына Ковусовың айданларыны-да эшитмеди.

— Шәхериң баш дүканында эден огурлыгыңызы бойнуңа алярсыңызмы? — дийип, Ковусов соргыны гайталады.

— Ёк, бойнума аламок. Мени Наров билен йүзлешдириң, хайыш эдйән.

— Өңем онуң билен телим душаңсыңыз-ла...

— Ёк. Шо себәпденем хайыш эдйән, душурың. Нәме этмишимиң бардыгы хакда соң айдарын. Вах,

мен гапыл галыпдырын. — Юсуп эли билен келлесине урды.

— Хм... Боля. Наров билен душурмага сөз берйән. Хәзир диййп, Ковусов трубканы алды. — Ёлдаш капитан, гражданин Наровы эртир сагат он икилере ене чагырың, хава, эдил өзи.

— Нәме үчин эртир, шу вагт чагырып боланокмы нәме? — Юсуп инспекторың телефонда нобатча берен буйругына нәразылык билдирди.

— Хәзир боланок. Илки эден женаятыңызы бойнуңыза алың соңам...

— Бойнума алман! Маңа ал салжак болмаң. Сиз хениз этмишим хакда екеже-де анык факт айтмадыңыз.

— Фактмы? Белки, онда июль айының йигрими дөрдүнде ресторандан серхош болуп чыкан йигиди талайшыңызы боюн аларсыңыз?! Ине, Мәтиевиң гөркезмеси. Окаң!

— Бу гөрнетин төхмет. Сиз орган ишгәрлери, диййсең гек-ов. Нәме, йигрими дөрдүнжи июлда ресторандан чыкамда таладылар» диййп гелен болдумы? Ёк, гелен дәлдир. Бириниң яңрамасына ынанып, маңа бейле гүнә йөңкемәң.

Соңкы сорагы бермек билен ховлугандыгына майор Ковусов соң дүшүнип галды. Юсубың кәбир сөзлери жай айдылыпды. Догрудаңам, июлың йигрими дөрди агшам, шол гүнден соңам арз эдип гелен болмандыр. Сапарың гөркезмесиниң-де хакыкатлыгына инспектор шүбхеленмейәрди. Шейле вака болупдыр, йөне оны милиция дуйдурмандырлар. Огры тутулып огурланан затлар тапыландан соң хем, о затларың эеси тапылман көсенилйән вагтлары аз болмаярды. Нәме үчин болян хадысалар хакда гражданлар дессине милиция хабар эденоклар? Ковусов ойланярды. Йөне онуң бир өзи бу сорага жогап тапып билжек дәлди.

— Диймек, сиз субут болян этмишиңизден хем гөз-гөртеле боюн гачырярсыңыз-да?! Шаятлар билен сүлчи йүзлешдирер, мен вели, хәзир сизи Натащадыр Патма билен душурмакчы. Икисинем биле чагыржак — диййп, Ковусов кагызлары столуң бир четине сүйшүрди.

— Мен ислемесем нәме? Онсоңам, бу душушыгың

сизе бержек пейдасы ёк. — Юсуп инспекторың йүзүне аларылып серетди.

— Икиси билеликде этмишиңизи йүзүңизе айдарлар. Соңунам гөрүберйәс-дә.

Юсуп сесини чыкармады. Элбетде, Наташадыр Натманың биле чагырылмагы дийсен агырды. Мунуң соңуның ондан-ам эрбет болжакдыгына, гүнәсини бойнуна алмаса-да, инспектордыр сүлчиниң өзи барада дегерли субутнама топлап билендигине Юсубың гөзи етди. «Нәтмели? Наташа... Ол-а жәхеннеме гитсин!.. Патма нәме? Эгер эле дүшәйсем, мени гөзлежегем, ызымдан чөрек элтжегем шол. Хер нәхили боланда-да ол мениң аялым, чагаларымың эжеси ахыры. Ол гүнәми гечер. Ёк, икиси бири-бирине душмасын, ёгсам...»

Юсуп йыгрылып ере сиңәйжек болды. Эллери ашак салланды. Ковусовың трубканы галдыраныны гөренде болса:

— Дуруң, чагырмаң олары — дийип, ысгынсыз сесленди. Эгер Юсуп «Чагырың» дийәенде хем шу вагт Ковусовың олары чагырмак мейли ёкды.

— Мен гаты ядав. Маңа бирки сагат дынч алмага ругсат эдиң. Вах ялңышыпдырын, Шу ягдая дүшмели-хә дәлдим мен...

— Ёк, гражданин Алтыев, сизиң этмишлериңиз ялңышлык дәл-де, женаят. Хава, онда хем агыр женаят. Сиз бир важып залы үнсден дүшүрйәрсиңиз. Сизе женаят этмәге мечев берйән зат: «Этмишим үчин эле дүшмен, эле дүшсемем жезаланман» дийлен дуйгы. Ине, шо-да сизи алдаяр. Хава, женаята баш уранмызда сиз ойланярсыңыз. Өз билшиңизче, хер тараплайын тайярланянсыңыз хем. Сиз, сизиң ялы жанаятчылар еке-ики херекет эдйәрсиңиз, өз пикириңизи иллен гизлин амала ашырмага ымтылярсыңыз. Мунуң терсине биз болса, гизлин эдилен женаятың үстүни көпчүлик болуп, галыберсе-де ылмың, техниканың гүйжүне даяныш ачярыс. Хава, сиз шу факторы унудярсыңыз. Элен женаятларыңызы аң түпениниң галдырылмагы дәл-дә, милиция ишгәрлериниң, көпчүлигиң тагалласы әшгәр этди. Хава, хава, бу мениң пикирим, сиз женаятчылар айыбыңыз ачылып жезаланаңыз, мыдама бизи ягны, орган ишгәрлерини айыплаярсыңыз, йигренйәрсиңиз, олара мыжабат атярсыңыз. Биз нәдйәс? Этмишиңизи

иле аян эдйәс. Оларам сизи язгаряр. Хейде, халкына зелер етирйән киши айыпланман, жезаланман галып билерми? Бу гүн билинмән галайса-да, эртеси ол хөкман жезаланар.

Юсуп инспектордыр сүлчә назарыны айлап, нәмедир бир затлар айтмакчы болды. Йөне ол геплэп билмеди. Аслында, ол нәме айдып билжекди. Ковусовың йыгнан фактлары, субутнамалар Юсуба чыкалга гоймады.

— Ёлдаш лейтенант, женаятчы Алтыев Юсуп ине, отыр. Галан иш инди сизиң билен—дийип, Ковусов сүлчи Жепбарова йүзленди. — Мунам актлашдырың. — Ол Юсубың янындан тапылан пуллары яглыга долап, папканың үстүнде гойды.

— Иәрүң! — Сүлчи папканы голтугына гысды-да, Юсубы өңүне салып, кабинетден чыкып гитди.

Ковусов табшырыгы ерине етирсе-де, онуң йүзи аладалы гөрүнйәрди. Ол ойланярды. Онуң пикири хас мөхүм хем чылшырымлы меселелер хакдады. Женаятчылык хем эдил сарычырмашык ялы. Сарычырмашыгы хем ослапмадык ерде гөрерсиң. Ол яңыжа үч берип үгрәндир, гелеңсизлик эдип гапдалындан гечип гитдигиң бирки гүнде эййәм бир өсүмлиге илтешип, икиңжә етип барандыр. Соң онам басар, саралдар, гурадар. Онуң көкүни гөзлерсиң, тапдырмаз. Ынха, шу женаятың ягны, Нурыевиң өйүнде болан женаятың дерейшем, шол сары чырмашыга чалымдаш. Женаятчылыгын көки Наровдан Алтыеве гечйәр. Онуң япышак голы соң Мәтиевиң бойнундан илипдир-де, Ягмырдыр Язла тарап узап үгрәпдир. Шоны чапмадык болсак, гөр, ол ене ким-кимлере чырмашып гурадарды. Йөне биз энтегем гижә галыпдырыс. Хаял, дийсең хаял херекет эдипдирис. Бу хем ярым йылын довамында Алтыевиң еди саны женаят этмегине гетирипдир.

Хава, бу меселе енил дәл. Нәче агыр болса-да, женаятың көкүни еке канун горайжы эдаралар дәл, ил болуп гөзлемели, тапып, яндырып ёк этмели. Иру-гич шейле-де болар. Йөне бу нәче тиз болса шонча говы».

Пикирини жемләнсоң, Ковусов кабинетден чыкды. «Шу гиже бир ятып укымы алайын» дийип, өйүне үгранда, оны Илиев саклады.

— Елдаш майор, чалтрак етишиң!.. Ол урлукдыр. Ханха хо машына мүнүң — дийип, көчәниң гырасында гарашып дуран машына тарап элини узатды.

Инспектор ховлукмач машына мүнди.

Магсымов Петди

ОБРЕЗ

Повесть

На туркменском языке

Редактор *А. Омарова*
Суратчы *М. Гылыҗов*
Сурат редакторы *Н. Зеберенов*
Тех. редактор *Е. Сербина*
Корректор *О. Сапаргелдиева*

ИБ № 853
Йыгнамага берилди 11.04.88. Чап этмэге ругсат эдилди 8.07.88. И — 04587. Форматы 84x108¹/₃₂. Типография кагызы № 2. «Эдеби» гарнитурасы. Ёкары чап эдиш усулы. Шертли чап листи 9,87. Шертли реңкли оттиски 10,19. Учёт-нешир листи 10,06. Тиражы 30000 экз. Заказ 1670. Бахасы 60 көп.

ТССР Неширят, полиграфия ве китап сөвдасы ишлери барадакы девлет комитети, «Түркменистан» неширяты. 744013. Ашгабат шәхери, Ө. Кулыев көчесиниң 31-нжи жайы.

ТССР Неширят, полиграфия ве китап сөвдасы ишлери барадакы девлет комитети. Чаржев область чапханасы. 746100, Чаржев шәхери. Ленин көчесиниң 18-нжи жайы.